

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ГЕВКО Оксана Іванівна

УДК 378.017

**НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-
УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Руденко Юрій Дмитрович,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2003

Зміст

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	
1.1.Аналіз підходів до розробки проблеми національно-патріотичного виховання.....	17
1.2.Теоретичні засади національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів.....	42
1.3.Вивчення стану національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.....	59
Висновки до I-го розділу.....	72
РОЗДІЛ II. ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА	
2.1.Зміст, форми і методи національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.....	76
2.2.Національно-патріотичний зміст декоративно-ужиткового мистецтва і особливості його засвоєння студентами в навчально- виховному процесі вищих навчальних закладів.....	118
2.3.Результативність експериментальної роботи з національно- патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів.....	139
Висновки до II розділу.....	158
ВИСНОВКИ.....	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168
ДОДАТКИ.....	192

Вступ

Актуальність дослідженості проблеми. На сучасному етапі Україна, як молода незалежна держава, розв'язує складні завдання економічної стабілізації й національного відродження. Разом із перспективами вільного державотворення відкрилися широкі можливості для розвитку освіти, науки, культури, що потребує докорінного реформування процесу навчання і виховання молодого покоління. В сучасних умовах підвищуються вимоги суспільства до громадянина України, у якого серед загальнолюдських якостей поряд з мораллю, національною свідомістю та сумлінням мають бути виховані патріотичні почуття і переконання, гідність, розвинута духовна культура.

Формування творчої, ініціативної, національно свідомої особистості вимагає наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу, зокрема у вищій педагогічній школі, вагомим змістом, який би відображав історію, мистецтво, культуру, символіку, природу рідного краю, всієї України. Саме такий зміст забезпечуватиме постійне духовне самовдосконалення особистості, формування її інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності суспільства.

Сучасність потребує нових ідей, втілення їх у життя, зміцнення методологічного арсеналу педагогічної науки та практики. Виховання в Українській державі спрямовується на формування в молоді інтелектуального потенціалу національної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, реалізація яких поглиблює державотворчі процеси. Кожна молода людина повинна усвідомити себе частиною народу, співвідносити свою діяльність з інтересами суспільства, держави. Глибоко переконані, що зможемо, духовно й

матеріально багату, процвітаючу Українську державу збудують національно свідомі патріоти, об'єднані національною ідеєю – ідеєю незалежності і державності.

В умовах утвердження Української держави вища школа є могутнім фактором виховання майбутніх громадян своєї країни. Одним із основних завдань вищої школи, громадських установ, організацій є формування світогляду кожної молодої людини, виховання свідомого й активного члена суспільства, обізнаного з процесами, що відбуваються в країні та за її межами. Пріоритетним завданням є виховання громадянина із високими патріотичними почуттями до свого народу і рідної землі, який має брати активну участь у справах суспільства. Сучасна українська вища школа повинна формувати не просто спеціаліста з тієї чи іншої галузі, а й патріота, якому не байдужі доля Української держави, нації, її економіка, освіта та культура.

Отже, в зв'язку із зростаючими масштабами та перспективами соціального розвитку нашої держави, з економічними і політичними змінами, які відбуваються у нашому суспільстві, враховуючи морально-духовні інтереси всіх верств населення, зростанням національної самосвідомості народу необхідне всебічне зміцнення почуття патріотизму, насамперед студентської молоді.

Основним завданням національної освіти сьогодні є удосконалення процесу формування національно-патріотичних рис особистості, які б відповідали вимогам національного відродження, поглибленню гуманізації та демократизації суспільства, переходу до цивілізованої соціально-орієнтованої економіки.

У матеріалах Третього всесвітнього форуму українців підкреслено, що уся подальша робота світового українства в освітній сфері скеровується “в напрямі активного утвердження, розвитку та захисту національних засад

освіти й виховання в Україні, посилення державобудівного й державозміцнювального покликання освітянської галузі, нарощування у ній українського патріотичного потенціалу, утвердження української національної ідеї як духовної основи формування нової української людини, її світогляду, переконань та моральних цінностей” [290,3].

Теоретико-методологічні основи виховання, нову парадигму освіти і виховання, його мету і зміст розроблено в працях таких вчених, як В.Андрущенко [96], М.Антонець [10], І.Бех [19], А.Бойко [22], Л.Вовк [42], М.Євтух [102], Р.Захарченко [112], І.Зязюн [115], І.Мартинюк [185], О.Мороз [196], Ю.Руденко [237], М.Стельмахович [260], О.Сухомлинська [268], Д.Тхоржевський [277] та ін.

Теоретичні засади національного виховання закладено у дослідженнях українських вчених, психологів та педагогів М.Боришевського [27], О.Вишневського [278], Б.Ступарика [263], Є.Сявакко [275], В.Яніва [324], Я.Яреми [325] та ін. У своїх працях значне місце вони приділяють українській національній ідеї, духовності, демократичним засадам навчання і виховання, гуманістичним цінностям.

Важливість національного спрямування у вихованні підростаючого покоління підкреслювали українські прогресивні діячі, педагоги Г.Ващенко [29], В.Винниченко [36], Б.Грінченко [67], М.Грушевський [69], О.Духнович [95], І.Огієнко [211], С.Русова [242], В.Сухомлинський [272] та ін.

Так, зокрема І.Огієнко стверджував, що у закладах освіти весь навчально-виховний процес повинен будуватися так, щоб особистість проймалася українським патріотизмом, національною свідомістю і світоглядом [211,37].

Національно-патріотичне виховання на традиціях українського народу висвітлено у працях сучасних педагогів, таких як Ю.Бондаренко [25],

О.Вишневецький [40], Р.Захарченко [112], П.Ігнатенко [118], В.Каюков [133], О.Сухомлинська [268], Б.Ступарик [265] та ін.

Певні аспекти розвитку національної освіти в Україні дістали відображення в працях А.М.Алексюка [8], С.У.Гончаренка [61], В.К.Майбороди [182], С.П.Павх [221], Г.Стельмаховича [258], Г.Г.Філіпчука [300] та інших.

Ідеї С.Ф.Русової [243], В.О.Сухомлинського [273], К.Д.Ушинського [295] та інших видатних педагогів про важливість національно-патріотичного виховання особистості та необхідність його удосконалення, принцип народності, а також здобутки сучасних дослідників цього питання втілені також у державних документах, зокрема в Законі України “Про освіту”, Державній національній програмі “Освіта (Україна XXI століття)” [83], Національній доктрині розвитку освіти [202], у Концепції національного виховання [154] та інших державних і науково-методичних матеріалах, що спрямовують оновлення освітньо-виховного процесу в Україні.

У Державній національній програмі “Освіта”(Україна XXI ст.) сформульовано один із провідних принципів побудови української школи у сучасних умовах: “Національна спрямованість освіти полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу, визначенні освіти важливим інструментом національного розвитку й гармонізації національних відносин” [83,9]. Пріоритетним напрямом виховання підростаючого покоління є “формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати” [83,15].

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, яка є політичним і водночас науковим документом, в якому держава і суспільство окреслюють довготривалі пріоритети та гарантії щодо освіти в державній

політиці, стратегію й основні напрямки її розвитку. Зокрема, в цьому документі наголошується, що “освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями”. Вона ґрунтується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності [202,2].

Сучасна система українського виховання формується як система національна. К.Д.Ушинський обстоював думку: “Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них своя особлива національна система виховання, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети” [294,47].

Духовна сила нації, її міць, морально-патріотичний потенціал народу, його система освіти і виховання залежать від того, наскільки збережені й глибоко усвідомлені і відчуті всі культурні, духовні здобутки минулих століть.

Щоб бути справді ефективною, вища педагогічна школа повинна базуватися на національній системі виховання, на традиціях української етнопедагогіки, засобами впливу на підростаюче покоління якої є національна культура, народне мистецтво, символіка, традиції, звичаї та обряди. Дослідник О.Воропай стверджує, що складові національної культури – “це ті найміцніші елементи, що об’єднують окремих людей в один народ, одну націю” [48,9].

Відомий учений, мистецтвознавець І.Дзюба справедливо підкреслює, що наш народ дбайливо зберігає “глибокі джерела аутентичної народної творчості” [86,17], тобто самобутню етнічну культуру, мистецтво, які є одними з найбагатших у світі. Вони “завжди були рятівним резервом для професійної культури і генерували, сказати б, сукупний мистецький талант нації”. На думку багатьох дослідників (Д.Антонович [14], О.Воропай [48], Є.Маланюк [183] та ін.) українське народне мистецтво, в тому числі

декоративно-ужиткове, за своїми художньо-естетичними, морально-духовними якостями високо цінується у світі.

Народне декоративно-ужиткове мистецтво є невичерпним джерелом духовної культури, яка має унікальні можливості впливу на особистість та формування в неї національного світогляду, характеру, ментальності, що є необхідними рисами громадянина України. Завдяки декоративно-ужитковому мистецтву, яке є віковичною скарбницею моральних та духовних здобутків народу, що відображає стиль різних епох, регіонів, зберігає багаті невмирущі традиції, пізнається історія, світогляд, моральні якості наших предків, їх героїчна боротьба за незалежність нашої держави. Морально-духовні надбання українського народу формувалися та розвивалися протягом багатьох тисячоліть, починаючи ще з епохи Трипільської культури (IV-III тис. до н.е.). З кожного елемента, деталі, які шліфувалися реаліями життя впродовж тривалого історичного періоду, формувались основи культурно-духовного багатства нашого народу.

Народному декоративно-ужитковому мистецтву притаманна особлива якість представляти собою художній геній, споконвічні прагнення українського етносу, разом з тим і багатоетнічну загальнолюдську систему культури.

На думку дослідників (Є.Антонович [12], М.Алексієць [170], В.Винниченко [36], М.Грушевський [68], І.Ляшенко [179] та ін.), саме в середовищі національної культури і з використанням надбань традиційної педагогіки можливе успішне розв'язання проблеми формування творчої, всебічно розвиненої особистості з високим рівнем національної самосвідомості. Зокрема, багато діячів культури та педагогів-дослідників, такі як О.Добривода [89], Л.Коваль [142], М.Кошіль [159], П.Лосюк [176], Д.Тхоржевський [283], та інші, виділяють особливу роль декоративно-

ужиткового мистецтва в естетичному, моральному та трудовому вихованні молодого покоління.

Серед вітчизняних дослідників помітний внесок у розробку питань з історії, технології і методики організації занять з декоративно-ужиткового мистецтва зробили С.А.Антонович [13], Р.В.Захарчук-Чугай [12], Т.Кара-Васильєва [129] та інші.

Дослідження сучасних науковців Л.Єнтіс [103], В.Мусієнка [197], О.Поліщук [227], Т.Сиротенко [248], С.Чебоненка [305] та інших доводять, що використання народного декоративно-ужиткового мистецтва у педагогічному процесі сприяє поглибленню знань з історії та розвитку культури України, збагаченню і урізноманітненню практичної діяльності вихованців.

Дослідження О.Батухтіної [18], Ю.Коломієць [144], О.Красовської [162] та інших переконують, що ознайомлення з творами народного мистецтва пробуджує в підростаючого покоління яскраві образні уявлення про Батьківщину, її культуру, національний колорит, сприяє вихованню патріотичних почуттів.

На думку науковців, декоративно-ужиткове мистецтво має великі потенціальні можливості в моральному, духовному, культурному, патріотичному вихованні молоді. Але в процесі аналізу навчальних та виховних програм, підручників, методичних джерел, з'ясувалося, що цей виховний потенціал використовується недостатньо. Це зумовлено низьким рівнем дослідженості національно-патріотичного виховання студентської молоді засобами мистецтва, зокрема, декоративно-ужиткового, а також відсутністю розробок з проблем практичного впливу декоративно-прикладного мистецтва на особистість. Відсутні наукові праці, які стосуються обґрунтування педагогічних умов, форм і методів застосування декоративно-ужиткового мистецтва у виховній роботі із студентами вищих педагогічних

закладів, не визначені критерії сформованості національно-патріотичних рис засобами декоративно-ужиткового мистецтва. Саме такі фактори зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: “Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова за проблемою “Історія педагогіки і педагогічної думки в Україні в контексті завдань підготовки учителя”. Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол №7 від 25.02.1999р.), Радою з координації наукових досліджень АПН України (протокол №4 27.04.1999р.).

Об’єкт дослідження – процес національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів України.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів засобами декоративно-ужиткового мистецтва у вищих навчальних педагогічних закладах.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Гіпотеза дослідження – процес національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва буде ефективнішим, якщо:

- зміст навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів спрямувати на прилучення студентів вищих педагогічних закладів до духовних цінностей декоративно-ужиткового мистецтва українського

народу, використовуючи сучасні методи національного виховання та традиції етнопедагогіки;

- забезпечити цілеспрямований і систематичний вплив засобів декоративно-ужиткового мистецтва на формування емоційно-ціннісного, інтелектуального, патріотичного компонентів громадянської самосвідомості студентів;
- постійно поглиблювати у студентів інтерес до декоративно-ужиткового мистецтва, як носія національних цінностей, традицій, звичаїв, духовних надбань українського народу;
- забезпечити наступність навчально-виховної роботи в аудиторній та позааудиторній час, спрямовуючи студентів на детальніше вивчення та засвоєння історії, регіональних особливостей та технік декоративно-ужиткового мистецтва;
- створювати умови для організації пошукової науково-дослідницької діяльності студентів, глибшого засвоєння духовного потенціалу різних видів, регіональних особливостей, орнаментики та колористики декоративно-ужиткового мистецтва.

Реалізація поставленої мети та доведення гіпотези дослідження передбачають розв'язання таких завдань:

- 1) проаналізувати й узагальнити історико-педагогічні аспекти досліджуваної проблеми в теорії та практиці вітчизняної педагогіки;
- 2) обґрунтувати шляхи, форми, методи діяльності, які забезпечують ефективність процесу національно-патріотичного виховання студентів засобами українського декоративно-ужиткового мистецтва у вищих педагогічних закладах;
- 3) виявити і обґрунтувати систему роботи педагога з проблеми національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва;

- 4) експериментально перевірити педагогічну результативність запропонованої методики національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є: базисні положення теорії пізнання; психолого-педагогічні теорії про роль декоративно-ужиткового мистецтва у формуванні та розвитку моральних і духовних якостей особистості, концепції видатних діячів педагогічної науки про шляхи формування національної самосвідомості підростаючого покоління; основні положення про реформування навчально-виховного процесу в українській школі, зокрема, вищій, викладені у Національній доктрині розвитку освіти [202], Державній національній програмі “Освіта”(“Україна ХХІ століття”)[83], положеннях Закону України “Про освіту”, “Концепції національного виховання” [151–156]. У дисертації критично використано теоретичні і методичні розробки, а також праці етнографів, істориків, фольклористів, літераторів, діячів культури і мистецтва.

На всіх етапах дослідження застосовувався комплекс **методів**, адекватних меті та завданням: теоретичний аналіз проблеми шляхом вивчення філософської, мистецтвознавчої, психологічної, педагогічної та історичної літератури; вивчення, узагальнення та систематизація передового педагогічного досвіду; емпіричний: спостереження, індивідуальні та колективні бесіди, анкетування, вивчення документації, педагогічний експеримент; математично-статистична обробка експериментальних даних.

Організація дослідження. Дослідження проводилося поетапно протягом 1996-2003 рр.

На першому етапі (1996-1997 рр.) здійснювалось теоретичне вивчення педагогічного досвіду, проводився аналіз психолого-педагогічної, філософської, мистецтвознавчої та історико-педагогічної літератури; з’ясовувався стан вивчення даної проблеми; проводився відбір навчального-

виховного матеріалу, розроблялися вихідні теоретичні позиції та методика проведення дослідження.

На другому етапі (1997-1999 рр.) продовжувалось вивчення наукової літератури з досліджуваної проблеми; розпочато дослідно-експериментальну роботу з метою перевірки доступності та уточнення змісту навчального матеріалу, а також результативності використання в національно-патріотичному вихованні засобів декоративно-ужиткового мистецтва. На основі отриманих результатів і сформульованих висновків було здійснено доопрацювання змісту навчального матеріалу і вироблено його остаточний варіант.

На третьому етапі (1999-2003 рр.) проводилась експериментальна перевірка ефективності запропонованої моделі національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва у вищих навчальних закладах. На цьому етапі проаналізовано і узагальнено результати дослідження, доопрацьовано висновки, оформлено дисертаційну роботу.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась на інженерно-педагогічному, історичному, музично-педагогічному факультетах Дрогобицького Державного педагогічного університету ім.І.Франка, Прикарпатського університету ім.В.Стефаника, індустріально-педагогічному факультеті Національного педагогічного університету ім.М.Драгоманова, Хустському навчально-консультаційному центрі Дрогобицького державного педагогічного університету. Науково-дослідною роботою було охоплено 381 студент і 39 вчителів загальноосвітніх шкіл.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження: виявлено, обґрунтовано та експериментально перевірено зміст та можливості декоративно-ужиткового мистецтва у національно-патріотичному вихованні студентів вищих педагогічних закладів, створено систему роботи з даної

проблеми; розроблено комплексний підхід до виховного впливу українського декоративно-ужиткового мистецтва, як засобу духовного та морального розвитку особистості, на формування національної самосвідомості студентів; виявлено педагогічні умови, закономірності і тенденції формування національно-патріотичних рис засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Практичне значення дослідження полягає у створенні системи національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва; обґрунтуванні змісту, форм та методів виховання національно-патріотичних рис у студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

Основні положення нашої програми можуть бути використані також у загальноосвітніх закладах різних типів в процесі викладання курсу “Обслуговуюча праця”, національного, патріотичного та естетичного виховання особистості.

Вірогідність і надійність результатів дослідження забезпечується теоретико-методологічною обґрунтованістю його вихідних позицій, застосуванням комплексу методів, адекватних меті й завданням дисертаційної роботи, кількісною обробкою та якісним аналізом результатів експерименту, апробацією і впровадженням у практику навчально-виховної роботи вищих навчальних закладів.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювались шляхом оприлюднення їх на науково-практичній конференції “Українська національно-демократична педагогіка в контексті завдань сучасного виховання” (1996 р.), на міжнародній науково-практичній конференції “Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії, конфліктності, проблеми та прогнози на XXI ст.” (1997 р.), науково-теоретичній конференції “Втілення педагогічних ідей Григорія Ващенка в практику сучасної української національної школи”

(2002р.), міжвузівських науково-практичних конференціях (Київ, Дрогобич 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені у 7 публікаціях, серед яких 4 статті у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 2 тезах доповідей. Усі публікації одноосібні.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Аналіз підходів до розробки проблеми національно-патріотичного виховання

В умовах становлення та зміцнення Української держави, економічної стабілізації та національного відродження особливо гостро постала проблема навчання та виховання підростаючого покоління. Незалежній Україні потрібна розвинута особистість із сформованими загальнолюдськими цінностями, політично зріла та патріотично переконана, що має чітку громадянську життєву позицію, яка була б яскравим взірцем наслідування для наступних поколінь.

Про це підкреслено в Концепції національного виховання, що “національний характер виховання полягає в формуванні молодої людини як громадянина України” [152,1].

Могутнім фактором відродження української нації, виховання у її молоді духовності, моральності, патріотичних рис, національної гордості покликана стати вища школа. На сучасному етапі є необхідним впровадження нових ідей, практичних рішень педагогічних проблем, поліпшення та зміцнення методологічного арсеналу педагогічної науки та практики. У стінах сучасної школи України, в тому числі вищої, формується духовний світ молодої людини, що відповідає її життєвим потребам, природі особистості, інтересам держави, гуманістичним цілям людства. Освоєння моральних, культурних та

духовних цінностей сприяє становленню індивідуальності, формуванню та розвитку творчої особистості.

Одним із найважливіших завдань вищої педагогічної школи є формування не тільки висококваліфікованого спеціаліста, а й патріота свого народу, активного учасника державотворчих процесів, який свої знання та переконання передаватиме не одному поколінню.

Теоретичні основи виховання, проблеми розвитку сучасної освіти розглянуто в працях О.Вишневського [40], В.Галузинського[50], К.Коменського [149], Г.Костюка [158], Г.Троцько [174] та ін. [5, 37, 53, 64, 84, 132, 210, 234]. Історичний розвиток освіти та виховання, історію педагогічної думки розглянуто в працях [85, 114, 148, 236]. У працях [20, 63, 223] розглядаються світоглядні функції сучасної освіти, намічені шляхи формування свідомості особистості в навчально-виховному процесі, розглядається психологія цінностей, досліджується взаємозв'язок культури і мистецтва зі свідомістю особистості. Особливості навчально-виховного процесу вищої школи досліджено науковцями А.Алексюк [7], М.Євтух [102], В.Майборода [181] та ін. [1, 2, 15, 76, 94, 138, 229, 231].

Питання виховання підростаючого покоління розглядалися ще на Першому Українському Педагогічному Конгресі, який відбувся в 1935 році, де наголошувалося: "... українське свідоме покоління виховає тільки школа з українською мовою навчання, але пройнята наскрізь національним духом не зі становиська боротьби і ворожнечі до сусідів, а зі становиська любови рідного краю" [226,90].

Проблема підготовки студента як громадянина України з високими моральними, духовними, культурними якостями, національною свідомістю та сумлінням є проблемою складною, багаторівневою, різноплановою та багатофакторною. Її розв'язання вимагає об'єктивного підходу, що опирається

на всебічний аналіз провідних положень теорії і практики середньої та вищої педагогічної освіти.

Сучасна система українського виховання вимагає наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу національним змістом, в якому відображені історія, мистецтво, культура, символіка нашого народу.

Ми погоджуємося з думкою Б.Ступарика та В.Моцюка, що одним із найголовніших завдань школи, зокрема вищої, є формування в студентів “почуття єдності з усім народом, а в дальшій мірі з людством”. Ці почуття мають розвинути і закріпити в студентів “на ґрунті історичної традиції, свідомої минувщини і всього національного, культурно-історичного доробку нації” [262,83].

У системі освіти України категорія національного є визначальною, про що свідчать вихідні концептуальні положення Конституції України щодо змісту й організації освіти, Закон України про освіту [109,110], Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) [83], Національна доктрина розвитку освіти [202] та інші державні нормативні документи. Зокрема, у Концепції середньої освіти національної школи України підкреслюється, що “...національний компонент змісту освіти має включати знання рідної мови і літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв, ідеалів, витоків та особливостей рідної культури, усної народної творчості, знання про суспільний і державний устрій України, її міжнародне становище, населення, природні умови, ресурси, економіку, науку, культуру та побут інших народів, що проживають на території України, сучасні етнічні процеси” [83,12].

Знання родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій попередніх поколінь у практиці сьогодення. Адже, як зазначає народна мудрість, той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього.

Досвід світової і вітчизняної філософської, психологічної і педагогічної думки минулого (Г.Ващенко [29], О.Духнович [95], Я.Коменський [147], І.Крип'якевич [123], С.Русова [243], В.Сухомлинський [274], К.Ушинський [294]) і сьогодення (О.Вишневський [38,277], І.Зязюн [115], В.Кузь [166,168], В.Поплужний [118], Ю.Руденко [235], М.Стельмахович [256,258], Б.Ступарик [263], Д.Тхоржевський [283]) переконливо доводить, що система освіти підростаючого покоління повинна опиратися на національні корені.

Через наповнення змісту освіти національними духовними цінностями досягається етнізація навчально-виховного процесу шляхом всеохоплюючого вивчення історії рідного народу, мистецтва, народознавства, фольклору, вірувань, символіки, традицій, звичаїв, обрядів, які нероздільні за своєю суттю. Саме через безцінну культурну спадщину українського народу формується духовність підростаючого покоління.

Пріоритетним напрямком розвитку сучасної педагогічної теорії і практики має стати дослідження актуальних проблем національної системи виховання, що є основою історичного, культурного, духовного національного відродження.

Не можна не погодитись з думкою Я.Чепіги, який, розглядаючи питання національного виховання, стверджує: “Під національним вихованням ми розуміємо виховання в душі нації, в душі мови, в її переказах, віруваннях, звичаях, історії, культурі, національній творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, всього, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкориснішого в своїм розвитку. Таким чином, мета виховання молодого покоління нації, що ступила на шлях відродження, збігається з метою життя в природному нормальному розвитку нації” [307,15].

Національна система виховання покликана забезпечувати глибоке осмислення і засвоєння кожною особистістю у процесі праці й творчості

моральних та патріотичних ідей, принципів, поглядів, переконань, використання у побуті народних традицій, звичаїв та обрядів. Національне виховання на основі синтезу історії та потреб сучасності проймає всі сфери життя і є його сутністю.

Український народ створив власну систему виховання з врахуванням історії, національних рис, самобутності, ментальності свого народу. К.Д.Ушинський зауважив: “Ставши одним з елементів державного й народного життя, громадське виховання пішло в кожного народу своїм особливим шляхом і тепер кожен європейський народ має свою окрему характеристичну систему виховання” [293,46]. Він стверджує, що виховання, створене самим народом й засноване на народних началах. Воно має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях чи позичених у іншого народу. З поглядів К.Ушинського також впливає, що кожен народ повинен мати власну національну школу і спиратися на національну систему виховання, що охоплює систему ідей, поглядів, переконань, а також традицій, звичаїв та обрядів, котрі забезпечують духовне самовідтворення і самозбереження народу [295,47].

Освітня політика будь-якої держави визначає майбутнє нації, місце держави у світовому співтоваристві. Від того, яка система виховання в державі, які вона займає позиції, яке в неї підґрунтя, залежить і міцність нації. С.Русова писала: “Міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще других вичерпала в своєму вихованні свої глибинні національні скарби й національній психології дала вільний розвиток” [242,15].

Ця ж думка утверджується і має своє продовження в працях видатних педагогів, істориків, вчених Г.Ващенко [29], В.Винниченка [36], І.Огієнка [211], М.Стельмаховича [255] та ін.

В.Іванишин та Я.Радевич-Винницький наголошують: “Нація, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватись, ні існувати без надбань

духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до своєї спільноти” [116,17].

За висловлюванням відомого педагога В.О.Сухомлинського [271], школа – це духовна колыска народу. Чим більше піклується про свою колыску народ, тим кращим буде його майбутнє.

Отже, національне виховання – це створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та цілісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, досягнення попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичну ходу народу, перспективи його розвитку.

Національне виховання – це виховання для потреб нації. Воно ґрунтується на гуманізмі і демократизмі, на нерозривності загальнолюдських і національних цінностей. Національна система виховання спрямована на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь відповідно до природньо-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації.

Національне виховання визначає всебічну підготовку української молоді до найвищого ідеалу нації, скеровує молоде покоління до творчої участі в розбудові рідної духовної та матеріальної культури, а через неї до участі у творенні вселюдської культури [226,236]

Таким чином, національне виховання – цілеспрямований, систематичний регульований виховний процес, що має на меті утвердження у свідомості нації, народу етнічної (національної) культурної мовної єдності, перетворення національної цінності з ідеалу мислителів і поглядів української інтелігенції в ідейні переконання та норми моральної поведінки всіх членів суспільства, тобто “перевести” національне із суто теоретичної свідомості у практичну свідомість багатомільйонних мас [100,67].

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, духовних багатств української культури, осмислення ментальності свого народу, формування патріотичних почуттів як моральної якості кожної особистості. Адже освітня політика будь-якої сучасної держави визначає майбутнє нації, місце держави у світовому співтоваристві.

На думку авторів посібника для вчителів за редакцією Р.П.Скульського: “Метою виховання є людина, що уособлює свою причетність до багатовікової культури свого народу, його традицій, виявляє почуття відповідальності перед ним, перед Вітчизною. Глибоке знання особистістю духовної спадщини народу, розуміння діалектики розвитку культур сприяє формуванню в неї почуття гордості за народ, своєї причетності до державної нації” [204,25].

Теоретичні засади національного виховання закладено у дослідженнях українських вчених, істориків, педагогів, психологів М.Боришевського [26], Г.Ващенко [29], Ю.Липи [172], І.Мартинюк [184,185], С.Павх [221], Г.Філіпчука [299], Д.Чижевського [311], В.Яніва [324], Я.Яреми [325] та інших. Їхні праці глибоко відображають національну ідею, духовність, демократичні засади навчання і виховання, гуманістичні цінності.

Кращі представники інтелігенції наголошували на необхідності відродження і розвитку духовності, культури рідного народу, використання традицій свого народу, обрядів і звичаїв, що сприяло закладенню міцних основ національного виховання майбутніх поколінь. В сім'ях українських діячів, письменників, таких як Грушевських, Драгоманових, Косачів, Лисенків, Старицьких та інших, завжди звучала українська мова, пісня, діти виховувалися в дусі народних звичаїв, обрядів, традицій, брали участь у підготовці та проведенні свят народного календаря. Саме завдяки такому вихованню український народ одержав видатних діячів мистецтва, поетів, письменників, композиторів.

Українські педагоги О.Духнович [95], В.Кузь [167], М.Стельмахович [257], Є.Сявавко [276] та ін. [45, 70, 93, 139, 186, 238, 298] в своїх дослідженнях завжди надавали особливого значення народній педагогіці. Вони вважають, що сучасна система освіти повинна базуватися на українській етнопсихології та етнопедагогіці, які є результатом колективного творчого внеску багатьох поколінь у духовну культуру українського народу. Освітня система повинна наповнюватись патріотичними, найгуманнішими і найдемократичнішими ідеалами виховання, що розвиваються через історію світогляду особистості, систему патріотичних почуттів, побутових традицій, обрядів і звичаїв. Фундамент освіти необхідно закладати на народознавчих позиціях, адже народознавство – це сукупність наук про сучасне і минуле народу, його національний характер, психологію, географію, культурно-історичні творчі традиції, звичаї та обряди, ремесла та промисли, це знання про населення країни, його трудову діяльність, культуру, етнічні та інші особливості [284,10]. Глибоке пізнання ідейно-ціннісного потенціалу народознавства сприяє формуванню у молоді стійких поглядів, переконань, ідеалів патріота, громадянина своєї Батьківщини, розвитку національних рис і якостей особистості. Народознавство спрямоване на формування у підростаючого покоління гуманістичної моралі, духовності, наснаги до праці та почуттів патріотизму.

В освіті потрібно максимально використовувати потенціал рідної мови, культури, історії, декоративно-ужиткового мистецтва, щоб пробудити національну свідомість молодого покоління, озброїти його міцними знаннями, виховати активну життєву позицію, сповнену патріотизму. Адже рідна мова, історія народу, його прогресивні традиції, звичаї, свята, фольклор, різні види народного мистецтва й художньої творчості, народні символи та національна символіка – це той життєдайний ґрунт, на якому може зрости свідомим громадянин. [118, 125-129]. Особливості використання

народознавства в навчально-виховному процесі відображено в працях українських та зарубіжних дослідників [82, 131, 173, 201, 206].

Відомий педагог, дійсний член АПН України М.Стельмахович відзначає: “Природньо і закономірно, щоб національна виховна система плекала українця на засадах традицій української педагогіки, європеїзму, врахування національної вдачі, менталітету українців” [259,2]. Він стверджує: “Народна педагогіка є сумою здобутих знань та вмінь у справі виховання і навчання. Народна педагогіка – багатотомний усний підручник навчання і виховання, який зберігається в пам’яті народу, постійно ним використовується, систематично збагачується й удосконалюється” [256,13].

Протягом усього етапу розвитку суспільства народна педагогіка і система патріотичного виховання втілювала в собі зміст національної культури, духовності, завдяки чому формувалось ціле покоління українських патріотів.

В.О.Сухомлинський підкреслював, що нехтування народною педагогікою в освіті завдало великої шкоди педагогіці. Він писав: “Я впевнений, що народна педагогіка – це зібрання зосередження духовного життя народу. В народній педагогіці розкриваються особливості національного характеру, обличчя народу” [46,162].

Українська етнопедагогіка розвинулась з давньоруської народної педагогіки. В процесі свого розвитку в ній виробились власні традиції, які відображають споконвічне тяжіння українського народу , його культури до східнослов’янської спільноти. Народна педагогіка – це цілісна система, в якій відображені основні ідеали народу, що змінюються зі зміною суспільно-економічних та історичних умов. Українська етнопедагогіка – це результат колективного творчого внеску багатьох поколінь у духовну культуру українського народу. Це – патріотичні, найгуманніші і найдемократичніші

ідеали виховання, що розкриваються через історію світогляду особистості, систему патріотичних почуттів, традицій, обрядів, символів та звичаїв.

У своїх працях М.Г.Стельмахович доводить, що етнопедагогіка у вирішальній мірі сприяє реалізації принципу зв'язку вищої школи з життям народу, забезпечує наступність у формуванні патріотичних рис особистості, яке здійснюють сім'я, навчальний заклад, суспільство в цілому. Ідеї, висновки і рекомендації М.Г.Стельмаховича переконують, що етнопедагогіка –одна з тих дисциплін, яка синтезує можливості удосконалення технології патріотичного виховання, використовуючи історію, культуру, традиції та духовні цінності свого народу [255].

Аналіз педагогічної спадщини таких діячів культури, історії, як О.Духновича, Г.Сковороди, К.Ушинського, Ю.Федьковича, І.Франка, Т.Шевченка засвідчує, що вітчизняна педагогічна наука постійно вбирала в себе кращі здобутки української етнопедагогіки. Такі провідні принципи народної педагогіки, як зв'язок навчання і виховання з життям, трудовий характер виховання, послідовність і наступність виховних засобів, гуманність у поєднанні з розумною вимогливістю до молодого покоління, використання духовних надбань українського народу та багато інших використовуються в сучасній вітчизняній педагогіці.

“Концепція національного виховання”, схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти в 1994 р., передбачає створення таких умов, за яких представникам всіх народів, що проживають в Україні, надаються широкі можливості для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності [153,18].

Національна система виховання “своїми цілями, змістом і засобами підпорядкована самобутній природі українця, потребам забезпечення його належного тілесного, чуттєво-вольового, інтелектуального, духовно-морального й естетичного розвитку, засвоєння національних, місцевих

етнографічних та загальнолюдських культурних цінностей, формуванню довершеної особистості українця” [156,15].

У сучасній педагогічній літературі національне виховання трактується як цілеспрямований, систематичний, регульований виховний процес, що має на меті утвердження у свідомості нації, народу етнічної, культурної, мовної єдності, своєї неповторності та вагомості. Національне виховання впливає на діяльність людей даної нації, на формування людини як суб’єкта національної свідомості та культури.

Ми приєднуємося до думки сучасного дослідника Каюкова В.І.[133,170], який робить висновки, що **національне виховання:**

1. Рівнозначне державному, хоча останнє є вужчим, одиничним стосовно національного як загальнолюдського. Державне виховання є складовою національного виховання, воно здійснюється державницькими установами, інститутами, а загальне національне діє і поза її межами, має значно ширший діапазон впливу на процес соціалізації особистості.
2. В жодній країні світу немає виховання взагалі. Воно завжди має конкретно-історичну національно-державну форму виховання і спрямування на формування громадянина конкретної держави, яка не може бути безнаціональною. І, нарешті, національне виховання найбільш відповідає потребам відродження України, відображає історичну ходу українського народу, перспективи його розвитку.

Дослідники Я. Гуревич [72], Б.Грінченко [66], М.Грушевський [68], С.Русова [243], а також сучасні науковці Є.Коваленко [214], В.Кузь [218], Ю.Римаренко [233], Б.Ступарик [264], Г.Шмалько [320], та ін., переконані, що освіта повинна мати національний характер, базуватися і виходити з умов життя народу, але втілювати в собі і загальнолюдські цінності.

В роботі “Дошкільне виховання” Софія Русова писала: “Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її

творчі сили не будуть покалічені, а навпаки, дадуть нові, оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану й любов до інших народів і тим самим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами й націями” [242,12]. Софія Русова зазначала, що національне виховання – це певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення відродженої душі народу.

Національне, як любов до свого народу й Батьківщини, не ототожнюється із шовінізмом, тобто ненавистю до всього чужого, зверхнього ставлення до людей інших держав або іншої національності. За словами дослідника Ільїна І.А. “Національне відкриває людині очі на національну своєрідність інших народів; вчить не мати презирства до інших народів, а поважати їх духовні досягнення і їх національні почуття” [121,176].

Один із найбільших фахівців-дослідників в галузі педагогіки, психології, філософії виховання Г.Ващенко вважав, що традиційним виховним ідеалом треба визнати той, що витримав іспит історії, найбільше відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і творах кращих митців та письменників, що стали духовними провідниками свого народу.

В своїх працях [29] Г.Ващенко наголошує, що нація може шанувати й зберігати свої традиції, але не зупинятись на них, а йти вперед, не залишаючись у вузьких рамках своєї традиційної культури, та брати від інших народів їх кращі здобутки, органічно переосмислюючи і переробляючи їх, відповідно до інтересів і психології свого народу. Тільки такий шлях забезпечує нормальний розвиток народу та його високі здобутки в галузі культури. Цим шляхом мусить йти і український народ, зокрема його молодь, тому зберігання своїх традицій і пошана до них – це перший національний обов’язок нашої молоді.

Педагог і громадський діяч А.Волошин переконує, що виховання повинно забезпечувати наступність генерацій, нерозривний зв'язок між ними, що сприяє прийдешньому поколінню оволодівати історичним, життєвим досвідом попередників, а звідси – безперервність поступу, розвитку духовної культури народу. Пізнавати історію народу і людства необхідно так, аби в студентів розвивалася братня любов народна і міжнародна і щоб присвоїти собі людське почуття в напрямі приватного поліпшення себе і людства [47,70].

На думку Я.Радевич-Винницького: “Кожен народ закорінений у землі, на якій він сформувався, з якої він виріс у метафоричному, а почасти й прямому значенні..., на якій він проживає, творить свою культуру, цивілізацію”. Він має свої відмінності “у способах господарювання, у побуті, отже, й у світосприйманні, у ментальності, що, своєю чергою, виявляється у звичаях, обрядах, архітектурі, одязі та інших виявах матеріалізації духу, якою є культура й цивілізація” [232,49].

Наукові дослідження етнокультурних процесів в освіті дозволяють зробити висновок про величезну складність творення педагогічної думки народу, адже людське життя в межах одного покоління не вічне, воно вічне, безперервне в масштабах життя народу, народності, нації і всього людства.

Використання культурних, історичних та духовних багатств українського народу сприяє формуванню у підростаючого покоління патріотичних почуттів як моральних якостей, осмислення національного характеру, світогляду, гордості за свою Батьківщину.

Отже, характерною рисою нашого часу є актуалізація національного виховання, серцевиною якого є патріотичне виховання.

Питанню патріотичного виховання приділяли увагу багато педагогів, істориків, серед яких Г.Г.Ващенко [30], О.В.Духнович [95], С.Ф.Русова [243], Д.І.Яворницький [322], а також сучасні педагоги Л.П.Вовк [43],

О.І.Вишневецький [39,40], Ю.Д.Руденко [236], М.Г.Стельмахович [260] та інші.

Вчені-педагоги І.Т.Огородніков, П.М.Якобсон вважають, що патріотизм – це почуття; М.І.Болдирєв, Ф.Ф.Корольов розглядають патріотизм як моральний принцип; А.С.Макаренко, А.Д.Солдатенков переконують, що це якість особистості. Т.А.Ільїна вважає патріотизм моральним принципом, почуттям і якістю особистості.

На думку В.О.Сухомлинського: “Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується” [272,131]. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі, почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов’язаний з освіченістю, етичною, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею [270,131]. В.О.Сухомлинський переконаний, що джерелами, якими живиться патріотичне почуття, є природа рідного краю, мати з батьком, рідне слово, село чи місто, де народилася людина, славне минуле країни, героїчна історія [270,134]. Основою патріотичного виховання В.О.Сухомлинський вважав моральну вихованість. Вона полягає в тому, що людина намагається творити добро і не робити зла. У поняття добро педагог вкладав активну діяльність особи, спрямовану на утвердження гуманних ідеалів, працю на благо народу, зміцнення могутності, честі й слави Вітчизни, любов до людей, непримиренність до зла в усіх його проявах [274].

Велику увагу патріотичному вихованню приділяв К.Д.Ушинський. Він стверджує: “Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим” [292,73]. Він зазначає, що справжня любов до Батьківщини повинна опиратися на знання мови, мистецтва, кращих традицій і звичаїв народу. Виховувати патріотів – означає

прищеплювати молодому поколінню почуття обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, високої гідності. Адже, як запевняє Я.Радевич-Винницький: “Люди, які відчують свою належність до етносу, здебільшого закорінені в його землі...: мала батьківщина сприймається не лише розумом, а й почуттями” [232,49].

Патріотичне виховання – це цілеспрямований процес формування в особистості любові до своєї землі, народу, усвідомлення кожним українцем себе невіддільною часткою народу, вивчення історії культури, традицій, звичаїв і обрядів українського народу, вироблення та утвердження патріотичних переконань, почуття відповідальності за долю країни і готовності служити її інтересам, утверджувати державність, примножувати матеріальні і духовні багатства, славу і гідність свого народу.

Основними завданнями патріотичного виховання підростаючого покоління є розкриття для кожної особистості поняття патріотизму як почуття любові до свого народу, до своєї Батьківщини; формування патріотичних переконань і поглядів особистості, ідеалів, національної гідності.

Чеський педагог Я.А.Коменський вперше проголосив принцип краєзнавства як основний елемент патріотичного виховання, головним завданням якого є любов до своєї Батьківщини, добрі знання її історичного минулого. Ця ідея розвинулась у практичній і теоретичній діяльності Й.Г.Песталоцці та Ж.-Ж.Руссо [149,271].

Великого значення патріотизму, любові та повазі кожного до свого імені та походження надавав у своїх працях О.В.Духнович. Він непримиренно ставився до людей, що відмовляються від рідних та близьких, від свого народу [95,2] .

В праці польського педагога С.Щепановського “Думки національного відродження” утверджується ідея, що людина тоді є особистістю, коли вона живе в ім'я національної ідеї. Ідея є засобом і разом з тим метою формування

патріотичного почуття. Якщо ті, хто виховує молодь, відійдуть від розуміння значення національної ідеї, ніякого патріота вони не виховують [326,40].

Аналізуючи світовий досвід, бачимо, що основою економічного та політичного поступу держави є національна освіта, осердям якої є патріотичне виховання. Адже саме освіта формує спрямованість громадянина-патріота, здатного захищати державу й працювати для примноження її здобутків. Доля свободи і незалежності України значною мірою буде залежати від того, якою мірою молодь оволодіватиме патріотичними почуттями, поглядами, переконаннями та ідеалами.

Педагог О.В.Сухомлинська ставить на перше місце цінності, в яких лежить ідея належності до народу: спільність мови, мислення, географічних умов, релігійних вірувань, традицій, звичаїв, освіти, мистецтва, літератури. Серед цінностей вона виділяє любов до Батьківщини, громадянськість, працелюбність, любов до ближнього [268].

Національні цінності втілюють в собі ідеали, цілі та ідею українського народу, відродження національної свідомості, національної гідності та історичної пам'яті, визнання державної ідеології. Вони розкривають спадкоємний зв'язок соціокультурного розвитку нації і одночасно відображають своєрідність духу, поведінки, мислення, традицій, світосприймання, сприяють формуванню в молоді відповідних рис характеру і вдачі, національних якостей, в тому числі громадянських і патріотичних.

Патріотизм – домінанта свідомості, загальнолюдське поняття, яке закріплювалося віками і тисячоліттями в свідомості людей, відданих народу, Батьківщині, державі. Корені патріотизму сягають ще первіснообщинного ладу, коли відповідні почуття виникали на ґрунті спільності території, мови, звичаїв, на кровних зв'язках між членами свого роду, суспільному устрою життя зі спільною власністю на знаряддя праці, а також на необхідності захисту територіальної незалежності та власної свободи. Патріотизм – це не

тільки почуття любові і гордості за свою країну, але і внутрішня потреба в діяльності на благо своєї держави, усвідомлення родинної, родової, етнічної єдності українців.

В педагогічному словнику дізнаємося, що патріотизм (від грецького – батьківщина, вітчизна) – любов до Батьківщини, до свого народу, одне із найглибших почуттів, розвинутих і закріплених багатовіковими традиціями країни і народу [225,86].

Дещо інше, але схоже визначення дає словник з етики за редакцією А.А.Гусейнова, яке доповнює попереднє твердження. Поняття патріотизм походить від грецького - родина, що в перекладі означає соціально-політичний і моральний принцип. Він в узагальненій формі виражає почуття любові до Батьківщини, турботу про її інтереси і готовність до захисту від ворогів. Патріотизм проявляється в гордості за досягнення рідної країни, в переживанні через невдачі і біди, в повазі до її історичного минулого і в бережливому ставленні до народної пам'яті, національних і культурних традицій. Моральне значення патріотизму визначається тим, що він є однією з форм взаємопідпорядкування особистих і суспільних інтересів, єднання людини і Вітчизни [253,244].

Своє трактування патріотизму дав Г.Ващенко. Він стверджує, що патріотизм – це любов до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традицій, мови. В основі патріотизму в першу чергу лежать навички. Людина, живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що вона стає ніби частиною його [30,298].

Ми погоджуємося з авторами навчально-методичного посібника “Виховання громадянина”, що справжній патріотизм ґрунтується не тільки і не стільки на порівнянні своєї нації – держави з іншими в минулому чи сучасному. Сучасний українець повинен любити свою державу, пишатися нею, бажати їй добра вже тому, що вона є [118,47].

О.Вишневський в своїх дослідженнях виділяє три різновидності патріотизму: етнічний, територіальний та державницький.

Етнічний патріотизм ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття видової ознаки народу, що є вродженим і яке розвивається повноцінно, якщо дитина виростає у національно свідомій і національно орієнтованій сім'ї, а відтак навчається в українській школі. Тут неабияке значення має вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо.

Територіальний патріотизм – ґрунтується на любові до того місця на землі, до місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася. На думку Г.Ващенка, любов до рідного краю в першу чергу ґрунтується на ранніх дитячих переживаннях, захопленнях. Для людини, як, зрештою, і для деяких інших живих істот, рідним стає все те, що вона сприймає найперше, найраніше.

Державницький патріотизм – це вищий патріотизм, який ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям громадянськості. До нього повинні вести етнічний та територіальний чинники, з вирішальним значенням етнічного патріотизму. Державницький патріотизм пом'якшує і згладжує міжетнічні і класові протиріччя й тертя. Він має об'єднувальну силу[278,179].

Природнім прагненням будь-якої держави, стверджує О.Вишневський, є виховання в людині почуття громадянськості і першорядне, життєве значення має прищеплення молоді любові до країни як життєвої домінанти. В цьому шанс на виживання нашої нації і побудови держави.

Поняття патріотизму пов'язане, з одного боку, з ідеєю сильної держави, інтенсивним розвитком економіки, інтеграцією всіх соціальних груп,

розвитком культури, науки. З іншого боку, воно нерозривне з традиціями народу, релігією, боротьбою за незалежність. Ці дві сторони невіддільні одна від одної, вони співіснують і розвиваються з еволюцією суспільства даної країни.

Національно-патріотичне виховання базується на етнічному, територіальному та державницькому патріотизмі. Суспільною функцією національно-патріотичного виховання у вищій школі є формування у студентської молоді стійкої поведінки, моральних та патріотичних почуттів, вироблення звичок та навичок, які відповідають способу життя нашої країни, формування звички керуватися почуттям суспільного обов'язку. В свою чергу силою і глибиною патріотизму багато в чому визначається суспільна корисність особистості.

Велика роль національно-патріотичного виховання у формуванні особистості відзначалась багатьма культурно-освітніми діячами. Зокрема це відображено в статутах братських шкіл, в творах видатних діячів цих шкіл Лаврентія і Стефана Зизаніїв, П. Беринди, філософських трактатах професорів Києво-Могилянського колегіуму [86,19].

За теперішніх умов формування майбутніх громадян України найпріоритетнішою проблемою освіти виступає національно-патріотичне виховання. Про це свідчать наукові праці сучасних дослідників П.Р.Ігнатенка, В.А.Поплужного, М.І.Косаревої, О.О.Красовської, А.В.Крицької та ін. [118,161].

Важливим у національно-патріотичному вихованні є формування патріотичної самосвідомості, яка проявляється у ставленні особистості до своєї нації, у зацікавленні і повазі до історії українського народу, його традицій та звичаїв, шанобливому ставленні до національної спадщини народу, його корінних інтересів та потреб розвитку нації. Національно-патріотичне виховання опирається на засвоєнні особистістю духовних

надбань рідного народу – мови, української народної творчості, декоративно-ужиткового мистецтва, пізнання його культурних, історичних традицій.

Основні напрямки національно-патріотичного виховання, його зміст досліджували відомі вчені С.Ф.Русова, Г.Г.Ващенко, С.Сірополко. Ці напрямки досліджувалися також сучасними дослідниками, вченими, педагогами (П.П.Кононенко, А.Г.Погрібний, О.І.Вишневський, А.М.Алексюк та ін) [7, 40, 141, 150].

Дослідниця О.О.Красовська запевняє, що патріотичні та національні почуття за своїм наповненням глибоко споріднені. Проте об'єктом національних почуттів є власний етнос, а в патріотичних – віддзеркалюється любов до рідної землі, місця народження, Батьківщини [162].

Як вважає педагог-дослідник Г.Д.Мітін [193], науково обґрунтоване національно-патріотичне виховання – організований, планомірний, цілеспрямований процес передачі особистості національних цінностей і норм культури, напрямків на формування в неї національно-громадянської свідомості, патріотичних переконань і поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій задля народу і держави. Воно має своєю метою формування в молоді морально-вольових рис характеру, суспільної активності, орієнтовної патріотичної поведінки та прагнення сприяти прогресивним змінам у суспільстві.

Здійснення завдань та мети національно-патріотичного виховання досягається різними засобами реалізації, серед яких є рідна мова, родовід, рідна історія, краєзнавство, природа рідного краю, національна міфологія, фольклор, народне мистецтво, народний календар, національна символіка, народні прикмети і вірування, релігійні виховні традиції, звичаї та обряди, національна творчість [236].

Національно-патріотичне виховання студентів – складний і багатогранний процес, який має на меті виховати розвинуту особистість,

сформувати в неї загальнолюдські цінності, політичну зрілість та патріотичну переконаність, активну життєву позицію, вміння вбирати і передавати весь накопичений людством досвід підростаючому поколінню.

В праці “Проект системи освіти в самостійній Україні” Г.Ващенко наголошує на необхідності виховання вільної, розкутої людини, котра б керувалася внутрішнім моральним імперативом і відповідальністю за свої справи перед народом. Для виховання такої людини потрібна відповідна освітньо-виховна система, котра ґрунтувалася б на властивих Україні світоглядних засадах і потребує такого державного устрою, який засуджує насильство і деспотизм та забезпечує свободу кожного громадянина [29].

Про те, що в усі часи перспективним є і буде формування демократично-громадянського суспільства, наголошував дослідник Б.Г.Чижевський. Він говорив: “ Тому особливо важливим є будівництво в Україні суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової, цілісної держави і системи виховання на основі принципів гуманізму, демократії, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей, толерантності, гнучкості, прогностичності” [309,111].

Б.Г.Чижевський зазначає, що система виховання є серцевиною в системі освіти і розглядається як цілеспрямована, систематична дія на духовний та фізичний розвиток особистості, зумовлена законами розвитку суспільства, людини, суб’єктивними та об’єктивними законами. В широкому розумінні система виховання – це комплекс впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до побудови власного життя, участь у політичному, соціальному, економічному, духовному житті. Її складовими є як система самовиховання, так і вплив сім’ї, закладів освіти, педагогів, інформаційного простору та соціально-економічних умов [309,112].

В Державній національній програмі “Освіта”(“Україна XXI ст.”) зазначено, що “сформувати покоління всебічно розвинутих, свідомих

громадян, гідних високої місії розбудови Української державності і здатних захистити її, - почесне завдання освіти” [83,44].

У Законі України про загальну середню освіту наголошується, що серед основних завдань освіти є: “виховання громадянина України; формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдаровань, наукового світогляду; виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності; виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов’язків людини і громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй...” [108].

Аналізуючи праці дослідників з проблем національно-патріотичного виховання підростаючого покоління, можемо зробити висновок, що **національно-патріотичне виховання** у вищих педагогічних закладах повинно бути спрямовано на формування:

- наукових знань, які розкривають основи моралі, духовності студентів;
- свідомого ставлення до патріотичної діяльності;
- любові до своєї Батьківщини, свого народу;
- загальнолюдських моральних цінностей і високої педагогічної культури;
- шанобливого ставлення до історичного минулого українського народу, його мови та духовних цінностей своєї держави;
- прагнення підвищення добробуту свого народу, держави;

- вироблення активної життєвої позиції щодо суспільно-корисної діяльності;
- взаєморозуміння та поваги до інших націй та народів.

Щоб виховати патріота, свідомого громадянина своєї держави, потрібно формувати у студента комплекс якостей характеру, що є основою набуття соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, розвитку духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Для цього необхідно формувати у студентів:

- патріотичну свідомість, громадянську відповідальність і мужність, суспільну ініціативність і активність, готовність трудитися для розвитку Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет;
- повагу до Конституції, законів Української держави, дотримання правових норм, почуття обов'язку;
- високу патріотичну переконаність та самосвідомість;
- досконале знання державної мови, постійне піклування про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту;
- знання свого родоводу, культури, історії, традицій, звичаїв, символіки та мистецтва, духовних надбань рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як представника, спадкоємця й наступника;
- дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про природу, екологію, економіку;
- фізичну досконалість, моральну чистоту, високу художньо-естетичну вихованість і смак;
- повагу до батьків, старшого покоління;

– гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв та духовних надбань інших народностей, що населяють Україну, високу культуру міжнаціонального спілкування.

Отже, **національно-патріотичне виховання** – це безперервний, цілеспрямований процес утвердження самосвідомості особистості та формування в неї любові до своєї Батьківщини, народу, мови на основі педагогічного досвіду українського народу, його історико-культурних традицій, духовності і моралі, засвоєння кожною особистістю національних ідей, принципів, поглядів, переконань, почуттів та особливостей національної психології, мовних, естетико-етичних та інших цінностей.

Великий Каменяр Іван Франко переконував: “Виховання народу мусить вирости з традицій, з культурного стану того народу, мусить корінитися в характері, привичках народу. Інакше се буде даремна трата часу й сил”[304,15].

Національно-патріотичне виховання спрямоване на формування активних діячів суспільства, патріотів, пріоритетним для яких є добро всієї нації і піклування про її поступ; всебічна підготовка до творчої праці з розбудови і захисту незалежної української держави, рідної духовної і матеріальної культури, а через них до участі у вселюдській культурі; досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, основою яких є національна рівність, взаємна толерантність і пошана [264,94].

В умовах становлення української державності, демократичного суспільства, інтеграції його в європейське і світове товариство вища школа виступає могутнім фактором виховання майбутніх громадян, яке можливе за докорінних концептуальних, структурних та організаційних змін у сфері освіти. Вони передбачають зорієнтованість її на людину, націю, духовну культуру, загальнолюдські цінності, рівень розвинутих країн світу. Отже, головним завданням національно-патріотичного виховання студентської

молоді є формування свідомого громадянина України з високими моральними якостями, з розвиненими почуттями власного обов'язку та відповідальності перед державою та суспільством, патріота свого народу, послідовного продовжувача його традицій, який має активну життєву позицію в житті суспільства.

Аналіз напрацьованого протягом століть досвіду у вигляді методології, окремих положень і висновків вчених, дослідників, педагогів, опублікованих праць з проблем національно-патріотичного виховання студентської молоді свідчить про незначну кількість педагогічних досліджень з цього напрямку; недооцінку ролі та значимості системи національно-патріотичного виховання особистості в становленні української держави, її культурного та духовного розвитку у світовому співтоваристві. В зв'язку з цим необхідно виробити нові підходи до розв'язання даної проблеми.

З огляду на це важливою і актуальною є наукова розробка і практичне забезпечення сучасної системи національно-патріотичного виховання у вищих навчальних закладах, яка опиратиметься на культурно-історичний досвід українського народу. Вона сприятиме формуванню повноцінної особистості з національним характером і способом мислення, що цінує свою громадянську, національну та особисту гідність і честь. Формування національного типу особистості забезпечить єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації. Отже, метою національно-патріотичного виховання є формування у студентської молоді громадянських якостей, глибокого розуміння своєї приналежності до українського народу, своєї Батьківщини, внутрішню потребу творити та примножувати добробут свого народу, готовність відстоювати та захищати його інтереси, реалізувати свій особистий потенціал на благо зміцнення Української держави.

1.2 Теоретичні засади національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів

На новому етапі відродження національної культури, утвердження економічної стабільності одним із головних завдань нашого суспільства є виховання свідомих громадян й патріотів, які б відчували власну причетність до своєї землі, народу, держави. Тільки чітка й всеохоплююча система національно-патріотичного виховання сприяє формуванню світогляду кожної особистості, вихованню свідомого члена суспільства з активною життєвою позицією та носія національних цінностей, традицій, загальнолюдських надбань. Однією з найважливіших ланок цієї системи є загальноосвітня та вища школа.

Характерною особливістю національно-патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів є орієнтація всього навчально-виховного процесу на формування у студентської молоді комплексу громадянських якостей, глибокого усвідомлення ними належності до українського народу, своєї Батьківщини, готовності реалізувати свій особистий потенціал для економічного, духовного та культурного зміцнення Української держави.

Ці твердження висвітлені в положеннях Державної національної програми “Освіта (Україна XXI століття)” [83], яка стала основою Національної доктрини розвитку освіти [202]. Зокрема в цих документах розвивається думка, що виховати громадян, які мають глибоко осмислену життєву позицію, можна тільки за умови розвитку національної освіти, в якій система виховання і навчання ґрунтується на ідеях національного світогляду, філософії, на засадах української етнопедагогіки, родинного виховання, наукової педагогічної думки [83,2]. Створення відповідних умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина

України спрямоване на зміцнення самосвідомості особистості, національного характеру, національної гідності людини. Це сприятиме консолідації української нації, інтеграції України в європейський і світовий простір як конкурентноспроможної і процвітаючої держави [202,2].

Національно-патріотичне виховання молодого покоління має ґрунтуватися на педагогічному досвіді українського народу, його історико-культурних традиціях, духовності, моралі та ідеології. Рідна мова, історія народу, його прогресивні традиції, звичаї, свята, фольклор, різні види народного мистецтва й художньої творчості, народні символи та національна символіка – це той життєдайний ґрунт, на якому може зрости свідомий громадянин [118,125–129].

Ставлення студентської молоді до свого народу, країни залежить від сформованої національної свідомості особистості, яка спирається на глибинні знання, народний світогляд, національну самосвідомість, патріотичні почуття, патріотичну свідомість, духовне, моральне й культурне надбання нації.

Основою в національно-патріотичному вихованні студентів вищих навчальних закладів є народний світогляд. У зв'язку з цим виникла необхідність з'ясувати сутність народного світогляду.

За визначенням відомого дослідника та історика Д.Чижевського: “Народний світогляд є національно-зумовлене становисько народу до світу та життя. Він виявляється і в тім, що цей нарід в світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно і т.д.” [311,171].

Народний світогляд – історично зумовлена система поглядів, переконань, ідеалів, які становлять основу народної духовності і відображені в ідейно-моральній спадщині, культурно-історичних традиціях українського народу [55, 73, 91, 165, 207]. Народний світогляд характеризується

нерозривною єдністю людини і природи, образно-символічним світосприйняттям, взаємозв'язком реального та уявного буття і відображається у предметах побуту, традиціях, обрядах [27, 160, 219, 230].

Звичайно, протягом розвитку людського суспільства народний світогляд не залишався незмінним. З плином часу під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів він піддавався різноманітним впливам та змінам. На формування світогляду, поведінки, характеру українського народу протягом всього історичного розвитку впливали географічні, історичні, соціологічні, культурологічні фактори.

В “Етнографічному нарисі” Ф.Красильников аналізує життя, побут, характер, світогляд українського народу. Він зауважує, що кожен українець живе особливим життям, дорожить своїми звичаями, легендами, мовою, співає свої пісні про славетне історичне минуле, зберігає давні обряди, шанує віру, релігію [161,2].

Безперечно, народний світогляд має вплив на формування світогляду кожної особистості української держави. Врахування національного світогляду є необхідним фактором і в навчально-виховному процесі вищої школи.

Для формування у студентів національно-патріотичних рис велике значення має розуміння того, що необхідність ідеології кожного народу зумовлюється історичною потребою самоутвердитися в колі інших народів, зберегти свою творчу індивідуальність, щоб залишатися у віках самобутньою національною спільнотою. Студенти усвідомлюють, що в кожного народу є своя, історично зумовлена ієрархія ідей, в якій найважливішою є ідея любові до рідного краю, трудової та героїчної боротьби за його щастя. Такі й подібні ідеї мають великий виховний вплив на студентську молодь, пробуджують у неї патріотичні почуття, формують синівський обов'язок перед рідним народом, Батьківщиною.

Найяскравіше народний світогляд відображається у міфології, фольклорі, прикметах, віруваннях, у пам'яті про історичні події і культурні здобутки народу, що поступово засвоюється в процесі навчання та виховання студентів. Лише на основі народного світогляду може успішно формуватись науковий світогляд, самосвідомість кожного члена нашого суспільства.

Через систему провідних ідей, ідеалів, духовних цінностей, яка склалася в попередні історичні епохи життєдіяльності рідного народу, що є культурно-історичною основою народного світогляду здійснюється важлива функція створення фундаменту світогляду студента, як громадянина України, її патріота.

Протягом багатьох віків кожний народ зберігає спільну мову, культуру, мораль, властиву тільки йому поведінку, етнічну самосвідомість. З'являлися риси, притаманні тільки українському народові, які визначають його ментальність, світогляд. В українській ідеології найвищого статусу набувають ідеї мирного життя, любові до рідного краю, творчої праці, свободи і незалежності особистості, утвердження краси у різних сферах життя. На основі цих рис формується самосвідомість кожної особистості, кожного студента як частинки народу. Вона проявляється в соціально-значущій діяльності, спрямованій на розвиток Батьківщини, усвідомлення себе патріотом незалежної України, продовжувачем справ дідів і прадідів. Важливим критерієм національної свідомості студентів є любов до рідної землі, глибоке знання рідної мови, історії, вміння обґрунтовувати своє шанобливе ставлення до національних цінностей, турбота про розвиток літератури, мистецтва, культури свого народу, творче відродження національних традицій, звичаїв і обрядів, активна участь в них, здатність належно оцінювати культурні надбання інших народів. До цього фундаментального поняття входять усвідомлення важливої ролі свого народу

в історії людства, готовність та вміння сумлінно, творчо працювати на благо своєї Батьківщини, зміцнювати єдність рідного народу.

В контексті нашого дослідження педагогічних основ національного виховання студентів вищих педагогічних закладів необхідно звернутися до розгляду питання формування самосвідомості.

Самосвідомість – усвідомлення людиною самої себе, своїх здібностей, якостей, думок, почуттів, інтересів, дій, місця і ролі в природі і суспільстві[299,598]. Національна самосвідомість – це складний процес усвідомлення своєї громадянської сутності, ідентифікація, тобто віднесення себе до тієї чи іншої національної спільності на основі уявлень про типові її риси, етнічну територію, мову, історію та духовні вартості, релігійні вірування, міфи, легенди, нарешті, коріння її генезису та умови розвитку[100,233]. Критеріями національної свідомості є усвідомлення місця і ролі свого народу в системі суспільних відносин, розуміння національних інтересів, взаємовідносин свого народу з іншими соціально-етнічними спільностями, які проявляються в ідеях, почуттях, прагненнях [101,73].

Національна самосвідомість не є вродженою, її потрібно формувати. Кожен народ передає свій суспільний та соціальний досвід, духовне здобутки як спадок старшого покоління молодшому. Саме так створюється історія матеріальної і духовної культури нації, народу, формується його самосвідомість, світогляд.

Дослідниця Л.Альшевська вважає, що національна свідомість формується через призму вікової динаміки, на неї впливають різні фактори, виховання в сім'ї, школі та позашкільних закладах. Від школи етнічного виховання, яку дитина отримує в дитинстві і молодості, у великій мірі буде залежати усвідомлення її етнічної приналежності, інтересів своєї нації, її ставлення до цінностей свого народу (територія, мова, культура), цінностей інших етносів [9].

Мартинюк І.В. переконує, що “формування національної самосвідомості передбачає: засвоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), прихильність до розбудови національної державності, патріотизм, усвідомлення причетності до національно-визвольної боротьби, свого місця і ролі в ній” [184,45].

Отже, в процесі засвоєння культурно-історичного досвіду українського народу молодь, фільтруючи через власний розум, збагачує свій власний досвід, удосконалює знання мови. Таким чином, особистість застосовує національні ідеї, ідеали, здобутки народу диференціюючи та інтегруючи через свою свідомість.

Загальні аспекти формування у молодого покоління національної самосвідомості досліджували М.Я.Антонець [11], А.М.Алексюк [7], А.М.Бойко [22], В.Ф.Жмир [104], О.В.Киричук [137], В.К.Майборода [181], Мартинюк І.В. [185] та ін. [192, 203, 269, 303, 308]. Шляхи формування в молоді національної самосвідомості виявляються і обґрунтовуються в працях Т.К.Донченко, С.П.Бевзенка, І.О.Голубенка, Є.А.Пасічника, Д.О.Тхоржевського та ін. Філософські аспекти формування національної самосвідомості з’ясовуються дослідниками І.В.Бичком, О.В.Завгородньою, І.Ф.Надольним та ін.

Проаналізувавши психолого-педагогічну, філософську, мистецтвознавчу та історичну літературу, ми виділили основні компоненти національної самосвідомості студентської особистості, а саме: емоційно-спонукальний, раціонально-логічний та потенціально-діяльнісний, які відобразили у наступній схемі 1.

Схема 1

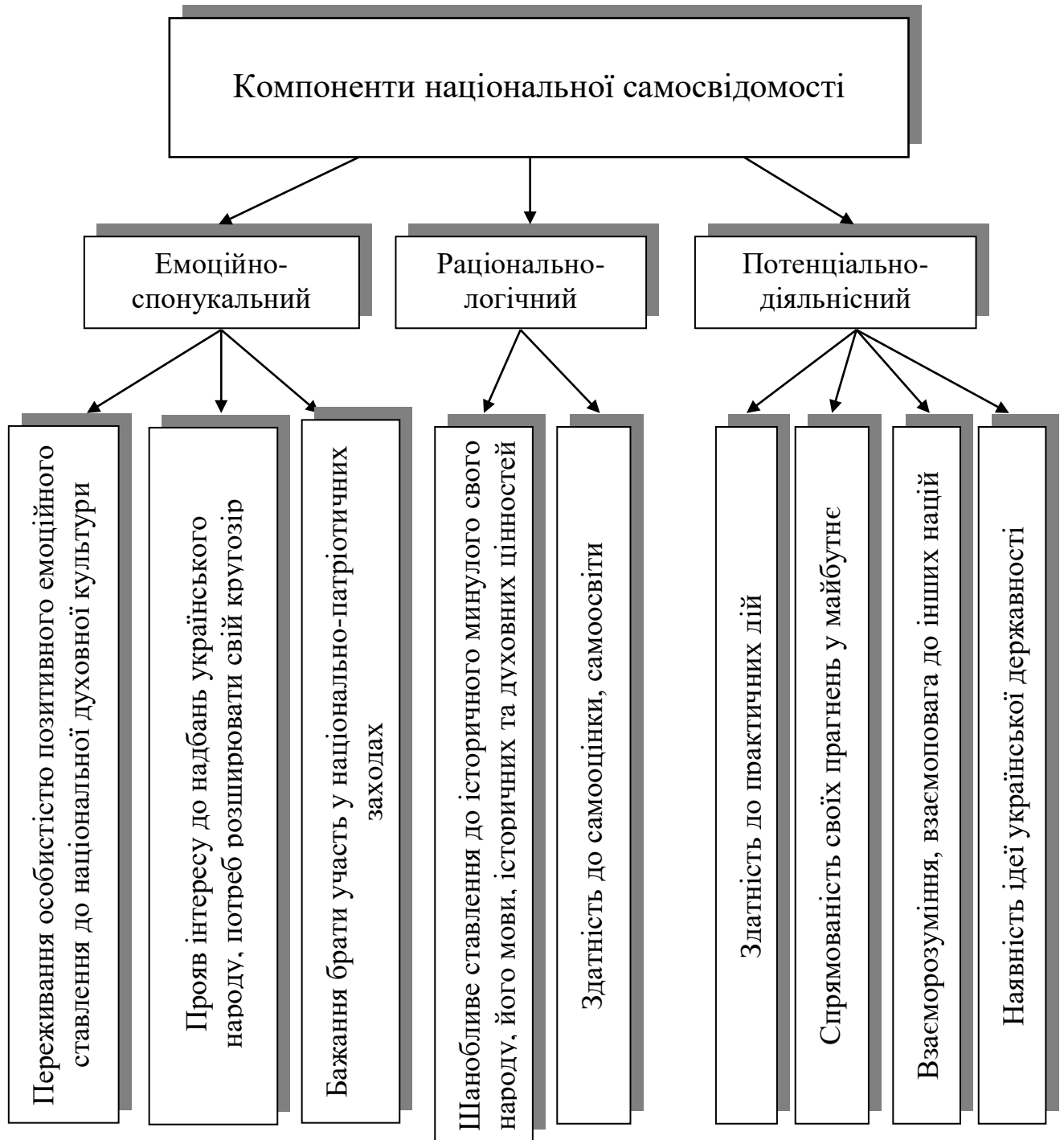

Схема 1. Компоненти національної самосвідомості

Національна самосвідомість повинна спиратися на глибинні знання народного, національного, духовного, морального та культурного надбання

нації. Про це стверджують в своїх працях дослідники Д.О.Тхоржевський та В.О.Захарченко [283].

М.Опанащук відмічає, що громадянська самосвідомість особистості формується специфічними елементами художньої культури, що входять у систему засобів національної системи виховання [213,3].

Національна самосвідомість, як зазначає Г.Т.Кловак, - це ставлення особистості до своєї нації, що виявляється у зацікавленні і повазі до історії українського народу, його традицій, зокрема, через шанобливе ставлення до національної спадщини народу, його корінних інтересів та потреб розвитку нації [139,10].

Національна самосвідомість кожного студента є стимулом до розбудови Української держави, до зростання громадянської відповідальності за свої дії, виховання справжньої любові як до своєї держави, народу, так і до інших народів, поваги до інших культур.

Отже, одним із основних завдань національно-патріотичного виховання в вищих навчальних закладах є формування національної самосвідомості студента, а саме:

- осмислення місця і ролі свого українського народу в світовій цивілізації і в історії людства;
- усвідомлення кожною особистістю себе частиною свого народу, відчуття власної причетності до його долі;
- шанобливого ставлення до історичного минулого і сучасного свого народу, його культури, традицій, звичаїв, обрядів та символів;
- досконалого знання та володіння рідною мовою;
- прагнення до відродження та збагачення матеріальних, духовних та культурних багатств свого народу, піднесення своєї держави до вищих світових стандартів;

- готовності захищати честь і гідність, свободу і незалежність свого народу;
- повагу та взаєморозуміння до інших націй та народів.

Тільки тоді, коли ці якості будуть притаманні кожному студенту, вони знатимуть історію, культуру, мистецтво свого народу, спілкуватимуться українською мовою, підтримуватимуть звичаї й традиції своїх предків. Отримання таких знань допоможе їм досягнути значимість досягнень та цінностей нашої держави, знайти своє місце в суспільстві. Це сприятиме зростанню національної самосвідомості кожного студента, який своєю працею та творчістю буде прагнути відродити, збагатити, а якщо потрібно, й захистити матеріальні та духовно-культурні цінності свого народу, щоб піднести престиж своєї країни у світовому співтоваристві.

В “Концепції національного виховання” наголошено, що невід’ємною ознакою національної самосвідомості громадянина є вірність Україні. Отже, основою національного виховання є вироблення і зміцнення високого ідеалу служіння своєму народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім’я процвітання своєї держави, прагнення бачити її незалежною, тобто формування патріотичних почуттів [152,6]. Основою національно-патріотичного виховання є формування патріотичних почуттів та патріотичної свідомості особистості. Враховуючи це, зупинимось детальніше на визначенні цих понять.

Сучасний дослідник В.Вугрич [49] визначив основні компоненти патріотичних почуттів особистості:

- відданість українському народу;
- прагнення активно сприяти утвердженню державності свого народу, зміцненню незалежності своєї держави ;

- глибокі знання та шанобливе ставлення до історії своєї Батьківщини, повага та вшанування пам'яті борців за незалежність та волю своєї держави, діячів історії та культури України;
- активна участь у боротьбі за процвітання своєї Вітчизни, примноження її матеріальних і духовних багатств, самовіддана праця на благо рідної Батьківщини;
- суворе дотримання законів своєї Вітчизни, утвердження правопорядку, пошанування її державних та національних символів, державних свят і традицій;
- готовність відстоювати територіальну цілісність, свободу та незалежність своєї держави.

Отже, патріотичні почуття відбиваються у ставленні студентів до своєї держави, всієї української спільноти, її життя, історії, культури та перспектив розвитку країни, а також у досконалому знанні та шануванні рідної мови, природи. Патріотичні переконання стають істинними лише тоді, коли воно проникає всередину людини, зливається з її почуттями і волею, присутнє в ній постійно, є вираженням власних думок і стремлінь, а не пристосування до колективної думки.

Поняття національна самосвідомість та патріотичні почуття за своїм змістом близькі між собою і мають одну мету – служіння і відданість своїй Батьківщині, своєму народові, вони є складовими у поступі нашої держави.

На думку В.О.Сухомлинського, патріотична свідомість передбачає справжню любов до Батьківщини, глибоке розуміння сучасності. Бути справді відданим Вітчизні громадянином – це означає любити її такою, якою її створили старші покоління, якою вона вийшла з жорстокої боротьби в роки ворожих навал [273,146].

Дослідник І.В.Пастир [223] накреслив шляхи розвитку та збагачення патріотичної свідомості особистості, яке проходить в 3 етапи: раннього

етнічного самоусвідомлення, національно-політичного самоусвідомлення, державно-патріотичного усвідомлення.

Етап раннього етнічного самоусвідомлення, який є основою, корінням, точкою відліку патріотизму. Цьому сприяють національні особливості, національний побут – рідна мова, участь у народних обрядах, засвоєння народних пісень. На цьому етапі формується, за словами Г.Ващенко, “стихийний патріотизм”, тобто неусвідомлена любов до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традицій, рідної мови. Людина, живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що вона стає ніби частиною його.

Етап національно-політичного самоусвідомлення припадає переважно на підлітковий вік. До важливих моментів цього етапу патріотичного виховання належать відновлення історичної пам’яті та формування почуття національної гідності. На цьому етапі особистість виявляє свою громадянську активність, прилучається до молодіжних та юнацьких об’єднань та організацій.

Етап державно-патріотичного усвідомлення припадають старші шкільні та студентські роки. У цей період кожна людина переживає процес кристалізації і шліфування громадянськості, почуття “господаря держави”, патріота, що несе відповідальність за свої політичні вчинки, оцінює їх через призму інтересів держави.

Саме на цьому етапі, коли людина визріває як особистість, утверджується її життєва позиція, доцільне цілеспрямоване національно-патріотичне виховання. Вирішення цієї проблеми й стоїть перед вищими навчальними закладами.

Отже, основними завданнями вищої школи на сучасному етапі є формування всебічно розвиненої особистості із високими загальнолюдськими цінностями, політично зрілої, з власними переконаннями

та активною життєвою позицією, першокласного спеціаліста і патріота своєї держави.

Виховуючи науковий світогляд, самосвідомість студентів, необхідно одночасно формувати якості освіченості, вихованості і культури. Для цього потрібно використовувати різні форми та засоби навчально-виховного процесу, які б орієнтували і скеровували в правильне русло їх спосіб життя, поведінки і діяльності, виховували в них моральні ідеали, безкорисливість, душевну порядність, працелюбність, скромність, самовідданість, чесність. Використовуючи безцінну культурну спадщину українського народу, освітня політика вищого навчального закладу повинна виховати і утвердити у кожного студента почуття обов'язку та відповідальності за свої вчинки, патріотичні почуття, духовність.

Щоб задовольнити потреби суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовнотворчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей, які визначені суперечливими процесами включення особистості в соціальне життя, необхідно забезпечити єдність, наступність та послідовність виховуючих впливів різних соціальних інститутів, постійне проектування виховного процесу, на що покликана національна система виховання.

Філософ Д.Чижевський [309] запропонував основні шляхи пізнання минулого, за якими можна характеризувати національну духовність. Вони, на нашу думку, можуть стати провідними у національно-патріотичному вихованні. Це:

- дослідження національної творчості, яка включає в себе мистецтво;
- пізнання найбільш яскравих історичних епох, які народ пережив;
- характеристики великих представників народу.

Результати цих шляхів пізнання відображає, розвиває і використовує українське декоративно-ужиткове мистецтво, як складова частина національної культури.

Процес формування національної самосвідомості, патріотичних почуттів, світогляду студентів вищих педагогічних закладів – це цілеспрямований вплив певними засобами на свідомість особистості. Основою цих засобів є національна і загальнолюдська культура, декоративно-ужиткове мистецтво. Визначимо зміст цих понять.

Українською культурою Д.Антонович вважає “...все, що має людина чи громада людей не від природи, а від власного розуму і власної творчості, як в царині матеріальній, так і в духовній, в царині громадського життя, звичаїв і побуту” [14,10].

Питання культури, зокрема української, її історія та розвиток, зв'язок культури і мистецтва з свідомістю особистості розглядаються в працях [16, 90, 97, 111, 245, 249, 261, 286, 287, 306, 318, 323]. Історично-етнографічному дослідженню України, особливостям різних регіонів, присвячені дослідження [21, 23, 74, 80, 99, 117, 157, 228, 288, 309]. У працях істориків, етнографів, письменників, дослідників розглядаються міфологія, фантазії українського народу [75,175, 317], звичаї і вірування [87, 119, 135, 136], народні повір'я [88], свята та обряди [113, 244], досліджується культура і побут населення України [169, 267].

М.С.Каган запевняє: “Культура або цивілізація в широкому етнографічному розумінні складається в одне ціле із знань, вірувань, мистецтва, моралі, законів, звичаїв та деяких інших здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства” [125,186].

Таким чином українська культура, декоративно-ужиткове мистецтво є концентрованим збірником історичних відомостей, космогонічних поглядів,

роздумів про місце людини на Землі й у Всесвіті та сенс її життя, мрій про кращу долю, прагнення до волі й незалежності.

Українська національна культура, декоративно-ужиткове мистецтво поєднують матеріальні й духовні надбання, які наш народ створював віками і передавав з покоління в покоління, удосконалюючи і відкидаючи віджилі елементи. Є.А.Антонович підкреслив, що виникнувши внаслідок трудової діяльності, мистецтво, нерозривно пов'язане з життям народу, було тільки народним. Досліджуючи декоративно-ужиткове мистецтво, Є.А.Антонович відзначив: "...народне мистецтво не переривається, воно живе, зазнаючи в певні періоди піднесення та спадів, сміливо втілюючи волелюбні ідеї, оберігаючи набуту спадщину народної культури" [14,10]. Він запевняє, що мистецтво завжди правдиво відбиває життя народних мас, їхні ідеї та прагнення. У народному мистецтві "...виявлений складний світ людських почуттів і переживань, відбиті палка любов до рідної землі, духовні запити, прагнення та мрії людини в краще майбутнє" [14,11].

Вчений Л.М.Гумільов стверджує: "Зотлівають полотна й пергаменти, гниє дерево, окислюються метали, кришиться камінь, але жива традиція, відтворювана з покоління в покоління, протистоїть часові й заповнює простір, перетворюючи хаос у космос" [71,40].

Національній культурі і народному мистецтву властиві особливі національні риси. Це, зокрема, підмітив О.Канцедикас: "...етнічне і національне проявляється в народному мистецтві органічно, виникаючи як наслідок певних особливостей. Це і є основою для формування в надрах народної культури специфічних художніх засобів, сукупність яких нерідко розглядається...як "національний стиль". Мала рухливість форми у народному мистецтві приводить, в свою чергу, до того, що "національний стиль" на певному етапі розвитку країни стає основою національної культури взагалі" [126,19].

Українська культура ґрунтується не тільки на здобутих людством знаннях, життєвому досвіді і способах діяльності, а й на здатності створювати нове, що облагороджує життя людини, робить її щасливою. Національна культура зберігає історичні елементи побуту і етики, світогляду і естетики українського народу, тим самим постійно самовідтворює людську сутність.

Г.Ващенко у книзі “Виховний ідеал” логічно доводить, що серед вартостей, які здатні творити високу національну свідомість і сприяють підвищенню національних почуттів, є “розквіт духовної культури українського народу: науки, мистецтва, освіти”. Необхідне “піднесення її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною в світі” [29,174].

Українська культура, декоративно-ужиткове мистецтво, традиції, звичаї, обряди, символи є важливими факторами виховання. А.П.Орлова наголошує: “У традиціях народу – не дивлячись на примітивну з першого погляду прямолінійність і первісну наївність, дуже часто вповні виразно виступають фактори виховання: природа, слово, праця, побут, звичаї, мистецтво, релігія...” [215,108]. В національній культурі, народних традиціях, святах відображається і утверджується філософська думка, яка є основою духовності, досвіду, мудрості та вдачі народу.

Твори декоративно-ужиткового мистецтва більшою чи меншою мірою є тим духовним середовищем, у якому формуються світогляд, національна самосвідомість, естетичні ідеали, моральні цінності, патріотичні та трудові якості особистості. Духовна культура включає в себе систему цінностей, ідей, ідеалів, моральних норм і правил, що сформував народ протягом історичного розвитку. Вона зосереджена в його пам’яті, усній і писемній мові, народній творчості, фольклорі, звичаях, обрядах, традиціях, мистецтві, які є джерелом народних знань, його світоглядних уявлень, вірувань, що

характеризують спосіб його життєдіяльності, побуту, світосприймання, мислення, досвіду.

Оволодіння національним історично-культурним досвідом свого народу триває впродовж всього життя людини – від початку самоусвідомлення себе як індивіда до зрілої, досконалої особистості, яка цікавиться своїми генеалогічними коренями та складними процесами удосконалення своєї національної самосвідомості. Постійне перебування студентської молоді під впливом матеріальної й духовної культури рідного народу необхідне для найповнішого розкриття і розвитку природних здібностей, творчості, ініціативності, становлення індивідуальності, формування неповторного духовного світу, власної активної життєвої позиції, почуттів обов'язку, відданості і працелюбності заради свого народу, держави. Така думка відображена у дослідженнях педагогів, істориків, науковців [33, 34, 177, 178]. Процес формування національної самосвідомості як цілеспрямований вплив певними засобами на свідомість особистості, основні закономірності художньо-естетичного виховання молоді, зокрема, вплив мистецтва на формування світогляду особистості розглянуті у працях дослідників [24, 128, 163,164,192].

В українських звичаях, обрядах, народному мистецтві, підкреслює О.Пащук-Трач, поєднується “...невидима сила української духовності. Без наших звичаїв, без народного мистецтва...ми подібні до всіх інших”. Дослідниця переконує, що кожна молода людина повинна шанобливо ставитися до надбань українського народу і “мусить відчутти, що бути українцем, українкою, це щось особливе, щось надзвичайне” [224,54].

Звернення до глибоких коренів народної культури, мистецтва, творчості, які складають тисячолітній доробок нашого народу, в якому зафіксовані духовність, обдарування, мистецький хист українців, їх буття, спосіб мислення, вдача, погляди, почуття складає підґрунтя національно-

патріотичного виховання. Завдяки пізнанню історичного минулого рідного народу, оволодінню його національними, духовними цінностями, вищими здобутками в різних галузях культури, суспільного життя, народного декоративно-ужиткового мистецтва студент формується яскравою, інтелігентною, неповторною особистістю, стає носієм загальнолюдських і національних цінностей з глибокими різнобічними знаннями й прагненням втілення в собі національного ідеалу, постійного самовдосконалення й духовного зростання.

Отже, засвоєння світової культури крізь національну призму, формування самосвідомості, світогляду особистості, утвердження патріотичних почуттів в кожного студента вищих навчальних закладів України, формування у них здатності бути активним діячем у розбудові своєї держави й власною працею, розумом та творчістю підвищувати авторитет всього українського суспільства у світовому співтоваристві є основою національно-патріотичного виховання.

1.3 Вивчення стану національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва

З метою вивчення стану національно-патріотичного виховання та можливості покращення і подальшого удосконалення системи виховання студентської молоді вищих навчальних закладів України нами було проведене дослідження. Виходячи з мети нашого дослідження – вивчити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, форми і методи національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, завданнями констатуючого експерименту було визначення:

- стану використання засобів української національної культури та мистецтва як чинника національно-патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів;
- рівня знань студентів історії свого народу, мови, культури, традицій, звичаїв, обрядів та символів, відносно історії та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва;
- рівня володіння різними техніками декоративно-ужиткового мистецтва, вміння самостійно виготовляти твори декоративно-ужиткового мистецтва;
- вміння студентами застосовувати теоретичні знання на практиці;
- рівня готовності до самоосвіти і самовдосконалення.

Крім цього, ми намагались визначити рівень усвідомлення місця і ролі кожної особистості як частини народу у світовій спільноті, зокрема у своїй державі, а також рівень громадської активності і соціальної відповідальності, що полягає в розумінні потреби та участі у житті групи, курсу, факультету, університету та всієї країни.

Це дало можливість визначити початкові позиції дослідження, отримати базові дані для створення методики формуючого експерименту.

В ході дослідження використовувалися такі методи:

- усне та письмове опитування (анкетування, бесіди, інтерв'ювання) як студентів, так і педагогів загальноосвітніх шкіл;
- спостереження за сприйманням та набуттям навичок у виготовленні виробів декоративно-ужиткового мистецтва, студентами в запланованих та спонтанно виниклих ситуаціях;
- аналіз планів та програм навчально-виховної роботи вищих навчальних закладів, навчальних підручників та посібників для студентів;
- аналіз творчих, письмових робіт студентів, результатів студентсько-викладацьких конференцій, виставок;
- узагальнення та систематизація результатів спостереження та опитування студентів у вищих навчальних закладах.

У процесі дослідження стану національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва було виявлено, що значні прогалини у вирішенні цієї проблеми спричинені недостатньою кількістю літературних джерел, підручників, посібників, методичних розробок, які б сприяли поліпшенню підготовки студентів. Часто в університетах навчально-виховний процес дуже відірваний від практики сьогодення, реалій життя. В ході експерименту було виявлено низький рівень обізнаності студентів з традиційними обрядами, звичаями, народним декоративно-ужитковим мистецтвом, народними традиціями. Особливо це відчутно серед студентів перших курсів вищих навчальних закладів. Студенти недооцінюють значення декоративно-ужиткового мистецтва як частини національної культури для духовного та морального становлення особистості. У національно-патріотичному вихованні студентів вищих навчальних закладів існує недооцінка значення

відповідного оформлення навчальних та житлових приміщень, предметів побуту, одягу. Значна частина педагогів не приділяє належної уваги щодо створення науково обґрунтованої, чіткої системи роботи з національно-патріотичного виховання студентів.

Наявність таких негативних тенденцій засвідчує, що виховні можливості формування національно-патріотичних рис студентської молоді засобами декоративно-ужиткового мистецтва використовуються далеко неповно.

Щоб оцінити стан національно-патріотичного виховання студентської молоді засобами декоративно-ужиткового мистецтва та виявити його найістотніші позитивні і негативні сторони, нами було проведено анкетування як серед студентів вищих навчальних закладів, так і серед вчителів загальноосвітніх закладів освіти Львівщини. Вчителі, які були респондентами нашого анкетування на предмет виявлення їх професійного рівня щодо національно-патріотичного виховання, проходили курсову перепідготовку в Дрогобицькому педагогічному університеті ім.І.Франка.

Однією з основних складових частин констатуючого експерименту було анкетування, проведене серед студентів 1-5-тих курсів стаціонарної і заочної форми навчання Дрогобицького Державного педагогічного університету ім. І.Франка, Київського Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова, Івано-Франківського Прикарпатського університету ім. Стефаника, Хустського консультативно-методичного комплексу (філіал Дрогобицького Державного педагогічного університету). В констатуючому експерименті брали участь 381 студент і 39 вчителів загальноосвітніх шкіл Львівської області. Всього в експерименті брало участь 420 осіб. Нами була розроблена анкета, надійність відповідей на яку ми перевірили повторним анкетуванням. Результати анкетування були доповнені матеріалами вибіркового співбесід.

Щоб бути об'єктивними і випадково не випустити важливий елемент, який може вплинути на результати нашого опитування, ми включили до анкет ряд запитань для кращого орієнтування в особистості респондента.

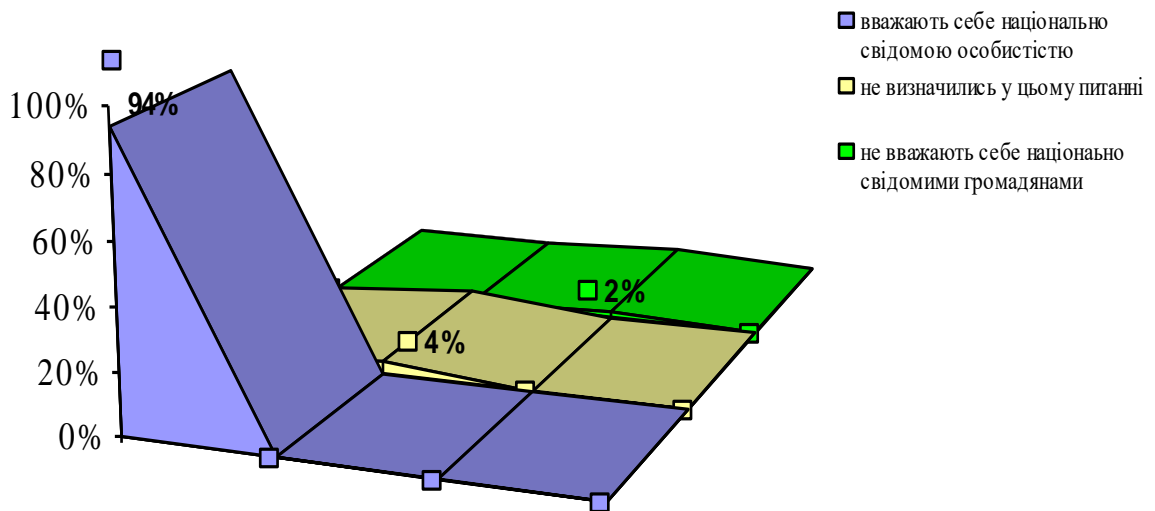
Майже 96% серед опитаних за національністю є українцями, 3% респондентів становлять росіяни, 1% – поляки.

Серед них українською мовою розмовляють майже 89,5% респондентів, російською –6%, угорською – 2%, польською – 2%, казахською – 0,5%.

За статевим складом респонденти розподілились так: жінки становлять 58% опитаних, а чоловіки – 42% .

На запитання: “Чи вважаєте Ви себе національно свідомою особистістю?” майже 94% респондентів дали стверджувальну відповідь, 4% не змогли визначитись у цьому питанні і лише 2% не вважають себе національно свідомими громадянами.

Результати цього опитування відображені на рис1.1.

Рис.1.1. Усвідомленість студентами себе національно свідомою особистістю

Загальний стан сформованості національної самосвідомості студентської молоді різних факультетів тих вищих закладів освіти України, де нами було

проведено констатуючий експеримент, можна вважати переважно задовільним.

Проведення нами дослідження серед студентів показало, що у значної кількості респондентів не байдуже ставлення до національної культури; близько 88% опитаних – вважають, що на сучасному етапі для нашої держави є важливою проблема розвитку та збереження національної культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва. У той же час майже 5% опитаних вважають, що розвиток української національної культури не є дуже важливим для нашої держави. Близько 7% респондентів не визначились у своєму ставленні до української національної культури, зокрема, декоративно-ужиткового мистецтва. Результати дослідження відображено на рис.1.2.

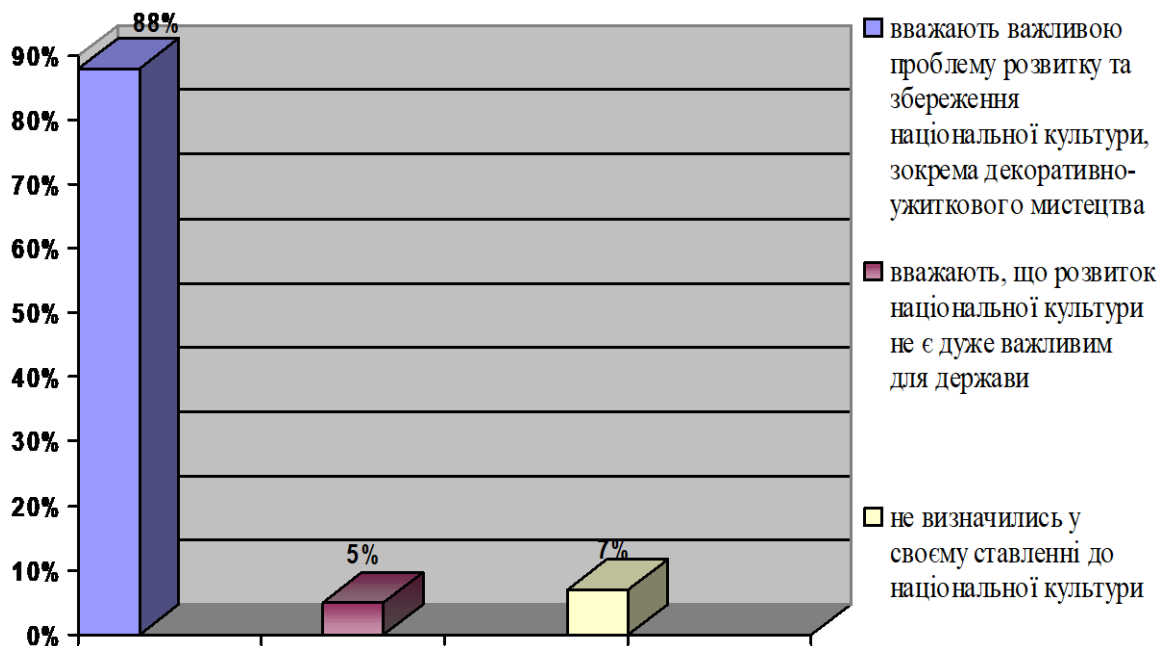
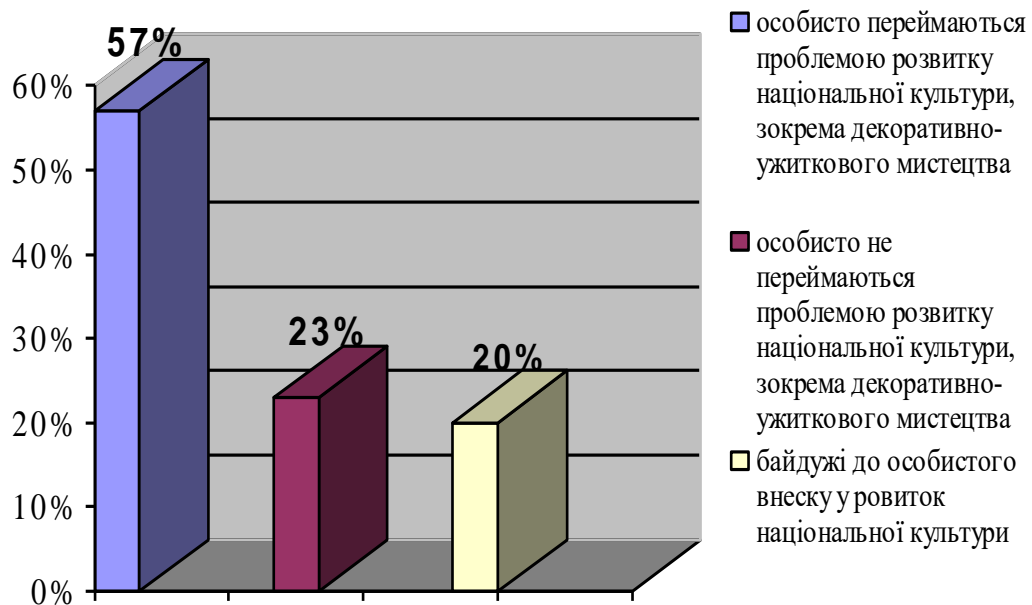

Рис.1.2. Визначеність студентами щодо існування проблеми розвитку та збереження національної культури

У відповіді на запитання: “Чи переймаєтеся Ви особисто проблемою розвитку національної культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва?”, студенти визначилися таким чином.

Особисто цікавляться проблемою розвитку національної культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва, майже 57% респондентів, близько 23% проявляють інтерес до розвитку української національної культури, але не беруть особистої участі у вирішенні цієї проблеми тому, що вона не викликає у них відповідного зацікавлення. Майже 20% опитаних не визначились у своєму ставленні до декоративно-ужиткового мистецтва і байдужі до особистого внеску у розвиток національної культури (рис.1.3).

Рис.1.3. Ставлення студентської молоді до особистої участі у збереженні національної культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва

Характерною ознакою того, що 20% опитаних байдужі до особистого внеску в розвиток національної культури та мистецтва є те, що дані студенти

виявляють слабкий інтерес, зацікавлення до пізнання історичного минулого та сьогодення України, національної культури. Наслідком цього є нечіткі уявлення про розвиток суспільства та культурної спадщини нашого народу. Ці студенти розуміють сутність гуманістичних національних та загальнолюдських цінностей, проте не завжди діють згідно цих матеріальних настанов. Їхня байдужість, емоційна незацікавленість призводить до того, що серед спонукань до участі у громадській та творчій діяльності в студентів переважають ті, які є наслідком реагування на певні зовнішні розпорядження викладача, куратора, а не на внутрішні, народжені власним бажанням.

В ході дослідження виявилось, що байдужих до особистого внеску у розвиток національної культури досить значна частина респондентів(20%). Отже, в процесі проведення формуючого експерименту вони й стали об'єктом цілеспрямованого педагогічного впливу.

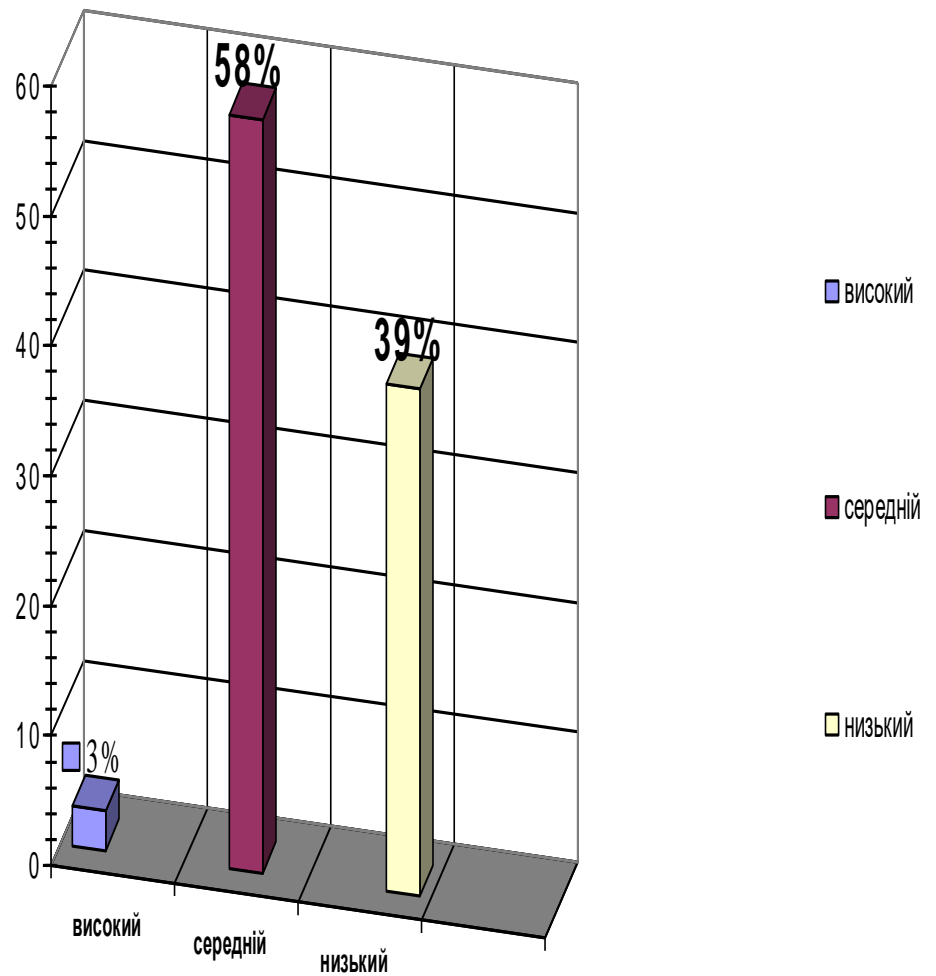
На запитання: “Який рівень знань відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва Ви отримали в школі?” ми одержали такі відповіді:

58% опитаних вважають, що отримали в школі середній рівень знань щодо національної культури та декоративно-ужиткового мистецтва;

39% респондентів отримали низький рівень інформованості щодо національної культури та декоративно-ужиткового мистецтва;

і лише 3% опитаних задоволені тим рівнем знань з історії й розвитку національної культури та декоративно-ужиткового мистецтва, який отримали в загальноосвітніх закладах і вважають його високим дані цього дослідження відображені на рис.1.4.

Рис.1.4. Співвідношення рівня знань про національну культуру, отриманих в школі

За даними дослідження студенти, які задоволені тим рівнем знань з історії й розвитку національної культури та декоративно-ужиткового мистецтва, отриманих в загальноосвітніх закладах (3%) характеризуються добрими знаннями з історичного минулого свого народу, мають уявлення про декоративно-ужиткове мистецтво, звичаї та обряди українського народу. Вони володіють деякими техніками декоративно-ужиткового мистецтва. Ці

студенти відчують потребу в систематичному оволодінні спеціальними знаннями, вміють оцінювати події суспільного життя. Усвідомлюючи необхідність отримання ґрунтовніших знань, вони вміють самотійно поглиблювати їх, працюючи в бібліотеках, музеях, лабораторіях. Такі студенти характеризуються розвиненими патріотичними почуттями, високою гуманністю та культурою, добротою, вмінням піклуватися про свою родину та друзів. Їм притаманне бережливе ставлення до національної культури, рідної природи. Вони з повагою ставляться до представників інших народів. Саме такі студенти виявляють активність в організації і проведенні навчально-виховної роботи, ініціативу та самотійність у підготовці до цих виховних заходів, творчо застосовуючи знання та навички, отримані під час уроків, занять на факультативах, гуртках та громадській діяльності.

Але, як бачимо, таких студентів дуже мало. І нашою метою є сприяння збільшенню кількості таких студентів. Саме у таких студентів завдяки ґрунтовним знанням історії українського декоративно-ужиткового мистецтва, звичаїв та обрядів, володінню техніками декоративно-ужиткового мистецтва, участі у виховних заходах народознавчого та мистецького характеру є сформовані патріотичні почуття до свого народу, Батьківщини, утверджується позитивне ставлення до інших народів.

На запитання: “Які види декоративно-ужиткового мистецтва Вам найбільше подобаються?” студенти дали такі відповіді:

82% респондентів серед видів декоративно-ужиткового мистецтва, які найбільше їм подобаються, дівчата назвали – ткацтво, вишивку, писанкарство, в’язання, виготовлення бісерних прикрас, плетіння; хлопці – художню обробку дерева, кераміку, художню обробку металів, різьблення, інкрустацію, випалювання, точіння деревини, карбування, металообробку.

2% респондентів відповіли, що їм не подобаються ніякі види декоративно-ужиткового мистецтва. Близько 16% опитаних не визначились у

відповіді через те, що переважна більшість з цих респондентів не знає або не розрізняє види декоративно-ужиткового мистецтва.

Вдома навчилися володіти техніками вишивки, писанкарства, в'язання, виготовлення бісерних прикрас, плетіння, художньої обробки металів, різьблення, випалювання, точіння деревини, металообробки 36% респондентів.

Близько 30% опитаних навчилися володіти деякими видами декоративно-ужиткового мистецтва в школі.

Майже 19% студентів одержали початкові знання та навчилися володіти деякими техніками декоративно-ужиткового мистецтва і вдома, і в школі.

Зауважимо, що кожен з цього числа респондентів називає тільки один вид декоративно-ужиткового мистецтва і лише іноді два, ще рідше три його види .

Але 44% опитаних взагалі не вміють володіти ніякими техніками декоративно-ужиткового мистецтва.

Серед студентів ми провели анкетування, опитування, як вони розуміють поняття патріотизм. Проаналізувавши їхні відповіді, ми дізналися, що під патріотизмом вони розуміють мужність, прагнення до волі, лицарство, зберігання давніх традицій, обрядів, звичаїв, шанобливе ставлення до Вітчизни, до рідної мови, бережливе ставлення до здобутків національної культури, довколишнього середовища, оволодіння техніками декоративно-ужиткового мистецтва і застосування мистецьких виробів в побуті.

Таким чином, дані констатуючого експерименту, отримані в ході дослідження стану національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, дозволяють зробити деякі висновки.

Педагогічний процес формування національної самосвідомості студентської молоді потребує наукового забезпечення вибору пріоритетних напрямків, змісту, форм, методів та засобів національно-патріотичного виховання з урахуванням нових соціально-політичних, правових, економічних умов, що стали реальністю за роки незалежності та утвердження України.

Загальний стан національної самосвідомості студентів не можна вважати задовільним, так як 94% опитаних хоча й вважають себе національно свідомою особистістю, але більшість з них (57%) не переймаються проблемами розвитку національної культури та не докладають особливих зусиль у зміцненні та утвердженні своєї держави серед світового співтовариства. Отже, ця значна кількість (57%) студентів є потужним патріотично налаштованим потенціалом, який повинен стати об'єктом цілеспрямованого педагогічного впливу. Лише 36% опитаних можна назвати дійсно національно свідомими особистостями, які хочуть брати і беруть посильну участь у розвитку, зміцненні та утвердженні Української держави.

Ми зауважили, що переважна більшість студентів (98 %) переконана, що необхідною умовою формування національно-патріотичних рис є володіння державною мовою. Вони вважають, якщо державна і національна мова не є спільною для особистості, то необхідно володіти і державною, і національною мовами, в залежності від національності громадянина держави.

Як показали результати дослідження, значна кількість студентів-першокурсників (більш ніж 58%) в школі одержали недостатній, а 39% – незадовільний рівень знань відносно національної культури та декоративно-ужиткового мистецтва. Це значна кількість студентської молоді, яка може стати гідною, патріотично налаштованою зміною нашого суспільства, якщо провести цілеспрямований вплив на кожну особистість в процесі проведення формуючого експерименту.

Відчуваються істотні прогалини в знаннях українських народних традицій, мистецтва, звичаїв, обрядів, символів та свят, виявлені у молоді в ході констатуючого експерименту. Вони зумовлені тим, що всього 66% студентів одержали елементарні знання в школі або вдома і навчилися володіти хоча б однією або двома техніками декоративно-ужиткового мистецтва.

Ми помітили, що значна кількість студентів-першокурсників не розуміють значення таких понять, як “види декоративно-ужиткового мистецтва”, “національно-патріотичні почуття”, “патріотизм”, або розуміють їх не глибоко.

Більшості студентів (82%) подобаються твори декоративно-ужиткового мистецтва, але володіти однією або двома техніками вміють лише 66% опитаних, при чому їхні знання є поверховими і недостатніми навіть для одного виду декоративно-ужиткового мистецтва.

Проаналізувавши теоретичний та практичний педагогічний досвід у вирішенні проблем національно-патріотичного виховання, враховуючи результати нашого дослідження, ми прийшли до висновку про важливість вдосконалення національно-патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів. Для цього необхідно переглянути зміст освіти у вищому навчальному закладі – співвідношення загальноосвітньої і професійної, теоретичної і практичної підготовки в навчальних планах, програмах, підручниках і посібниках й здійснити пошук найбільш ефективних варіантів розв’язання навчально-виховних завдань, що стоять перед вищою освітою країни. Згідно цих положень потрібно забезпечити відповідність рівня підготовки спеціалістів вимогам сучасності.

Для поліпшення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах потрібно знайти найбільш ефективні способи організації навчальної, пізнавальної, трудової і комунікативної діяльності майбутніх

спеціалістів і способи поєднання цих видів діяльності, а також форми організації колективної, групової та індивідуальної діяльності студентів і їх співвідношення.

Вивчення системи завдань, спрямованих на загальнонаукову і професійну підготовку студентів вищих навчальних закладів, сприятиме дослідженню ефективних методів навчання і виховання (словесних, наочних, практичних) і їх можливих поєднань, а також способів обліку, контролю та оцінки діяльності майбутніх спеціалістів.

Формування культурно-історичного, естетичного, національно-патріотичного досвіду особистості студента, основ його педагогічної майстерності, мотиваційної орієнтації має забезпечити удосконалення управління навчально-виховним процесом як в навчальній, так і позанавчальній діяльності.

Національно-патріотичне виховання у вищих навчальних закладах здатне забезпечити у студентів любов до свого народу, зацікавлення його історією, культурно-духовними надбаннями, відповідальність за свої вчинки та здобутки на благо Вітчизни. Національно-патріотичне виховання сприяє активізації процесу самоідентифікації особистості, формуванню відповідального ставлення до дорученої справи, самоорганізації і дисципліни, підвищує індекс задоволеності обраною спеціальністю, формує і розвиває педагогічні здібності.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Одним із найважливіших завдань вищої педагогічної школи є формування спеціалістів, основними рисами яких мають бути високий професійний рівень, почуття відповідальності перед суспільством, своєю Батьківщиною, вболівання за добробут і долю свого народу, здатність своєю працею гідно продовжувати державотворчі традиції українського народу.

В зв'язку з об'єктивними процесами, які відбуваються в соціальному і економічному житті нашої країни, необхідне удосконалення національно-патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів, яке б сприяло формуванню національно свідомої творчої, інтелектуально розвиненої, фізично здорової особистості студента з високими патріотичними почуттями, який усвідомлюватиме свою приналежність до національної спільноти.

Сучасна вища педагогічна школа повинна ефективно використати ідейну спадщину видатних співвітчизників – педагогів, філософів, державних діячів, мистецтвознавців Д.Антоновича, О.Воропая, В.Вернадського, М.Грушевського, М.Драгоманова, О.Духновича, С.Русової, М.Стельмаховича, В.Сухомлинського, К.Ушинського та інших. Принципова позиція цих та інших відомих представників нашого народу полягає в тому, що система виховання підростаючих поколінь повинна ґрунтуватися на національних традиціях, звичаях та обрядах, використовувати здобутки української етнопедагогіки, а також безцінну спадщину української і зарубіжної культури, декоративно-ужиткового мистецтва. Культура, декоративно-ужиткове мистецтво має величезні можливості, потужні засоби національно-патріотичного виховання, які необхідно ефективно використовувати в навчально-виховному процесі підростаючого покоління.

В результаті аналізу наукової педагогічної спадщини, а також педагогічних спостережень під час дослідження, усного опитування,

виявлення самооцінки і рівня сформованості національно-патріотичних рис у студентів вищих педагогічних навчальних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва ми зробили висновок, що в навчально-виховному процесі ще не належному рівні використовуються традиції української культури та декоративно-ужиткового мистецтва. Зрідка застосовуються ідейні, духовні національні цінності, які виховують гордість за духовні здобутки старших поколінь.

Часто в вищій школі немає системності використання засобів української культури, зокрема декоративно-ужиткового мистецтва, як основного чинника національно-патріотичного виховання студентів.

Недооцінюється застосування потенціалу українських народних звичаїв та обрядів, міфів, легенд, символів, використання видів та технік декоративно-ужиткового мистецтва в навчальному процесі, як основного чинника духовного становлення особистості, формування в неї патріотичних рис.

У вищих навчальних закладах помітно недостатній рівень формування практичних вмінь і навичок творення виробів декоративно-ужиткового мистецтва.

Для поліпшення навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів бракує літературних джерел мистецького, культурного та історичного спрямування, які б скеровували самоосвіту студентів у правильне русло. Відмічається недостатня кількість ґрунтовних посібників, підручників, методичних розробок з проблем національно-патріотичного, естетичного виховання студентської молоді, здатних сприяти формуванню в неї умінь та навичок сприймати мистецтво, усвідомлювати його красу, морально-духовний потенціал.

Вищі навчальні заклади в першу чергу прагнуть формувати у студентів ґрунтовні знання, а формування поглядів, переконань, ідеалів особистості в навчально-виховному процесі стоїть ще не на достатньо високому рівні.

У вищій школі недооцінюється значення факультативів, індивідуальних занять, виховних заходів, вечорів на національно-патріотичну тему, проведення яких сприятиме глибшому засвоєнню кращих традицій українського народу, досконалому володінню техніками різних видів декоративно-ужиткового мистецтва.

Недостатньо приділяється уваги в національно-патріотичному вихованні ролі проведення екскурсій в історичні, етнографічні, краєзнавчі музеї, виставки майстрів народного мистецтва, історичні місця, публічні виступи, в результаті чого студенти погано ознайомлені із здобутками майстрів як своєї місцевості, так і інших регіонів нашої країни, недостатньо знають традиції, обряди свого народу, не цікавляться політичним життям країни.

Не приділяється великої уваги оформленню кабінетів, аудиторій, інших навчальних приміщень у традиційному українському стилі, використовуючи вироби декоративно-ужиткового мистецтва, яке покликане безпосередньо впливати на емоційну сферу студентів. Вже саме оточення мистецькими виробами здатне формувати в них ідеали краси, високих благородних почуттів, усвідомлювати багатство духовного світу України.

У педагогічній практиці вищих закладів недостатньо використовується впровадження сучасних інноваційних педагогічних технологій, науково-педагогічних досягнень та досвід національно-патріотичного виховання кращих викладачів, кураторів у навчально-виховному процесі, цілеспрямовано не формується інтерес до декоративно-ужиткового мистецтва.

Через всі названі вище причини послаблення національно-патріотичного виховання у студентів помічається недостатній теоретичний та практичний рівень знань з проблем розвитку української культури та декоративно-ужиткового мистецтва, низький рівень обізнаності з обрядами та традиціями народу. Студенти недостатньо розуміють значення декоративно-ужиткового мистецтва в історично-культурному житті суспільства, не усвідомлюють своєї ролі, значення творчої праці у поступі нашої держави, а також не усвідомлюють себе частиною незалежної України, справжніми патріотами, продовжувачами справ дідів і прадідів.

В навчально-виховному процесі вищої школи особливе значення у формуванні свідомих громадян України має надаватися національно-патріотичному вихованню, яке повинно бути цілеспрямованим, регульованим процесом утвердження національної самосвідомості, патріотичних почуттів, народних традицій, особливостей національного характеру та психології, усього, що сприяє всебічному становленню особистості.

Оздоровленню та покращенню національно-патріотичного виховання у вищих навчальних закладах може сприяти розширення наукових досліджень згідно цієї проблеми, підготовка та впровадження нових курсів лекцій, створення навчально-методичних лабораторій у вищих навчальних закладах, введення в навчальний процес факультативних курсів і програм з етнографії, краєзнавства, народних художніх промислів, декоративно-ужиткового мистецтва. Майбутнього вчителя слід готувати в тісному контакті з духовною спадщиною народу – мистецькими виробами, українськими звичаями, обрядами, символами, які є втіленням багатовікової культури і мудрості наших предків.

РОЗДІЛ 2

ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАСОБАМИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

2.1 Зміст, форми і методи національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва

Сучасні умови формування освітньої політики, відродження духовності українського народу потребують ретельного аналізу, наукових обґрунтувань, творчого використання національного і світового освітнього досвіду. Насамперед, потрібно відтворити той ґрунт національних і загальнолюдських морально-духовних цінностей, на якому впродовж наступних десятиліть можна було б плекати глибокий патріотизм у підростаючих поколіннях.

Підвищенню ефективності виховного процесу сприятимуть забезпечення диференційованого підходу до виховання студентів, а також вибір відповідних форм і методів роботи. Це забезпечить розвиток ініціативи, творчості та самостійності студентів, вироблення у них власних поглядів і переконань, а також пошук та систематизацію нових підходів до розв'язання проблеми національно-патріотичного виховання студентської молоді на основі традицій нашого народу.

В Законі України “Про освіту” відзначено: національне виховання в Українській державі спрямовується на формування у молоді світоглядної свідомості, ідей, поглядів і переконань, ідеалів, традицій та звичаїв. Освіта в

Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями та народами [110].

З огляду на це, важливим є наукове розроблення і практичне забезпечення цілеспрямованого національно-патріотичного виховання як системи ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики українського народу, використовуючи досягнення матеріальної і духовної культури нації. Це забезпечить формування творчої й ініціативної особистості українця – розумного, здорового, порядного, духовно багатого, з високою національною і людською гідністю, формування комплексу громадянських якостей. Основними завданнями національно-патріотичного виховання у вищих навчальних закладах повинне стати формування глибокого розуміння студентами належності до українського народу, своєї Батьківщини – України, внутрішньої потреби й готовності відстоювати та захищати її інтереси, реалізувати свій особистий потенціал на благо зміцнення української держави.

Справжнє виховання, відзначає О.Вишневський, повинно відповідати національній вдачі української молоді людини, здійснюватися рідною (материнською) мовою, в атмосфері рідної культури, органічної взаємодії народної педагогіки й педагогічної науки, гармонії національних і загальнолюдських духовних цінностей [40].

Він стверджує, що в першу чергу потрібно будувати Україну в молодому поколінні нашого народу, і це чи не найголовніша частина державотворчого процесу. Адже через формування цінностей, їх реалізацію визначається ефективність державотворчих процесів.

У “Концепції національного виховання” вказано, що головною метою національного виховання є передача молодому поколінню надбань культури, соціального досвіду і, на цій умові, формування особистісних рис громадянина України, які включають в себе національну самосвідомість,

розвинену духовність, моральну, художню, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру тощо. Це можна досягнути через наповнення виховання гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації і орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток людини, відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення української держави. Концепція визначає основні завдання: формувати у підростаючого покоління високий рівень національної самосвідомості, знання національної психології і характеру народу, його культурно-історичних традицій, морально-етичної спадщини, історії та сучасного буття, втілення типових якостей народу, його духовного багатства, високого рівня професійної підготовки, широкого кругозору, наукової ерудиції, духовного багатства та емоційної культури, прагнення до самоудосконалення [153,19-23].

Національно-патріотичне виховання повинно опиратися на моральні, духовні цінності, а саме: народну філософію; національний світогляд; національну ідеологію; рідну мову; родовід; рідну історію; краєзнавство; декоративно-ужиткове мистецтво; народну міфологію; фольклор; національну символіку; народні прикмети та вірування; народний календар; релігійні традиції; родинно-побутову культуру; національні традиції, звичаї та обряди [283,35].

Основними цілями школи України К.Д.Ушинський вбачає виховання свідомого громадянина держави, глибоко освіченого патріота, який любить Батьківщину, свій народ, відстоює і примножує його культурно-історичні здобутки, людину, яка вміє працювати з людьми інших національностей і в житті керується загальнолюдськими цінностями [294,101].

Національно-патріотичне виховання спрямоване на формування в студентів національної самосвідомості, наукового світогляду, любові до рідної землі, свого народу, забезпечення духовної єдності поколінь,

шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну. Воно передбачає звернення до витоків народного життя, творчого використання в практиці педагогічної роботи скарбів народної мудрості, духовності, здобутків науки, ідейного потенціалу нашого суспільства, виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції, вироблення у студентської особистості стійких патріотичних поглядів та переконань.

М.Г.Жулинський наголошував, що формування національної самосвідомості має здійснюватися на основі наукового аналізу історичного минулого, культури та ідеологічної спадщини, національних традицій, міжнаціональних відносин, соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві [107,11].

Педагогічним працівникам надається важлива роль у пробудженні національної свідомості молодого покоління, зокрема студентської молоді, формуванні наукового світогляду, високої мовної культури, вихованні духовно багатій, розвиненої творчої особистості, громадянина, патріота України У Законі України “Про освіту” наголошується, що педагогічні працівники повинні “настановою і особистим прикладом стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, стриманості, працелюбності, помірності, інших чеснот; виховувати у дітей та молоді повагу до батьків, жінки, старших за віком, до народних традицій та звичаїв, національних, історичних, культурних цінностей України, її державного і соціального устрою, дбайливе ставлення до історично-культурного і природного середовища України; готувати учнів та студентів до свідомого життя у дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами” [110].

Завдання сучасної освіти, в тому числі й вищої школи, полягає у тому, щоб відновити могутній потенціал національного духовного багатства,

сформованого та відшліфованого протягом багатьох тисячоліть, якнайширше прилучити до нього молоде покоління, щоб воно відчуло культурно-історичний фундамент, на якому опираються всі досягнення нашого суспільства. Студенти повинні з наснагою і творчістю використовувати джерело духовного і морального розвитку свого народу, тим самим утворюючи незалежність, міцність та добробут своєї держави.

Саме традиції, звичаї і обряди об'єднують минуле і майбутнє народу, старші й молодші покоління, інтегрують етнічну спільність людей у високорозвинену сучасну націю [237,37]. Адже традиція – це “мережа (система) зв'язків теперішнього з минулим. За допомогою цієї мережі здійснюється накопичення, відбір і, що дуже важливо, стереотипізація досвіду та передача стереотипів, які потім знову відтворюються” [312,108].

Українські традиції та звичаї концентрують в собі багатство душі народу: його мрії, сподівання, веселу вдачу та непереможний оптимізм, що проявляються у самобутності народу, його невичерпній фантазії, винахідливості, кмітливості та дотепності. Традиції та звичаї відображають спосіб життя, господарську діяльність, культурно-виховний досвід українського народу, враховуючи народний світогляд, морально-духовні стереотипи мислення і буття.

Педагогічне значення народних традицій полягає в тому, що вони одночасно виступають як результат виховних зусиль і як незмінний виховний засіб. Через систему традицій кожен народ відтворює себе, свою духовну культуру, свій характер і психологію у своїх дітях [255,9].

Духовна сила нації, національна гідність та морально-духовний потенціал народу залежать від того, наскільки збереглися, глибоко усвідомлені і відчуті всі духовні завоювання минулих століть, адже це дозволяє відчувати себе патріотом – гідним носієм усієї великої спадщини.

В традиціях, звичаях, обрядах народу, педагогічних системах виховання, декоративно-ужитковому мистецтві, творах письменників, усній народній творчості – казках, піснях, легендах, міфах, прислів'ях, переказах, які є національними цінностями, відбивається виховний ідеал народу, який твориться віками і переходить від старших поколінь до молодших. Культура українців, вироблена впродовж тисячоліть, віддзеркалює багатовіковий досвід народу, його світовідчуття, світосприймання, досвід взаємин з іншими людьми.

Народні традиції, які залишаючись стійкими, успадковують від попередніх поколінь форми поведінки, відбивають глибокі почуття соціального життя. Традиції формують і закріплюють у студентів думки, почуття, настрої, поведінку старших поколінь. Вони відновлюють в кожному поколінні вже встановлені способи життєдіяльності для подальшого розвитку суспільства. Традиції сприяють формуванню в студентів переконань, які скеровують їх діяльність відповідно до вимог суспільних відносин у тій чи іншій галузі (мораль, право, політика, філософія, наука, мистецтво, побут, релігія).

В органічному зв'язку з традиціями виникає звичай – як загальноприйнятий процес, спосіб дій, необхідна норма поведінки. Звичаї впливають на формування в студентів звичок, які є взірцем для наслідування, показують, як потрібно діяти в повсякденному житті.

Традиційність та звичаєвість відображається в українському декоративно-прикладному мистецтві. Адже самотутнє українське вбрання людини, її одяг свідчать про національну належність громадянина, його ставлення до глибинних традицій свого народу. Відношення до національного одягу викликає бажання дотримуватися системи традиційних норм поведінки, вироблених народом тривалим періодом формування, його національних відмінностей.

Культура українського народу, його традиції, звичаї та обряди, декоративно-ужиткове мистецтво складають національні цінності. Використання національних цінностей в навчально-виховному процесі сприяє формуванню в студентів відповідних рис характеру і вдачі, національних якостей, в тому числі громадянських і патріотичних, менталітету. Це дає змогу пізнати кожним студентом витoki своєї духовності, зрозуміти власний родовід, що є складовою частиною історичного розвитку народу, правильно розв'язувати актуальні проблеми сьогодення, збагачувати майбутнє свого народу і загальнолюдської цивілізації.

Практично залучаючись до традицій, звичаїв, обрядів, декоративно-прикладного мистецтва, студентська молодь вбирає в себе їх філософський, моральний, психологічний та естетичний зміст, поступово розширюючи і зміцнюючи зв'язок з рідним народом.

Під впливом української національної культури у молодого покоління формуються вміння осмислювати історію, культуру, традиції, моральні цінності свого народу і давати їм правильну об'єктивну оцінку, віра в свій культурно-духовний потенціал. Адже національна культура і її важливий складник – декоративно-ужиткове мистецтво здатна на самовідтворення й самозбереження, розкриває самобутні, неповторні риси своєї нації [32,13].

Використання в навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладах засобів декоративно-ужиткового мистецтва виконує дві основні функції:

1. Збереження національних надбань та досягнених узвичаєних умов життя на основі вже створеної і діючої системи духовних та матеріальних цінностей.

2. Забезпечення передачі набутого українським народом духовно-культурного досвіду на підставі принципово нових ідей та шляхів розвитку.

На освітню політику вищих навчальних закладів України покладено завдання формувати таких людей, які в кожному мить могли б виконати свою національну місію. Це, перш за все, вони повинні бути громадянами своєї країни, для яких найдорожчою цінністю з-поміж всіх повинна бути незалежна держава. Вихованець вищої школи має формуватись патріотом України, а патріотичні почуття успішно виховуються на прикладах з минулого, коли в сучасність переносяться культурно-історичні досягнення та здобутки, героїка народу, його здатність до самопожертви в ім'я Вітчизни.

Ми приєднуємося до думки авторів посібника для вчителів під редакцією Р.Скульського і можемо застосувати її до нашої проблеми. Лише тоді, коли національні, загальнолюдські цінності пройдуть через студентське серце, “лише тоді ми виростимо справжнього громадянина і патріота рідної України, який почуттям обов’язку і відповідальності буде захищати її честь і гідність” [204,106].

Відчуття причетності до життя свого народу, що є основою формування патріотичних почуттів, розвитку національної свідомості, особливого значення набуває в студентському віці. Адже за час навчання у вищому навчальному закладі у студентів формується своя національна і громадянська позиція, високі інтелектуальні, духовні, моральні, трудові, естетичні риси. Саме в стінах вищої школи формуються розумні потреби та установки, прагнення до розвитку творчих здібностей і талантів, естетичних ідеалів та смаків самовдосконалення. Щоб розвинути ці риси, студентів необхідно максимально наблизити до історії рідного краю, його традицій, фольклору, звичаїв та обрядів, народного декоративно-ужиткового мистецтва.

Заслугує на увагу думка О.Кузика, який впевнений, що ефективність навчально-виховного процесу визначається вихованням активності людини у процесі пізнання генетичних коренів української культури, відтворенням автентичної основи традиційної обрядовості і звичаєвості, народної творчості, бажанням відтворити втрачене і навчитись берегти набуте [165,2].

Одним із джерел, яке дозволяє зрозуміти особливості національно-патріотичного виховання, збагнути особливості сприйняття та осмислення своєрідності свого буття, є декоративно-ужиткове мистецтво. Воно відзначається багатством художніх засобів, за допомогою яких втілюються певні ідеї відродження об'єктивного життя народу. Декоративно-ужиткове мистецтво є вищою формою естетичних смаків, художніх оцінок, уявлень, поглядів та ідей, які стихійно склалися в народному середовищі на рівні буденної свідомості, масової психології [241].

Дослідженню декоративно-ужиткового мистецтва присвячені праці науковців [31, 41, 58, 78, 92, 106, 315, 322]. Соціальні функції декоративно-ужиткового мистецтва розглянуті у дослідженнях [79, 124, 127, 297, 317].

У дослідженнях [198, 241, 280, 298] та інших, предметом уваги була проблема впливу народного декоративно-ужиткового мистецтва на свідомість особистості, формування творчого, патріотичного потенціалу українського народу.

Використовуючи систему знаків, символів, народ відтворював себе, свою духовну культуру, характер та психологію, своє філософське осмислення дійсності, світобачення. В історичному процесі зміни поколінь український народ розглядав як основний закон свого життя вірність молодого покоління традиціям та звичаям пращурів.

Мистецтво є однією із форм відображення дійсності, воно пробуджує й організує почуття і емоції не тільки окремої людини, а навіть народів, воно

не тільки відображає, але й формує чуттєво-емоційний потенціал народу[190,208].

Народне мистецтво виступає універсальним засобом уявлення та тлумачення митцем всьому суспільству реальностей світу, подій, явищ, відносин та життєдіяльності людства, перетворення зовнішніх культурних сенсів людства у духовний світ особистості. Народне мистецтво включає в себе уявлення і знання про національну спільність, уявлення і знання про історичне минуле і сучасне, історичний розвиток матеріальної і духовної культури.

Мистецтво через сприймання й почуття відображає глибину душі, переживання і пристрасті. Воно є основним чинником впливу на людину, її світогляд та формування духовних цінностей. Мистецтво спонукає молоде покоління до діяльності, впливає на мислення, волю особистості, підносить людину до досконалості, гармонії з суспільством.

Декоративно-ужиткове мистецтво є невід'ємною частиною всього народного мистецтва, яке своїм естетичним потенціалом, образним характером постійно впливає на духовний світ студента, його настроїв, ставлення особистості до навколишнього середовища, художньо й естетично формує її матеріальне становище. Декоративно-ужиткове мистецтво здатне пробудити і хоча б частково реалізувати творчий потенціал, який закладений в кожній особистості.

Декоративно-ужиткове мистецтво невіддільне від матеріальної культури, тісно пов'язане з відповідним побутовим укладом, його місцевими етнічними й національними особливостями, з соціально груповими і класовими відмінностями. Декоративно-ужиткове мистецтво є показником духовного багатства народу, його рівня культури, творчого потенціалу.

Причетність молоді особистості до народної творчості, декоративно-прикладного мистецтва є емоційним фундаментом почуття патріотизму,

допомагає вберегти навчальні заклади, зокрема, вищу школу від формування “безридних іванів”, байдужих до місця, де вони народилися [13,48].

У студентському віці одним із головних внутрішніх процесів розвитку є визначення місця в житті, усвідомлення себе у суспільстві. Це означає, що в цей період особистість спрямовується на пошук процесу національного, громадянського, соціального та професіонального самовизначення.

Студентська молодь – найбільш енергійна, динамічна частина населення, яка повинна усвідомити об’єктивну значущість національно-патріотичного виховання для розвитку активності, формування уявлень про перспективи і можливості своєї участі у суспільному і культурному житті держави. Студенти повинні відчувати національний ґрунт у народних цінностях: декоративно-ужитковому мистецтві, традиціях, звичаях та обрядах, символах, мові для формування національної самосвідомості та світогляду.

Нині в Європі і в усьому світі інтелігенція все глибше усвідомлює негативний вплив на гуманітарну сферу, духовне життя, культуротворчий потенціал народів механічного засвоєння уніфікованих споживацьких стандартів. Народи, які більшою мірою за інших зберегли свою традиційну культуру, чарівність і неповторність свого національного мистецтва, а отже і багатство, розмаїтість та глибину емоційно-естетичних, морально-духовних скарбів, мають кращі перспективи свого подальшого розвитку. Український народ, використовуючи свої морально-духовні надбання, має великі можливості для поліпшення виховання підрастаючих поколінь у патріотичному дусі. Усвідомлюючи величезний пізнавальний і виховуючий потенціал декоративно-ужиткового мистецтва, його необхідно впроваджувати в навчально-виховний процес. Використання декоративно-ужиткового мистецтва сприятиме зростанню інтересу, підвищенню зацікавленості до вивчення різних видів цього мистецтва, кращому

оволодінню шляхів і засобів, умінь його творчо розвивати, а також продовженню кращих традицій, звичаїв та обрядів українського народу.

Проблема засвоєння студентами національних та загальнолюдських цінностей вимагає здійснення якісно нової системи національно-патріотичного виховання студентів у вищих навчальних закладах, що спрямовує на перегляд змісту, форм, методів виховної діяльності.

Завдання і зміст патріотичної підготовки особистості – це культивування вищих ідей, пов'язаних з нашими національними цінностями, народними традиціями, захистом незалежної Батьківщини. Саме в цьому полягає продуктивна, творча сила патріотизму.

Впровадження в освіту надбань національної матеріальної та духовної культури зумовлює необхідність появи комплексу якісних змін у навчально-виховному процесі, педагогічних технологіях, навчальних планах, програмах, методиках, підручниках і посібниках, які перетворюватимуть освітянську галузь у важливий чинник розвитку національної культури, ерудиції, інтелекту, державності та духовності.

Отже й програми навчальних предметів вищих навчальних закладів наповнюються новим навчальним матеріалом, який базується на історично-культурних традиціях українського народу, враховує його психологію, мову, культуру, мистецтво.

Ми всебічно проаналізували основні напрямки реформування освіти, шляхи вдосконалення виховання підростаючих поколінь, сформульовані і обґрунтовані в Державній національній програмі “Освіта” (“Україна XXI століття”) [83], Національній доктрині розвитку освіти [202], Законі про освіту [109], Концепції національного виховання [154], а також узагальнили передовий педагогічний досвід національного виховання студентської молоді, набутий у роки незалежності України. Виходячи з цього ми визначили ті компоненти змісту, які недооцінювалися в попередній період у

вищих навчальних закладах. З наших міркувань, саме вони забезпечують високу ефективність національно-патріотичного виховання.

Згідно цього ми розробили систему національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, яка ґрунтувалася на таких основних теоретичних положеннях та організаційно-структурних компонентах:

1. Теоретико-методологічні положення Державної національної програми “Освіта”(Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти.
2. Концептуальні основи національного виховання (С.Русова, Г.Ващенко, В.Сухомлинський, Я.Чепіга та ін.).
3. Організація різноманітних форм діяльності студентів, яка ґрунтується на застосуванні декоративно-ужиткового мистецтва в навчально-виховному процесі, реалізація виховуючих відносин суб’єктів педагогічного процесу (О.В.Киричук, О.В. Безпалько та ін.)
4. Проектування та прогнозування формування в студентів національно-патріотичних якостей на основі особистісно орієнтованого застосування засобів декоративно-ужиткового мистецтва.
5. Послідовна поетапна реалізація національно-патріотичного виховання: визначення завдань, діагностика, впровадження положень, напрямків і форм впливу на студентів, суб’єктивно-об’єктивні взаємодії та моніторинг динаміки рівнів національно-патріотичної вихованості студентів.

Формуючий експеримент нашого дослідження включав чотири етапи: I етап (цілепокладання) – виявлення конкретних завдань та цілей національно-патріотичного виховання; II етап (діагностика рівнів національно-патріотичної вихованості) – вивчення змісту, обсягу та якості інформації про декоративно-ужиткове мистецтво, якою володіють студенти та змін, які

викликає ця інформація у свідомості студентів; III етап – створення і виконання проекту національно-патріотичного виховання студентів; IV етап – реалізація моніторингу динаміки рівня національно-патріотичної вихованості студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

На першому етапі цілепокладання ми виходили із загальної мети національного виховання, згідно з яким формується соціально активна, діяльна, гуманістично спрямована особистість студента, яка має будувати суверенну демократичну Українську державу. Така особистість дорожить національно-культурними цінностями й шанує загальнолюдські цінності. Конкретні цілі національно-патріотичного виховання ставилися і досягалися з урахуванням умов, які склалися на період експериментально-дослідної роботи. В разі необхідності вносилися корективи в конкретні завдання і цілі національно-патріотичного виховання студентів.

На другому етапі діагностики рівнів національно-патріотичної вихованості студентів постійно вивчалися зміни у свідомості студентів, визначався зміст, обсяг і якість інформації, якою вони володіли, про народне мистецтво, зокрема декоративно-ужиткове. Бралися до уваги вміння студентів займатися тим чи іншим видом діяльності, спрямованим на пізнання сутності й особливостей декоративно-ужиткового мистецтва, а також вміння виготовляти відповідні мистецькі вироби, розрізняти регіональні особливості орнаментів та символіки творів декоративно-ужиткового мистецтва. Цей етап давав можливість здійснювати глибокий індивідуальний підхід до студентів, вчасно вносити необхідні корективи в національно-патріотичне виховання студентів.

Третій етап був спрямований на створення і виконання проекту національно-патріотичного виховання студентів. Конкретні цілі виховання трансформувалися в тактичні завдання, реалізація яких визначала конструювання, моделювання національно-патріотичного виховання. Проект

складався на конкретних і точних результатах діагностики національно-патріотичної вихованості студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва. На цьому етапі визначені виховні завдання з метою диференціації та індивідуалізації виховного процесу. Організовувалася взаємодія “педагог-студент”, “студент-студент” з метою досягнення визначених завдань національно-патріотичного виховання.

На четвертому етапі реалізовувався моніторинг динаміки рівня національно-патріотичної вихованості студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва. Як методи моніторингу застосовувалися методи експертної оцінки, анкетування, інтерв’ювання, спостереження, опитування; проводилося групове та індивідуальне тестування; аналізування результатів діяльності студентів. Педагоги, які проводили дослідну роботу, поглиблювали взаємини з студентами, уважно спостерігали за рівнем національно-патріотичної вихованості студентів.

В процесі експериментальної роботи науково обґрунтована і реалізована система національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва, яка складається з таких блоків наукової та художньої інформації:

1. Сутнісно-змістова, образно-символічна інформація, яка розкриває істотні ознаки, змістові характеристики, образну і символічну насаженість декоративно-ужиткового мистецтва, різних його видів, складових. Цей блок інформації допомагав студентам розуміти орнаментику, символіку, колористику декоративно-ужиткового мистецтва різних регіонів України.
2. Історично-мистецька інформація, завдяки якій студенти пізнавали історичні витоки, джерела виникнення декоративно-ужиткового мистецтва, етапи еволюції і вдосконалення мистецьких творів, нарощення їх емоційно-естетичного, морально-духовного потенціалу.

3. Навчально-пізнавальна інформація, яка спрямована на розуміння студентами специфіки мистецтва, на пробудження і формування в студентів умінь правильно усвідомлювати особливості декоративно-ужиткових виробів, сприймати і розуміти народне мистецтво, усвідомлювати особисту роль у розвитку декоративно-ужиткового мистецтва і всієї культури українського народу;
4. Розвивально-виховуюча інформація, завдяки якій у студентів цілеспрямовано розвивалися емоційна, інтелектуальна і волева сфери, виховувалися естетичні, моральні, ідейні, духовні цінності, якості особистості засобами декоративно-ужиткового мистецтва, формувалися національні якості, свідомість і самосвідомість, відчуття належності до свого народу, країни, потреба до самонавчання та самовиховання.
5. Практично-творча інформація спрямована на пробудження в студентів інтересу до декоративно-ужиткового мистецтва, формування потреб займатися практичною діяльністю з метою збереження, розвитку культури, мистецтва, досконале оволодіння студентами різними видами декоративно-ужиткового мистецтва, формування в них умінь та навичок, що сприяють розвитку різних видів мистецтва

Реалізуючи нашу систему, ми виходили з того, що для здійснення національно-патріотичного виховання потрібно виявити, підтримати й розвинути в особистості студента вже сформовані риси, естетичні потреби і на основі них сформувати глибокі патріотичні якості, закласти механізми самореалізації особистості.

Ми проектували діяльність студентів, створювали умови для їхньої патріотичної діяльності, розвитку їхніх талантів, нахилів, здібностей. Ми реалізовували педагогіку співробітництва і співтворчості, яку клали в основу

національно-патріотичного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва. У процесі реалізації програми експерименту впроваджували систему роботи з проблем національно-патріотичного виховання студентів.

Однією з важливих умов активізації навчально-виховного процесу, формування та розвитку національної самосвідомості студентської молоді і її прилучення до цінностей національної та світової культури є створення спецкурсів.

Поряд з нормативним курсом “Народні художні промисли” нами було розроблено і впроваджено систему національно-патріотичного виховання, яка вводилася в читання передбаченого програмою спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці”, при загальній кількості 60 годин, з яких 40 годин припадає на аудиторні роботи, 20 – лекції, 20 – лабораторні роботи, а 20 годин відводиться на самостійне опрацювання.

Створення програми національно-патріотичного виховання супроводжувалося методичним і дидактичним забезпеченням навчально-виховного процесу необхідною наочністю, навчальними моделями, устаткуванням тощо. Відповідно до цього розроблялися і апробовувалися в роботі з студентами навчальні підручники та посібники, створені викладачами кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну інженерно-педагогічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Франка для викладання спецкурсів: “Декоративно-ужиткове мистецтво”, “Народні художні промисли”, “Краєзнавство”, “Історія мистецтва”, “Практикум з обслуговуючої праці”. Крім цього, відповідно до створеної програми національно-патріотичного виховання у згаданому спецкурсі було розглянуто питання диференціації, індивідуалізації та самостійності в навчанні, їх організаційний і змістовно-методичний етапи. Програма спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці” складається із курсів, а саме: “Українська народна вишивка”, “Бісерне

рукоділья”, “Українська народна писанка”, “Народне деревообробництво”, “Українське народне ткацтво”, “Українська архітектура (макетування)”, які читаються викладачами кафедри декоративно-ужиткового мистецтва.

Навчальна програма спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці” та організація всього навчально-виховного процесу інженерно-педагогічного факультету Дрогобицького Державного педагогічного університету ім.І.Франка, де проводився згаданий спецкурс, побудовані на засвоєнні студентами ґрунтовних знань про витoki народного мистецтва, історії культури рідного краю та всього українського народу, його традицій, звичаїв та символів, народних ремесел та промислів.

В зв’язку з цим, ми намагались згадану вище навчальну програму побудувати таким чином, щоб пробудити в студентів національні почуття, виховати в них повагу до предків, любов до свого народу, до віковічних його моральних та духовних здобутків, а також виховати самоповагу і гордість за свою Батьківщину, сформувати у студентів відчуття себе потенціальним творцем культури, перспективним громадянином України.

Створена програма надає змогу шукати себе у просторі національної та світової культури не тільки через розвиток мови і логічного мислення, а й через розвиток творчої уяви, фантазії, навичок праці з тканиною, глиною, деревом, лозою, волокнистими матеріалами.

Розроблена нами навчальна програма національно-патріотичного виховання у згаданому спецкурсі містить у собі значні можливості для вирішення нових інтегрованих, міждисциплінарних підходів, що розширюють і збагачують знання з історії, етнографії, краєзнавства, народознавства, літератури, фольклору, географії, розвивають образне мислення, естетичні смаки, просторові уявлення, творчість та фантазію, виховують любов до Батьківщини, рідного краю, гордість за досягнення

попередніх поколінь, розуміння ролі історичних знань про свою країну, народ, його традиції та звичаї, формують патріотичні почуття.

В основу спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці” покладені принципи навчання від простого до складного, від елементарного до композиції, поєднання навчальної, творчої діяльності. Саме через безцінну культурну спадщину українського народу формується духовність підростаючого покоління.

Сучасний дослідник Г.Філіпчук [300] стверджує, що побудова програм повинна проводитись без відриву від етнічного ґрунту. Цей процес слід усвідомлювати як засіб самовідновлення психічного складу нації, краще засвоєння особливостей навчання і виховання, цілей, принципів, засобів, методів, форм, суті морального, розумового, фізичного, естетичного, трудового виховання.

Знання традицій, звичаїв та обрядів, історичних і культурних надбань свого народу необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій у практиці сьогодення.

Враховуючи науково-практичний досвід педагогів, істориків, філософів, психологів, діячів культури, мистецтва, опираючись на власні дослідження, ми намагалися побудувати програму національно-патріотичного виховання спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці” так, щоб навчально-виховний процес мав чітко виражену методологічну, професійну і виховну спрямованість, сприяв формуванню необхідних знань, умінь і навичок, особистісних якостей майбутнього вчителя, стимулював розвиток самоосвіти і самовиховання студентської молоді, враховуючи індивідуальні здібності та інтереси.

Програма нашого курсу “Практикум з обслуговуючої праці” спрямована на вивчення студентами історії, звичаїв, обрядів, традицій, символів свого народу, історії та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури,

особливостей природи свого краю, оволодіння різними видами українського декоративно-ужиткового мистецтва, народних промислів. Крім цього програма курсу передбачає вивчення зв'язку декоративно-ужиткового мистецтва з іншими сферами життя і діяльності людей, збереження і трансформацію в різних видах і жанрах народного і професійного мистецтва, способів використання декоративно-ужиткового мистецтва в сучасній промисловості, технології виготовлення та матеріали, призначення виробів декоративно-ужиткового мистецтва в побуті та для оформлення інтер'єру, регіональних особливостей виробів декоративно-прикладного мистецтва.

Студенти не тільки вивчали, але й оволодівали основними засобами мистецького аналізу творів декоративно-ужиткового мистецтва, різними техніками, виготовляли мистецькі вироби, враховуючи регіональну орнаментику та символіку і властиве їм поєднання кольорів. Усвідомлюючи специфіку народного мистецтва, зокрема особливості давньоукраїнських мистецьких творів, студенти під нашим керівництвом виявляли національні спільні ознаки, властиві мистецьким виробам епох трипільської культури, язичництва, Київської Русі, доби козацтва (XVI–XVIIIст.) і XIX–XX століть. При цьому вони глибоко вникали в еволюцію образів, символів народного декоративно-ужиткового мистецтва, переживаючи естетичні емоції, почуття, стани.

У процесі експериментальної роботи ми навчали студентів емоційно сприймати змістовні, художньо-образні, символічні характеристики історичних аспектів становлення національних ознак українського декоративно-ужиткового мистецтва. Одночасно з такою роботою в студентів цілеспрямовано формувалося розуміння історичних форм світогляду (громадянського, міфологічного, релігійно-християнського та ін.) співвітчизників у минулі епохи, компонентів національного характеру, зокрема його патріотичних якостей, етнічної належності.

Відповідно до цього ми визначили шляхи удосконалення змісту і форм національно-патріотичного виховання засобами декоративно-прикладного мистецтва, розробили методичні рекомендації щодо проведення спецкурсу, які включають такі аспекти:

- вивчення та оволодіння різними видами декоративно-ужиткового мистецтва;
- дослідження та вивчення регіональних особливостей декоративно-ужиткового мистецтва;
- дослідження художніх археологічних пам'яток мистецтва;
- самостійна та колективна ініціативна діяльність щодо збереження та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва.

Програма спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці” передбачає впровадження нових курсів лекцій, семінарських і лабораторних занять по вивченню декоративно-прикладного мистецтва, відібрано теми для теоретичного вивчення, враховуючи послідовність і рівень складності вивчення. Відповідно до цього спецкурсу створено навчально-методичні лабораторії в Дрогобицькому Державному педагогічному університеті, введено в навчальний процес вищого навчального закладу факультативні курси і програми “Красзнавство”, “Декоративно-прикладне мистецтво”, “Народні промисли та ремесла” на історичному, музично-педагогічному, філологічному факультетах цього університету.

Програмою спецкурсу передбачено щорічне проведення студентсько-викладацьких конференцій, що сприяло розширенню наукового пошуку у сфері історії та розвитку декоративно-прикладного мистецтва студентами та викладачами університету.

Своєрідною перевіркою ефективності проведення спецкурсу “Практикум з обслуговуючої праці” є написання студентами інженерно-педагогічного факультету стаціонарної та заочної форми навчання

дипломних та курсових робіт, таких як: “Національне виховання школярів на уроках трудового навчання та в позаурочній діяльності”, “Теоретичні та методичні основи організації та проведення занять у 10-11 класах за профілем “Традиційне народне вбрання Закарпаття”, “Розробка змісту занять за профілем “Український народний одяг Полтавщини”(8-9 класи)”, “Педагогічні основи виховання національної самосвідомості учнів сільської школи”, “Розробка моделей сучасного одягу на основі елементів оздоблення народного костюма” та інші. Ці роботи містили в собі мистецтвознавче та методологічне дослідження різних видів декоративно-прикладного мистецтва, авторські програми проведення уроків з трудового навчання, гурткової та факультативної роботи в школі, а також виготовлення творчого мистецького виробу. Написання курсових та дипломних робіт сприяло залученню студентів до скарбниці світового та національного мистецтва, що дало змогу забезпечити формування світогляду та творчого потенціалу майбутніх педагогів.

Крім основних цілей нашої програми – розвивати національно-патріотичні почуття засобами декоративно-ужиткового мистецтва, ми поставили за мету ще й розвивати художньо-творчі здібності особистості, навчити студентів прийомам і навичкам різних видів художніх ремесел, сприяти формуванню усвідомлення необхідності своєю особистою творчістю, працею примножувати культуру свого народу, а через неї і всесвітню культуру.

Проведення навчально-виховних заходів, які є елементами спецкурсу, прищепило студентській молоді любов до народного мистецтва, культури, традицій, до рідного краю, своєї місцевості, свого народу. Адже студенти не тільки вивчали, але й оволодівали основними засобами художнього аналізу творів декоративно-ужиткового мистецтва, різними техніками, виготовляли

мистецькі вироби, враховуючи регіональну орнаментику та символіку і властиве їм поєднання кольорів.

Наша система національно-патріотичного виховання передбачала прикрашання своїх робочих місць, жител, оформлення інтер'єрів робочих, навчальних і житлових кімнат, приміщень, зокрема у відповідності з датами, урочистостями, святами народного, історичного календаря, виробами декоративно-ужиткового мистецтва (див додатки А.1, А.2). Це сприяло поглибленню національно-патріотичних якостей студентів, формуванню в них історичної пам'яті, національної гідності і честі, свідомості і самосвідомості у процесі самоосвіти і самовиховання.

Програма спецкурсів включала в себе лекції, практичні, семінарські та індивідуальні заняття, факультативи та технологічну практику.

Зауважимо, що з 2000 року було створено кафедрою декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну пакет документів для підготовки вчителів трудового навчання за спеціалізацією “Декоративно-ужиткове мистецтво”. В цей пакет входили такі дисципліни “Декоративно-ужиткове мистецтво”, “Практикум з художньої обробки матеріалів”, “Історія мистецтва”, “Народні художні промисли України”, “Краєзнавство”, “Рисунок”, “Композиція”, “Методика викладання декоративно-ужиткового мистецтва”. Це дало можливість включити більшу кількість студентів до дослідження процесу національно-патріотичного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва.

В даних спецкурсах, створених для підготовки вчителів трудового навчання за спеціалізацією “Декоративно-ужиткове мистецтво”, закладено такі аспекти викладання предметів:

- світоглядний або духовно-розвиваючий: історія мистецтв, краєзнавство, декоративно-ужиткове мистецтво, народні художні промисли;

- спеціальний, або художньо-розвиваючий: рисунок, композиція;
- художньо-практична діяльність за спеціалізацією: практикум з художньої обробки матеріалів (обробка деревини, карбування, народна архітектура (макетування), ткацтво, вишивка, писанкарство, плетіння, бісероплетіння та інші види ремесел);
- методично-практичні: методика викладання декоративно-ужиткового мистецтва, педагогічна практика.

Впроваджуючи систему національно-патріотичного виховання на спецкурсах, ми передбачили наповнення навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів спеціальними знаннями, які поглиблюють інтерес студентів до культурних, творчих надбань попередніх поколінь і викликають у них бажання розвивати і збагачувати їх.

У програмі “Практикум з обслуговуючої праці” проведення лекцій спрямовувалося на поглиблене вивчення історії свого народу, історії та розвитку різних видів декоративно-ужиткового мистецтва, їх зв’язку та застосування в сучасній промисловості, побуті, вивчення обрядів, звичаїв, символів, орнаментики та повір’їв.

При сприйманні навчального матеріалу лекцій, розкриваючи історичні аспекти становлення елементів художності, студенти ґрунтовно усвідомлювали історичні форми народного світогляду українців, а також шляхи та засоби його формування, що створює умови для глибокого відчуття і розуміння першовитоків та особливостей зародження у наших предків ідей, поглядів, переконань, їх ідеалів. Студенти переконувалися в тому, що наші предки змістовно, на високому рівні організовували свою життєдіяльність.

Попередні покоління активно продовжували й удосконалювали традиційні способи й форми будівництва житла, обробітку землі, розвитку народних промислів і ремесел, поглиблювали духовно-патріотичний потенціал традицій, звичаїв та обрядів. Вони шанобливо берегли історичні

пам'ятки, храми, раціонально використовували природні багатства. Накопичення у свідомості студентів такого матеріалу стимулює кожну молоду людину глибоко пізнавати ідейні, моральні та духовні багатства рідного народу, викликає у них потребу бути продовжувачами народних традицій, власноручно розвивати і збагачувати своїми здобутками культуру. Дослідження, вивчення та аналіз історичного досвіду попередніх поколінь обґрунтовується студентами через глибоке усвідомлення й сприяє морально-творчому розвитку особистості, самовдосконаленню студентської молоді.

Вивчаючи вплив національної культури на формування національної самосвідомості, О.Неменська [205] відзначила, що саме національна культура сприяє підвищенню рівня сформованості національної самосвідомості, яка характеризується ставленням особистості до своєї нації, – повага до історії свого народу, його культури, мистецтва, традицій, звичаїв, природи. Формування саме таких відношень студентів до свого народу, рідної Батьківщини ми помітили, коли використовували лекційний матеріал.

Слід підкреслити, що патріотичні переконання в істинності національних ідей, поглядів, традицій поглиблювались і закріплювались, ставали органічним здобутком особистості в процесі безпосередньої практичної діяльності. Практичні та семінарські заняття проводилися у формі зустрічей, екскурсій, бесід, дискусій, практичного виконання вивчених чи досліджуваних завдань. На цих заняттях детально вивчалися й обґрунтовуються проблеми теоретичного курсу.

Програма занять включала аналіз спеціальної літератури, ознайомлення з регіональними особливостями різних видів декоративно-ужиткового мистецтва, їх патріотичною, естетичною спрямованістю, вивчення особливостей естетичного оформлення інтер'єру та екстер'єру будівель різних регіонів країни, навчальних приміщень, святкових та розважальних закладів, застосування виробів декоративно-ужиткового мистецтва у побуті.

Під час занять часто прослуховувалися народні пісні, іноді студенти самі виконували народні українські пісні згідно свят народного календаря. Це сприяло кращому ознайомленню з народними звичаями, обрядами та святами, що, в свою чергу, пробуджувало патріотичні почуття студентів. Така форма проведення занять нагадує традиційні українські вечорниці, де творча праця поєднувалася з неповторними українськими піснями, які люблять і шанують у всьому світі, поетичним словом та гумором. Це, безперечно, несе у собі національно-патріотичний зміст – допомагає студентам краще усвідомити значимість фольклору та традиційних трудових традицій українського народу, своєю діяльністю прилучитися до них.

Проведення практикумів спрямовувалося на оволодіння різними видами і техніками декоративно-ужиткового мистецтва, розвиток творчих здібностей, вміння самостійно створювати художні композиції, використовуючи традиційні орнаменти, символіку і поєднання кольорів, властиві різним регіонам. На заняттях студенти краще усвідомлювали оточуючий світ, у них виникала потреба до соціального наслідування духовних цінностей, потреба до самовдосконалення, використання та створення художніх цінностей.

Роздуми, порівняння та зіставлення отриманих знань стимулюють студентів зробити правильну оцінку почутому і побаченому. Це допомагає студентам виявити свої враження, почуття, сприйняти та зрозуміти задум митця, його ідеї, переживання, емоційний настрій, які відображені у мистецькому виробі.

Одержані на лекціях, практичних та семінарських заняттях теоретичні знання використовувалися і у процесі виготовлення виробів: зображення видатних історичних осіб та діячів культури і мистецтва, історичних подій, пейзажів рідного краю, архітектурних споруд, застосування традиційної символіки та орнаментики (див. додатки Б.1, Б.2). З допомогою творчих

надбань у студентів відбувається активізація пізнавального процесу. Отримані знання збагачують культурну базу студентів, прилучають до цінностей національної та світової культури, що дозволяє студентам змінити свої власні настанови та цінності. На цих заняттях студенти краще розуміють досягнення української культури, вони відчувають власну причетність до творення та дальшого поступу національної культури, коли вони безпосередньо самі удосконалюють свої знання, оволодівають різними техніками декоративно-ужиткового мистецтва, створюють неперевершені зразки виробів, які стають гордістю особистості студента, вищого навчального закладу, своєї країни.

Розуміючи суспільне значення діяльності і вкладаючи в неї особисті устремління, інтереси, студенти визначають свою цінність для суспільства, держави, прагнуть працею і творчістю підняти престиж свого народу, збагатити духовно-культурну скарбницю української культури.

На практичних заняттях студенти вивчали художньо-естетичний, морально-духовний потенціал творів декоративно-ужиткового мистецтва, якими прикрашалися житлові кімнати, приміщення, робочі місця, підприємства та організації на Новий рік, Різдво, Великдень, Вербну неділю, Івана Купала та інші дати та свята народного календаря, а також національні свята – День Незалежності, День Злуки, студентські – Посвячення в студенти, студентський екватор, студентські вечорниці, Свято останнього дзвоника та інші (див. додаток В.1, В.2).

Проведення таких свят за народними звичаями залишають у душі студента глибокі переживання та відчуття, естетичне, етичне та морально-духовне враження. Участь у проведенні свят пов'язує особистість студента з тим народом, який в своїй могутній творчості створив цей культ релігійно-обрядових та календарних свят. У народних святах інтегрована матеріальна і духовна культура українського народу, його світобачення та сприймання.

Вони синтезують у собі універсальну можливість залучити людей різного віку, з різними потребами та нахилами до надбань національної культури, створюють умови для реалізації особистісних якостей.

Залучення студентської молоді до підготовки та проведення свят, застосування мистецьких виробів у повсякденному житті сприяло вихованню у студентів глибоких національно-патріотичних якостей, поваги до звичаїв, традицій та обрядів своїх предків, всього українського народу, знання свят, що наближаються. Наприклад, з приходом зимових свят студенти виготовляють різдвяні символи, павуки, оздоблюють їх, плетуть дідухів; на великодні свята виготовляють рушнички для прикривання кошиків, оздоблені атрибутами християнства, символами весни, виготовляють писанки, крашанки, дряпанки та ін. Таку щорічну підготовку, самостійне виготовлення та застосування творів декоративно-ужиткового мистецтва для оздоблення та прикрашення своїх жител, робочих місць ми назвали “мистецьке річне коло”.

Ефективним під час проведення практикумів на конкретних прикладах було демонстрування студентам виробів майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, зразків орнаментів, технік, використання спеціальної літератури. Кожний мистецький виріб, як твір декоративно-ужиткового мистецтва містить відображення дійсності через світогляд митця, що характеризується нерозривною єдністю людини з природою, образно-символічним сприйняттям світу, взаємовпливом реального та уявного буття. По кожному виробу, який демонструвався як ілюстративний матеріал, проводився художньо-змістовний аналіз: виявлялися зв'язки творів декоративно-ужиткового мистецтва з рідною природою, традиціями, символами та історією народу, досліджувалися спільні та відмінні риси у художньо-образній системі виробів різних регіонів України.

Студенти навчалися сприймати ті відчуття, настрої, переживання та ідею, якими був перейнятий майстер, створюючи мистецькі вироби. Кількість та різноманітність робіт, тематика сюжетів, своєрідність, художня довершеність творів сприяли успішному оволодінню студентами естетичним, духовним та трудовим досвідом українського народу, а також творчому розумінню народного декоративно-ужиткового мистецтва, розширенню уявлень про народну творчість, неповторність духовного потенціалу українців.

Використовуючи набуті знання на лекціях, практичних та семінарських заняттях, теоретичний матеріал практикумів студенти практично закріплюють отриману інформацію про декоративно-ужиткове мистецтво, набувають вмінь та навичок щодо виготовлення мистецьких виробів різними техніками і технологіями: обробки дерева, каменя, шкіри, вовни, волокон, виготовлення виробів з глини, лози, соломи, української народної вишивки, ткацтва, виготовлення народного одягу, писанкарства, бісероплетіння, народної кулінарії, розпису по склу.

Проведення практикуму сприяло формуванню у студентів ідеалів, які є наслідком взаємодії психологічної, інтелектуальної й соціальної сфери особистості. За допомогою практикуму студенти навчалися аналізувати, зіставляти, порівнювати, читати через орнаменти, кольори та символи, історію та традиції свого народу, глибше розуміти твори народного мистецтва, психологію, етику, історію українського народу з одного боку, а з іншого, вони й самі долучаються до збагачення культурних здобутків своєї держави. На основі закріплення знань, спостережень, відбору елементів, цілісного аналізу та узагальнення матеріалу студенти відображають факти, враження, образи зовнішнього та внутрішнього світу у своїх творах.

Проведення практикумів сприяє формуванню у студентів вмінь самостійно створювати художні композиції, розкодовувати символіку

орнаменту, композиції та кольористики даного виробу, виготовляти власні твори так, щоб оздоблені певною технікою вироби мали відповідні ознаки твору декоративно-ужиткового мистецтва, а не були звичайним прикрашанням одноманітних побутових речей. Це спрямовано на формування у молодого покоління стійкого почуття відповідальності за результати своєї діяльності, праці, що розвиває почуття любові до власної домівки, родини, свого оточення, відповідальності за свій народ, свою Батьківщину, готовності до трудової діяльності.

Трудові заняття на практикумах створюють сприятливі умови для самовираження особистості студента у різних видах діяльності, їх повноцінного морального, психічного, фізичного розвитку, надають можливість реалізувати індивідуальні творчі потреби. Крім того, завдяки практикумам відбувається відновлення народних традицій, які є неоціненним трудовим досвідом народу. Практичні заняття сприяють підвищенню у студентів інтерпретації життєвих явищ, поглиблюють логіку художньо-образної картини світу, художнього відображення дійсності. Адже саме в трудовому досвіді, що виражається через декоративно-ужиткове мистецтво, обґрунтовані й практично перевірені принципи і методи впливу старшого покоління на молодше. Виготовлення студентами на практичних заняттях виробів дало змогу природно і ґрунтовно виховувати в студентів відчуття самосвідомості в гармонії з усвідомленням своєї причетності до творення української та світової культури.

Важливою в системі національно-патріотичного виховання є й позааудиторна робота, основою якої є факультативні заняття, гурткова та індивідуальна робота зі студентами.

Факультативні заняття сприяють глибшому вивченню окремих розділів навчального предмету, який проходить у лекційно-семінарській формі з проведенням дослідницько-пошукової та практично-творчої роботи.

Факультативи проводилися також у формі практичних занять, на яких виготовляються творчі вироби декоративно-ужиткового мистецтва; використовуючи традиційні символи та орнаменти, створюються нові композиції, орнаменти; проводяться зустрічі студентів різних факультетів вищих навчальних закладів, шкіл, технікумів, училищ. Практичні заняття факультативів спрямовані на закріплення теоретичного матеріалу та набуття студентами спеціальних вмінь і навичок творчого використання набутих знань.

У нашій практиці ефективними і доцільними було проведення таких факультативів: “Український народний одяг”, “Українська народна вишивка”, “Виготовлення народної іграшки”, “Українська народна писанка”, “Витинанка”, “Петриківський розпис”, “Робота з природними матеріалами”, “Ткацтво”, “Різьба по дереву”. Всі ці факультативні заняття з 1991 року були апробовані викладачами кафедри декоративно-ужиткового мистецтва та основ дизайну на різних факультетах Дрогобицького Державного педагогічного університету імені І.Франка.

Ефективною в національно-патріотичному вихованні була й індивідуальна робота зі студентами (індивідуальні заняття), що дало більше можливостей для виявлення творчих здібностей та обдарувань, розвитку фантазії, художніх інтересів у студентської молоді. Студенти краще усвідомлювали власне місце у житті суспільства й важливість свого творчого доробку для розвитку культури та мистецтва своєї країни.

Своєрідним підсумком процесу формування національно-патріотичних почуттів, художньо-естетичних цінностей та, в цілому, розвитку особистості була організація виставок творчих робіт студентів. Ці творчі виставки присвячені визначним датам, Дням факультетів, Дню Незалежності України та ін., які відбуваються як в місті Дрогобичі, так і в інших містах України та за кордоном (див. додатки Д.1, Д.2).

Наприклад, декоративно-ужиткові вироби, виготовлені студентами, експонувалися в музеях та виставкових залах США (Нью-Йорк, Чикаго, Детройт), Канади (Торонто), Польщі (Жешув), Латвії (Лієпає), Литви (Вільнюс), а також Києва, Запоріжжя, Львова, Дрогобича, Самбора, Стрия, Турки та ін.

Кількість та різноманітність робіт на виставках, тематика сюжетів, техніка та художня довершеність студентських творів є своєрідним особистісним відношенням студентів до навколишньої дійсності, зокрема до предметів побуту і до своєї ролі в їх виготовленні та застосуванні.

Завдяки проведенню спецкурсів, а також науково-практичних досягнень деякі студенти удостоєні високого звання: “Майстер народного мистецтва України”, а деякі з них стали членами Спілки майстрів народного мистецтва України. Це дає можливість особистою творчою працею і організаційною діяльністю сприяти розвитку традиційного народного мистецтва й зміцненню Спілки, а також її осередків у Львові, Стрию та інших містах.

Особливим святом, що викликає у широких верств населення нашої країни, в тому числі і студентів вищих навчальних закладів, піднесені, урочисті переживання є, безперечно, свято Дня Незалежності України. В цьому святі закладені патріотичні й оптимістичні соціальні ідеї, вистраждані і виплекані протягом століть. Воно налаштовує студентів на суспільне єднання, взаємну любов і повагу до невтомної праці на благо України.

В День Незалежності щорічно в нашому місті проводиться виставка квітів: “Тобі, Україно, квітучі дари”, яка проводиться організаціями, підприємствами та навчально-виховними закладами міста Дрогобича. Це свого роду звіт матеріальних та творчих здобутків міста. Найефективнішою в цьому загальноміському заході є виставка студентських робіт Дрогобицького Державного педагогічного університету імені І.Франка. Щорічно вона удостоєна високих нагород і похвал. Експонатами цієї виставки є роботи,

виготовлені студентами. Серед них: народний одяг, рушники, серветки, панно, різьблені історичні постаті, тарілки, скриньки, хрести, свічники, ткани вироби, бісерні прикраси, архітектурні макети українських хат, церков, ткацькі верстати (див. додатки Е.1, Е.2, Е.3).

Така виставка викликає захоплення не тільки у самих студентів, збагачує їх культурно-історичними знаннями про рідний народ, свою Батьківщину, багату скарбницю декоративно-ужиткового мистецтва, а й у жителів та гостей міста Дрогобича та довколишніх міст Стрия, Трускавця, Стебника, Самбора, Львова. Глядачі виставки, серед яких і люди старших поколінь, і діти, цікавляться видами, походженням та регіональними особливостями декоративно-ужиткового мистецтва. Вони прагнуть оволодіти тим чи іншим видом мистецтва, просять показати найпростіші способи виготовлення тканих виробів на ткацькому станку. Користуючись знаннями, набутими на лекціях, практичних, семінарських, факультативних заняттях, студенти охоче діляться цими знаннями, вміннями та навичками з жителями та гостями міста (див. додаток Ж). Це взаємно збагачує як відвідувачів, так і студентів знаннями про рідний народ, його матеріальну та духовну культуру, сприяє усвідомленню кожною особистістю частиною свого народу, спадкоємцем та продовжувачем українського роду і племені. Проведення такої виставки впливає на формування національних рис характеру і вдачі, чіткої громадянської позиції і патріотичних почуттів, розуміння своєї майбутньої ролі та місця в побудові й зміцненні Української держави, гуманістичного суспільства.

Важливим етапом в національно-патріотичному вихованні студентів є активізація їхньої наукової дослідницько-пошукової діяльності: робота із спеціальною науковою, технологічною, етнографічною, мистецькою, історичною літературою, написання курсових та дипломних робіт, рефератів, доповідей, проведення студентських конференцій, диспутів, бесід.

Підготовка до цих заходів, а також участь в них, написання курсових та дипломних робіт вимагає копіткої наукової праці та пошуків, ґрунтовних знань, отриманих на лекціях та практичних роботах. Таким чином студенти глибше і більше дізнаються про історію, розвиток української культури, народного декоративно-ужиткового мистецтва, удосконалюють знання, отримані у вищому навчальному закладі. Ці знання стали внутрішнім надбанням студентів, їх потреб, інтересів, мотивів, утверджують національно-патріотичні погляди та переконання.

Однією з важливих ланок національно-патріотичного виховання студентської молоді є педагогічна практика студентів, яка проходить в навчально-виховних закладах. Вона організовується таким чином, щоб якнайефективніше сприяти застосуванню теорії в практичній діяльності, виробленню в студентів професійних вмінь і навичок. В той же час студенти мають можливість поглибити свої знання та навички, отримані в вищих навчальних закладах, ознайомлюючись з роботою методичних кабінетів навчально-виховних закладів, з досягненнями окремих вчителів, вихователів, оглянути і бути учасниками організації різних диспутів, виставок декоративно-ужиткового мистецтва, вечорів на національно-патріотичні теми (див. додаток 3). На таких заходах використовуються традиційні українські костюми, атрибути, експозиції, що в свою чергу дає змогу залучати й учнів до народних ремесел, українського декоративно-ужиткового мистецтва. Студентська педагогічна практика сприяє розширенню сфери дії національно-патріотичного виховання студентів на вчителів, учнів та їх батьків.

Важливе місце в національно-патріотичному вихованні студентської молоді, як невід'ємний складник проведення спецкурсів, займають екскурсії по історичних місцях рідного краю, де кожен куточок, кожний камінь зберігає в собі відгомін історії, а також ознайомлення з побутом місцевого

населення, всього українського народу. Милування краєвидами, архітектурою споруд дозволяє краще акцентувати увагу на цих об'єктах, побачити ті подробиці, на які студенти не звертають увагу в повсякденному житті.

Такі екскурсії дозволяють студентам конкретизувати свої знання і відчутти ще більше захоплення рідним краєм, своєю Батьківщиною. Студенти відчують гордість та піднесення за те, що вони народилися саме тут, що краса, яка їх оточує іменується Батьківщиною. Кожна з таких проведених екскурсій залишає відбиток на творчості студентів, спонукає їх до створення неповторних виробів декоративно-ужиткового мистецтва за самостійно складеними орнаментами, відповідно підбраною кольоровою гамою. Використовуючи оглянуті і презняті орнаменти з ескізів та зразків виробів студенти відображають побачене на полотні, дереві, камені, склі, бісері тощо (див. додаток І).

Проведення екскурсій сприяє кращому усвідомленню студентами причетності до свого рідного краю, Батьківщини, спонукає шанобливо ставитись до природи, культурних та духовних надбань України.

В навчально-виховній роботі, що сприяє національно-патріотичному вихованню, важливими є екскурсії в школи, дитячі установи, міжшкільні комбінати, будинки учнівської творчості. Це дає можливість студентам спостерігати різні форми роботи з національно-патріотичного виховання дітей і бути учасниками цих заходів. Студенти з цікавістю спостерігають, як в навчально-виховних закладах використовуються вироби декоративно-ужиткового мистецтва для оформлення приміщень, знайомляться з навчально-методичним матеріалом, що передбачають використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва.

Обов'язковим елементом у проведенні спецкурсів були екскурсії в краєзнавчий, етнографічний, художній музеї, музей української культури і

побуту, де широко представлено народне мистецтво. Тут студенти ознайомилися з різними видами декоративно-ужиткового мистецтва українського народу та країн світу. Вони переконувалися у тому, що народ завжди намагався прикрасити своє житло, оздобити одяг, предмети побуту і саме народ є творцем матеріальних і духовних цінностей. Кожен регіон, область характеризується різноманітністю видів декоративно-ужиткового мистецтва, своїми локальними особливостями кольорів, швів. В музеях студенти краще усвідомлювали важливість збереження народних ремесел, звичаїв, традицій, переймалися патріотичним духом українського народу. Екскурсії в музеї виховували у студентів любов і пошану до культурних надбань свого народу, розвивали почуття гордості за своїх співвітчизників, прагнення своєю працею продовжувати традиції й розвивати культуру рідного народу.

Часто серед навчального семестру проводилися екскурсії на виставки народних майстрів декоративно-ужиткового мистецтва, їх приватні музеї. Змістовними і цікавими проходили екскурсії на ці заходи. На таких екскурсіях студенти вивчали досвід оформлення жител вченими, громадськими та культурними діячами, письменниками і митцями міста Дрогобича, Львова, Стрия, Трускавця. Особлива увага студентів зверталася на експонати приватного музею заслуженого майстра України Михайла Біласа (м.Трускавець), а також приватні колекції заслужених майстрів України, членів Спілки майстрів України Мирослави Кот (м.Дрогобич) та Зеновії Краковецької (м.Львів), майстрині Ольги Савчин (м.Стрий). Після таких екскурсій у студентів спостерігалось особливе піднесення творчості та натхнення.

Робота в музеях, на виставках спрямовувалася на краще оволодіння студентами знаннями про різні види декоративно-ужиткового мистецтва не лише свого регіону і своєї держави, а й мистецтва інших народів. Екскурсії в

музей сприяють збагаченню, розширенню й поглибленню знань студентів про декоративно-ужиткове мистецтво рідного народу, про матеріали і способи виготовлення різних видів виробів, дозволяє торкнутись і пережити життя і творчість багатьох людей, збагатитись їх досвідом та здобутками. Усвідомлення побаченого розширює реальний досвід особистості, дозволяє студентам змінити свої власні настанови та цінності.

Використання багатой історико-культурної спадщини декоративно-ужиткового мистецтва дає можливість студентам освоювати набутий життєвий досвід людства, що сприяє їх соціалізації. Адже кожен твір декоративно-ужиткового мистецтва утримує трансформовані почуття майстра, його світогляд та світовідчуття, що спрямовані майбутнім поколінням. З іншого боку, ті ж культурні цінності, створювані не одним поколінням і засвоєні особистістю, розвивають її морально, збагачують культурно та духовно, естетично виховують, сприяють формуванню стійких поглядів, переконань, національної самосвідомості та патріотичних рис у студентської молоді.

Під час роботи в музеях, архівах, виставках студенти замальовують зразки виробів, візерунків і орнаментів, вчать розкодовувати символіку, найбільш вживані елементи, кольори, властиві певному регіону, навчаються класифікувати вироби за регіональними особливостями. Робота в музеях розвиває творчу активність, ініціативу, самостійність, сприяє розвитку творчих нахилів, здібностей, обдаровань. Використовуючи та переосмислюючи побачені твори мистецтва, студенти створюють свої, неповторні мистецькі вироби.

Сприймання, запам'ятовування та фіксування студентами яскравих деталей, елементів творчих виробів сприяє накопиченню спостережень, вражень, образної уяви, фантазії. На основі синтезу внутрішньої сутності особистості та нагромадженого досвіду, студентами створюються нові,

неповторні твори мистецтва. Адже, як зауважує С.Колос: “... наступництво в народному мистецтві полягає не в копіюванні віджилих мотивів, а в переусвідомленні нового змісту. Тоді сучасні декоративно-ужиткові вироби не будуть такими кволими, національно чужими або надумано українофільськими і збагатять побут українського народу новими повнокровними творами декоративно-ужиткового мистецтва” [145,17].

Екскурсії та робота в музеях також формують глибокі національні патріотичні почуття, високі громадянські мотиви і поривання. Здобуті й розвинені знання в самостійних творчих пошуках залишаються стійким надбанням студентів. Вони краще усвідомлюють своє місце і призначення в українському суспільстві як частинки всього народу.

Важливим етапом у національно-патріотичному вихованні для кращого вивчення народних звичаїв, ґрунтовнішого ознайомлення із багатющою скарбницею педагогічної мудрості народу є проведення технологічних літніх практик, експедицій, дослідницької архівної роботи в етнографічних та краєзнавчих музеях. Це дало можливість залучати студентів до пошуків історичних, архівних матеріалів, збирання старовинних виробів і зразків орнаментів, символів, мистецьких книг, альбомів і фотографій мистецьких виробів, будівель. Студенти також збирали народні легенди, приказки, перекази, замовляння, матеріали про місцеву природу, звичаї та обряди, жителів, їх одяг, побут, трудову діяльність. Студенти на технологічній практиці із захопленням записували історію виникнення кожного костюма, його характеристичні ознаки та особливості, побутове призначення та регіональну приналежність. Цікавим для них було дослідження кожного регіонального орнаменту чи зразка. За допомогою символічних кодів виробів декоративно-ужиткового мистецтва, віднайдених і відкритих для себе, так і для суспільства в цілому, студенти усвідомлюють своє місце на Землі, причетність до розвитку своєї Батьківщини, всього Всесвіту. Після

технологічної практики студенти оформляють зібрані матеріали, роблять їх науковий аналіз, що дає поштовх до написання рефератів, наукових доповідей.

Проведення дослідницько-пошукових експедицій, технологічної практики сприяло глибшому розумінню студентами народних традицій художніх промислів, розвитку композиційного мислення. Студенти розкривали для себе багатство декоративно-ужиткового мистецтва, знайомились з фондами місцевих музеїв, спілок, шкіл, які є осередком збереження і розвитку традиційної культурної спадщини рідного краю. Вивчення та успадкування досягнень багатьох поколінь сприяє застосуванню і впровадженню студентами набутого досвіду у своїх творах.

Свої дослідження, отримані в результаті технологічної практики, студенти пропагують на диспутах та публічних виступах серед населення, в місцевій і всеукраїнській пресі. Студенти розглядають важливі питання щодо ролі традицій декоративно-ужиткового мистецтва минулого в становленні національної культури, дають оцінку неоціненній мистецькій спадщині, розкривають її значення для наступних поколінь. Для них стають близькими проблеми збереження національних пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва.

Підкреслюючи національні риси народного мистецтва, Ганжа П.О. відзначає важливість дослідження пам'яток старовини. Зокрема, він стверджує, що потрібно: "... не розгубити, не втратити жодного таланту і відкрити, винести на огляд народу, цілого світу неповторні, справжні перлини нашого нетлінного народного мистецтва, яке за своєю природою національне завжди" [52,61].

Матеріалами, зібраними на експедиціях, збагачується дидактичний потенціал викладання художньо-мистецьких дисциплін, поновлюються створені у вищому навчальному закладі музеї художніх народних промислів,

які можуть і повинні стати центрами навчально-виховної роботи всього регіону, включаючи школи, училища, технікуми, інші вищі навчальні заклади. Вивчення місцевих народних промислів та ремесел, колекціонування зразків декоративно-ужиткового мистецтва виховує національно-патріотичні, естетичні почуття, збагачує духовний світ студента, стимулює його творчі здібності, зрештою, спрямовує у виборі правильної життєвої позиції, скеровує до готовності брати участь у збереженні та розвитку матеріальної і духовної культури українського народу.

Програма спецкурсів, включаючи семінари, лекції, практикуми, експедиції, екскурсії в музеї, участь у гуртках, факультативах сприяє підготовці та проведенню святкових вечорів, оформленню інтер'єру кабінетів, аудиторій, віталень та інших навчальних приміщень, виданню стінгазет, створенню етнографічних кутків, світлиць, музеїв, організацій студентських виставок, створенню постійно діючих світлиць з експозиціями кращих виробів студентів та старовинних робіт, що є однією з форм підведення результатів навчально-виховної роботи.

В університеті створений постійно діючий музей-виставка студентських, викладацьких творів декоративно-ужиткового мистецтва, творчих робіт, виробів дипломних і курсових робіт. Експонатами цього музею-виставки є вишиті рушники, сорочки, картинки, серветки, зразки народного одягу різних регіонів України; плетені панно, доповнення до одягу; в'язані комірці, серветки, іграшки; гердани, силянки, різні бісерні прикраси; писанки; різьблені скриньки, хрести, історичні особи; музичні інструменти; вироби з лози, соломки та інших природних матеріалів; макети архітектурних споруд; ткані рушники, панно, одяг та багато інших цікавих експонатів (див. додатки К.1, К.2). В музеї експонуються прадавні знаряддя традиційних ремесел та промислів: деревообробні станки, ткацькі верстати, кросна,

верстати для бісероплетіння та ін. В студентському музеї також представлені старовинні експонати, зібрані під час технологічної практики.

Студентські музеї народного декоративно-ужиткового мистецтва, етнографічні музеї є не лише багатим зібранням експонатів, виробів, а й місцем проведення аудиторних та позааудиторних заходів, різних зустрічей, диспутів, симпозіумів, конференцій, фестивалей та свят. В них проводяться лекції, семінари, факультативи, проходять шкільні міські, районні та обласні олімпіади учнівської творчості.

Пізнання і усвідомлення студентами історичних аспектів становлення декоративно-ужиткового мистецтва створювали сприятливі умови для пробудження і формування в них національної свідомості і самосвідомості, любові до художньо-естетичних, морально-духовних скарбів рідного народу, готовності зберігати їх і примножувати. Адже, як доведено науковцями, якщо особистість усвідомлює історичну послідовність певних ідей, цінностей, розуміє, що ці ідеї, постійно поглиблюючись, з сивої давнини культивувалися нашими предками і збереглися до нашого часу, то вона (особистість) дорожить цими ідеями. На основі таких ідей ми успішно формували в студентів погляди, переконання, ідеали, інші якості патріота свого народу, Батьківщини.

На сучасному етапі студентській молоді потрібно мати не лише історичні відомості про життя та побут свого народу, обряди, звичаї, символи та традиції, а й бути безпосередніми учасниками їх, тобто практично закріпити звичаї свого народу, в яких закладено основи національно-патріотичного виховання. Для цього потрібно викликати в них інтерес та бажання використовувати безцінні надбання минулих поколінь, залучити їх до творчого процесу. Адже народні традиції об'єднують минуле й майбутнє народу, інтегрують людей у високорозвинену сучасну націю. Засвоєні й примножені не одним поколінням, вони містять у собі духовні, моральні

цінності – ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки. Практично прилучаючись до них, молодь вбирає в себе філософський, психологічний зміст, у неї формуються національна самобутність, творче ставлення до дійсності, любов до свого народу, Батьківщини. Це сприяє кращому усвідомленню студентами власної гідності, дисциплінованості, відданості своїй справі, відповідальності за свої вчинки.

Прилучення студентської молоді до декоративно-ужиткового мистецтва сприяє формуванню гідних представників рідного народу, які є продовжувачами етнічної культури, моралі та духовності. Воно допомагає студентам поглиблювати вміння правильно робити свій вибір, гармонійно поєднувати особисті і народні, індивідуальні й загальнонаціональні потреби, приймати власні самостійні рішення, морально і естетично оцінювати свої дії і вчинки, почуття та емоції, відстоювати свої переконання та ідеали. Постійне спілкування з мистецтвом сприяє розширенню світогляду студентів, допомагає їм усвідомити явища реальної дійсності. Виховане в такий спосіб молоде покоління має започатковувати і розвивати нові традиції та звичаї у конкретно-історичних обставинах розбудови та зміцнення нашої держави.

2.2. Національно-патріотичний зміст декоративно-ужиткового мистецтва в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів

Дослідницька робота переконує в тому, що ефективними чинниками педагогічного впливу на процес національно-патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів є види українського декоративно-ужиткового мистецтва – вишивка, ткацтво, писанкарство, бісероплетіння, різьба по дереву та ін. Крім цього важливий вплив на особистість студента мають і засоби виразності народного мистецтва – символіка, колір, художній образ, орнамент.

Як елемент національної культури, мистецтво концентрує в собі основні досягнення, характеристики і особливості специфічної духовно-практичної діяльності, фіксує досвід почуттів, мислення і спілкування людей, передаючи це надбання наступним поколінням.

Реальний досвід особистості завжди шукає собі опору у достойному взірцеві, орнаменті, який є зразком до наслідування, що зберігає звичаї та традиції свого народу, його уподобання та смаки. Саме таким взірцем є твори декоративно-ужиткового мистецтва, що об'єднують минуле і майбутнє народу, інтегрують людей у високорозвинену сучасну націю.

Студенти переконувалися, що в декоративно-ужитковому мистецтві відображено весь культурно-історичний шлях українського народу, його високі злети в розвитку і трагічні падіння, боротьби за свою свободу і незалежність. Створене і примножене не одним поколінням, декоративно-ужиткове мистецтво містить у собі духовні та моральні цінності народу, його ідеї, ідеали, погляди, норми поведінки, патріотичні почуття, національну свідомість. Декоративно-ужиткове мистецтво стимулює мислення студентів, розвиває емоційно-почуттєву сферу особистості, формує її творчий

потенціал. Декоративно-ужиткове мистецтво допомагає студентам вирізнити риси своєрідності українства, передаючи новим поколінням у спадок традиції, досвід та розуміння символіки орнаментів на посуді, рушниках, одязі, розписах, в будівництві.

Твори декоративно-ужиткового мистецтва є одночасно пам'ятками історії й накопичувачем інформації етнічного розвитку культури. Таким чином, мистецько-творчий досвід народу пронизує розум кожного студента, відкладається і напластовується в їх пам'яті, стаючи власним набутком, керівництвом до дій, вчинків і поведінки особистості. Заглиблення в історію власного народу спонукає студентів осмислити шляхи людської цивілізації, а на підставі цього окреслити перспективні шляхи розвитку українського суспільства.

З раннього дитинства декоративно-ужиткове мистецтво є невід'ємною частиною життя українця. Воно органічно і ненав'язливо входить в наш побут, створює те навколишнє предметно-просторове середовище, в якому проходить все наше життя. Твори декоративно-ужиткового мистецтва, народжені почуттям, розумом, волею та творчістю народних майстрів, є предметами побуту, одягу, архітектури [77, 105, 189, 200, 208]. Студенти впевнювалися в тому, що мистецькі твори увібрали в себе досвід минулих поколінь й володіють внутрішньою силою впливу на людину. Вони є тим могутнім потенціалом, що живить своїми невичерпними силами розвиток нації. Через особливу мову – систему символів і знаків твори декоративно-ужиткового мистецтва є засобом спілкування між поколіннями. “Бо все своє рідне, - зауважує І.І. Огієнко, - це головна основа, це той родючий ґрунт, на якому кожна людина міцно і вільно стоїть, росте й зміцнюється” [120,63]. Саме декоративно-ужиткове мистецтво є тим важливим засобом, який охоплює всі сфери життя, діяльності та побуту народу, виховання майбутніх поколінь.

Народний художник України Іван Гончар стверджував: “Вишивані і ткани рушники, скатертини, килими, картини, образи, гончарство, малярство, вбрання – все пронизано чарівною поезією, воно милує і чарує зір, грає барвами, колоритом, формами. Оце й є радість людська! Вона супроводжувала людину завжди, допомагала їй у житті і боротьбі, давала наснагу і віру в себе і в майбутнє. Оце й є саме життя народу” [112,25].

Декоративно-ужиткове мистецтво, що зберігає історичну та духовно-культурну пам’ять українського народу, є проявом його вчинків і відчуттів. Воно є тим могутнім коренем людського зростання та вдосконалення, що живить життєдайною силою минувшини наступні покоління. Споглядання та досконале оволодіння декоративно-ужитковим мистецтвом скеровує свідомість у певному напрямку, виробляє у студентів вміння сприймати будь-яку наукову, художню інформацію через призму українознавства, трансформувати її в собі й перетворювати у надбання національного духу, культури, відстоювати свої ідеали, погляди і переконання.

Ґрунтовне вивчення історії, тенденцій розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, оволодіння техніками творення мистецьких виробів сприяє процесу переходу знань студентів у їх переконання, впливає на дії та вчинки майбутніх вчителів. Декоративно-ужиткове мистецтво як вид навчально-творчої діяльності студентів дозволяє одночасно відкривати, вивчати та удосконалювати велику духовну цінність виробів народних майстрів, формувати у студентів естетичні смаки, розвивати творчість. Завдяки вивченню декоративно-ужиткового мистецтва формуються глибокі потреби, стимули постійно займатися трудовою діяльністю для створення матеріальних і духовних цінностей, прагнення служити своєму народові безкорисно і жертовно, віддавати йому свої знання, працю і в цьому знайти своє найвище задоволення, радість та втіху. Декоративно-ужиткове мистецтво

є джерелом енергії, ініціативності, глибоких духовних поривів, розвитку творчих здібностей, засобом досягнення високих суспільно корисних цілей.

Споглядаючи твори декоративно-ужиткового мистецтва, перебуваючи під їх впливом, практично прилучаючись до їх створення, студентська молодь вбирає в себе філософський, психологічний, ідейно-моральний і естетичний зміст мистецтва. Студенти, захоплюючись витонченістю, красою, довершеністю та логічним змістом мистецьких творів, виготовлених майстрами, своїми однокурсниками, а також власними руками, подумки відтворюють культурно-історичний шлях свого народу, пізнають джерела мудрості й відданості наших предків, в їх серцях зароджується любов до рідної землі і людей, які живуть на ній. При дослідженні і оволодінні техніками декоративно-ужиткового мистецтва у студентів формуються глибокі патріотичні почуття, пориви, прагнення, що стимулюють пізнавати і берегти матеріальні й духовні здобутки, результати праці попередніх поколінь, активно долучатись до творення нових матеріальних та духовних цінностей.

“Людина, – відмічає Г.Ващенко, - живучи довго серед певного оточення, так зживається з ним, що воно стає ніби частиною її” [30,298].

На багатьох прикладах із культурно-історичного досвіду народу ми переконували студентів у тому, що одним із дієвих педагогічних засобів впливу на особистість, “першим і могутнім духовним наставником людини” є, безперечно, народне декоративно-ужиткове мистецтво [151,5].

Прилучення студентів до неперевершених зразків народного мистецтва, традицій та звичаїв свого народу, практичне оволодіння тими чи іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва формує національно свідомого, ініціативного громадянина, з естетичними, патріотичними почуттями глибоко пройнятого національним духом свого народу, способом мислення і буття, який є творчим потенціалом рідної країни.

Концентруючи в собі невичерпний запас знань, системи поглядів, фактів, національного і світового досвіду, декоративно-ужиткове мистецтво розширює індивідуальний досвід, включаючи особистість у пізнання своєрідного світу художніх образів і самопізнання. Декоративно-ужиткове мистецтво формує усвідомлення кожним студентом себе частиною свого народу, впливає на формування особистісного бачення світу, власної точки зору і переконання, підпорядковуючи їх потребам своєї нації.

Декоративно-ужиткове мистецтво, супроводжуючи людство протягом всього культурно-історичного розвитку, охоплює всі сфери суспільної діяльності. Твори цього виду мистецтва сприяють усвідомленню студентами національних традицій, які втілюються у формі предмета, матеріалі і техніці його обробки, художніх сюжетах і орнаментальних мотивах декорування. Для їх виготовлення використовуються різноманітні матеріали: метал, дерево, глина, кістка, камінь, скло, штучні матеріали, вовна, льон тощо. Студенти глибоко засвоювали те, що матеріал, з якого виготовлені твори декоративно-ужиткового мистецтва, вимагає своєрідної, характерної лише для нього техніки обробки. Відповідно до технології і техніки обробки студенти виділяли різні види декоративно-ужиткового мистецтва: художнє деревообробництво, художня обробка каменю, скла, металообробка, художнє плетіння, ткацтво, вишивка, писанкарство, бісероплетіння, розпис, батік, вибійка, гравіювання, різьблення, карбування, художнє ковальство та інші. Під час ознайомлення та оволодіння різними видами декоративно-ужиткового мистецтва студенти мають змогу звертатися до національного коріння, знайомитися з народними звичаями, обрядами та традиціями. Саме види декоративно-ужиткового мистецтва є віддзеркаленням історичних, географічних і психологічних чинників, що дозволяють виховувати майбутніх вчителів самовідданими патріотами, мужніми захисниками Вітчизни,

працьовитими і вмілими господарями, свідомими громадянами своєї держави, які вболівають за свій народ, за майбутнє своєї країни.

Акцентувалася увага на тому, що художнє обдарування українського народу, вершини його мистецького хисту особливо виявлені в українській народній вишивці [54, 98, 130, 171, 220, 285]. Студенти глибше розуміли те, що вишивка відбиває живописну, графічну й орнаментально-композиційну культуру народу. Разом з тим, вишивка є результатом як матеріально-практичної, так і духовної діяльності людей, яка в закодованому вигляді передає важливі аспекти світосприйняття українського народу. Студенти сприймали інформацію, яку вміщує вишивка, про орнамент, композицію, колорит, що позитивно впливало на їх сферу знань, естетичні погляди, смаки, етичні переконання, а також обрядові дії, пов'язані з застосуванням вишитих речей тощо. Студенти осмислювали, що через систему орнаменту, кольору передаються складні аспекти світорозуміння та світосприйняття навколишнього світу [198, 246, 251]. Це свого роду зорова передача інформації від покоління до покоління, від митця до митця, а також мовна ознака приналежності цього виду мистецтва до творців однієї етнічної групи людей. Ми переконливо показували, що у вишивці правомірно виступають не тільки специфічні ознаки української нації, а й загальнолюдські, спільні для багатьох народів та культур. Це допомагало студентам зрозуміти і оцінити ту неповторність композицій, фрагментів, колориту, регіональні, стилістичні, художньо-технічні, образні особливості, які ставлять українську народну вишивку на один з найвищих щаблів декоративно-ужиткового мистецтва світової культури. Таке розуміння виховувало у студентів гідність, честь, повагу до мистецького доробку нації, її героїчного минулого, прагнення до розвитку культури та мистецтва рідного народу, збереження і примноження його скарбів.

Особливе зацікавлення у студентів викликала інформація про локальні особливості народної вишивки кожного етнографічного регіону – середнього Подніпров'я, Полісся, Поділля, Карпат, Прикарпаття, Півдня України, які сформувалися у процесі соціально-економічного розвитку України (див. додатки Л.1, Л.2). Студенти приходили до висновку, що регіональні особливості виявляються у характерних орнаментальних мотивах і композиціях, усталеній колірній гамі і специфічних техніках виконання, характерні певному етнографічному регіону.

Студенти упевнювалися в тому, що, задовольняючи не лише матеріальні, а й духовні потреби, виконуючи необхідні побутові, соціальні та обрядові функції, народна вишивка яскраво відбиває світогляд, естетичні уподобання, саму психологію кожної місцевості і взагалі, українського народу.

Вивчаючи історію розвитку української народної вишивки, студенти ознайомлювалися з традиціями декоративно-ужиткового мистецтва, глибоко засвоювали візерунки орнаментів та композицій в українській народній вишивці, закони композицій та символів, сполучення кольорів у вишивці різних регіонів України, оволодівали різними техніками вишивальних швів, навчалися їх гармонійно поєднувати. Вивчення та оволодіння народною вишивкою дозволяє студентам краще пізнати прагнення та устремління жителів кожного регіону, інтегруючи і об'єднуючи їх у волевиявленні всього українського народу.

Студенти переконувалися, що українська народна вишивка є не тільки невід'ємним атрибутом національного костюма, історичної емблематики та символіки, а й окрасою сучасного українського одягу, елементом предметів побуту – рушників, серветок, доріжок, скатертин, картин з зображенням рідної природи, історичних особистостей, образів, хоругв, фелонів, а також є частиною музейного, церковного та домашнього інтер'єру. Вишиті речі є

окрасою проведення різноманітних обрядів, свят та вечорів, доповненням навчальних, громадських приміщень, виражаючи цим творчу, специфічну національну вдачу всього українського народу. Постійне перебування в оточенні виробів, оздоблених українською вишивкою сприяє кращому усвідомленню студентами краси і довершеності декоративно-ужиткового мистецтва свого народу, викликає у них захоплення й повагу до давніх народних традицій українців, які прагнули естетизувати повсякденне життя.

Своєрідність української народної вишивки, високий мистецький рівень, соціальна насиченість, властиві кожному регіону, навіть окремому селу, викликають в студентів почуття причетності до свого народу, країни, місця, де народився і зростав.

Заняття вишивкою є цікавими для студентів в художньо-естетичному і корисними у національно-патріотичному плані. Студенти на заняттях краще усвідомлюють глибинний зміст вишитих творів, закладений своїми прародичами й переданий наступним поколінням.

Практично прилучаючись до української народної вишивки, студентська молодь вбирає в себе філософський, психологічний, ідейно-моральний і естетичний зміст. У неї формуються національна самобутність, творче ставлення до дійсності. Вивчення й прилучення студентської молоді до української народної вишивки є поштовхом для розвитку фантазії, уяви. Захоплення народною вишивкою поглиблює та насичує емоційну сферу студента, сприяє вдосконаленню прагнень, навичок і естетичних смаків особистості. Виховані в такий спосіб юнаки та дівчата мають започаткувати і розвивати нові традиції та звичаї, використовуючи давні традиції українського народу.

На лекційних, практичних заняттях студенти дізнавалися, що одним з найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва є художня обробка деревини, яка передбачає виготовлення різноманітних виробів з дерева

багатофункціонального призначення. Студенти усвідомлювали, що деревообробництво є однією з найширших галузей і видів декоративно-ужиткового мистецтва, включаючи підвиди, різноманітні техніки та властивості матеріалу [216, 217].

Художнє деревообробництво включає архітектурне оздоблення, меблі, знаряддя праці, предмети господарського призначення, посуд, транспортні засоби, культові й обрядові предмети, музичні народні інструменти, прикраси та особисті речі, дитячі іграшки. Кожний з цих видів виробів характеризується багатством форм, технологій виготовлення, сюжетів, орнаментальних композицій, кольору, що залежить від творчих індивідуальних здібностей, естетико-художнього смаку автора цих мистецьких творів. Маючи свої локальні регіональні особливості, вироби деревообробництва представляють мистецький геній народу, що поєднує утилітарність, практичність водночас із високою творчістю, неповторністю та досконалістю.

Ми зауважували студентам, що глибоко розуміючи й знаючи властивості деревини, враховуючи його доступність, український народ використовував деревообробництво у всіх сферах своєї діяльності – від житла, домашнього інтер'єру, одягу до знарядь праці і засобів пересування. Студенти приходили до висновку, що кожна річ, виготовлена українським майстром, має своє орнаментальне оздоблення, естетичне та колористичне вирішення, що надає їй неповторного та особистісного звучання. Особливе захоплення у студентів, гордість за свій народ викликала інформація про те, що саме майстерність, прагнення українських предків обов'язково прикрасити речі, які ними виготовлялися, ставить деревообробництво на одне з найвищих місць у світовій культурі. Студенти переконуються, що крім декоративності, функціональності та естетичності, різьблені твори мають образне національне звучання.

Вирізьблені з дерева історичні постаті, персонажі українських казок, байок, загадок, пісень, сюжетно-тематичні зображення історичних подій, зображення рідної природи, українські народні музичні інструменти, предмети побуту, українська геральдика та символіка виховують у студентів патріотичні почуття, об'єднують з народом України, викликають у нього гордість за досягнення української культури, адже кожне нове покоління прагнуло вкласти в ці речі частинку своєї любові до всього рідного, українського.

Такі твори декоративно-ужиткового мистецтва спрямовують студентів на виконання робіт, насичених інтелектуальним змістом, який опирається на історію та культуру нації, формують загальнолюдські цінності. Оздоблення студентських виробів відтворюють сцени із історичного минулого, козацьку атрибутику, родові знаки, символи та емблеми українських земель. Це спонукає студентів до поглибленого вивчення історії, культури, посилює інтерес до звичаїв, обрядів українського народу.

Великий виховний вплив в національно-патріотичному вихованні студентів мають зображення відомих діячів України, що спонукає їх до ознайомлення з історичними відомостями про їхнє життя, діяльність, їх творчу та духовну спадщину, вивчення певної історичної доби. Засвоєння цих знань й подальше використання їх як у створенні творів декоративно-ужиткового мистецтва – вишивці, різьбленні, ткацтві, так і суспільно-політичному житті та діяльності студентів, сприяє шанобливому ставленню студентської молоді до видатних українських історичних та культурних діячів, поваги до ідеалів, за які вони боролися, спонукає брати участь у вшануванні їхньої пам'яті. Паралельне вивчення студентами мистецьких творів, присвячених видатним борцям за волю і свободу України С.Наливайку, П.Сагайдачному, Б.Хмельницькому, І.Мазепі, М.Грушевському та ін., і подвижницького життя, глибокого духовного світу цих

державотворців створює сприятливі умови для формування у студентів історичної пам'яті, національної свідомості і самосвідомості, любові до героїчного минулого, гордості за високі духовні здобутки наших волелюбних предків.

Цікаво і змістовно студентам дізнатися, що виготовлення найпростіших тканин зародилося вже на перших ступенях існування людської спільності, яке знайшло відображення в народному ткацтві України. Ткані вироби, об'єднуючи у собі різноманітні техніки виконання, локальні особливості, багатство художньо-орнаментального вирішення, застосовуються для побутових потреб і прикрашення житлових та громадських інтер'єрів [98, 134, 314]. Виконуючи утилітарно-практичну функцію, вони виступають також важливими декоративно-символічними творами в системі синтезу інтер'єру. Студенти переконуються, що ткані вироби – краєвиди рідної місцевості, сюжетно-тематичні, геральдичні зображення, українська символіка та атрибутика, а також своєрідність їх регіональних орнаментальних та колористичних вирішень, створюють ґрунт унікального виду мистецтва, який є важливим надбанням українського народу. Мистецькі вироби ткацтва виховують у студентів шанобливе ставлення до Батьківщини, рідної природи, повагу до українського народу, його традицій та символів, збуджують національно-патріотичні почуття.

Навчаючись ткати на ткацькому станку, студенти створювали нові візерунки, вкраплюючи народні мотиви, що надає мистецьким виробам неповторного національного звучання. Студенти усвідомлюють, що ткані гобелени, килими виконують художньо-естетичну функцію образного оформлення громадських та житлових приміщень, які зберігають при сучасних структурно-пластичних тенденціях національну своєрідність.

Акцентувалася увага студентів на інформацію про писанкарство, яке сягає у глибину доісторичних часів, про що свідчать архіологічні знахідки. За

язичництва писанка використовувалася у святкуванні весни і Сонця-Даждбога, за християнства вона втілювала радість з приводу воскресіння Христа. Студенти переконуються, що найдавніші знаки і візерунки на писанках переважно геометричні – кола, трикутники, квадратики, ромби, спіралі, хрестики, безконечники. Вони усвідомлюють, що ці заковані візерунки пов'язані з певними уявленнями наших предків про загадковий навколишній світ, про Сонце і його життєдайну силу, про зародження життя. У всі часи писанка, виконуючи обрядову, ігрову та декоративну функції, була своєрідним оберегом. Студенти дізнавалися, що суть магічної сили писанки не тільки в самому яйці, в якому є зародок життя, але також в символічних знаках та кольорах, нанесених на яйце особливим способом та з традиційним ритуалом.

Цікаво студентам було довідатися, що протягом тисячоліть в усіх видах ужиткового мистецтва вироблялись елементарні навички абстрагування, удосконалювались сюжетно-знакові композиції. Основними носіями спектру інформації, що переплітається через тисячоліття, постійно видозмінюючись та збагачуючись, залежно від конкретних соціально-історичних умов є символи. Студенти глибоко усвідомлювали, що символи відображають інтелектуальний, художньо-образний, емоційно-почуттєвий досвід наших пращурів, що в пізнанні навколишньої дійсності утверджували високі устремління, самобутність рідного народу, істотні ідеали та ознаки національного буття.

Досліджуючи символіку, її виникнення, історію розвитку, студенти опрацьовували статті, книжки науковців, дослідників різних професій. Вони дізнавалися, що витоки виховної мудрості народних символів сягають дохристиянських часів, коли наші предки відчували себе органічною частиною природи, обожнювали її могутні сили: сонце, вітер, воду, славили родючість землі, бережно ставилися до всього живого. Через систему знаків,

символів, які містять у собі важливий філософський, політичний, ідейно-моральний, естетичний зміст, що опредметизовано або словесно умовно виражає суть будь-якого явища, передається досвід попередніх поколінь. В символах народ відтворював себе, свою духовну культуру, свій характер та психологію, своє філософське осмислення дійсності, світобачення. В історичному процесі зміни поколінь світогляд, вірність молодого покоління традиціям і звичаям батьків, український народ розглядав як основний закон свого життя, які в орнаментальному та колористичному символічному вирішенні відображені в творах декоративно-ужиткового мистецтва. Символіка втілює дух нації, психіку українського народу, які відшліфовані віками й стає рідним національним скарбом.

Під час засвоєння матеріалу такого змісту, студенти усвідомлювали, що за допомогою крапок, ліній, фігур, написів народні майстри розкривали своє ставлення до життя, навколишнього середовища, намагання пізнати природу, осмислювали своє місце на Землі, причетність до Всесвіту. Нерозуміння студентами давньої символіки, її спростоване трактування руйнує культурну спадщину, завдає непоправної шкоди майбутнім поколінням, призводить до загального занепаду, деградації народу.

Символ, у перекладі з грецького (symbolon), – умовний знак, умовне позначення будь-якого предмета, поняття, явища; художній образ, що умовно передає яку-небудь думку, ідею, переживання, поняття [12, 301].

Дослідженню символіки, виникненню значення тих чи інших символів присвячені дослідження науковців різних професій: етнографів (В.Скуратівський, М.Ткач та ін.), істориків (Д.Антонович), мовознавців, поетів, письменників (О.Потебні, Л.Українки, І.Франка, Т.Шевченка), мистецтвознавців (М.Щербаківського, Т.Островської) та ін. [35, 250, 254, 282, 289].

Увага студентів зверталася на те, що “символ може містити у собі у згорнутому вигляді багатоманітність ціннісних значень, інформаційність та експресивних смислів, які в процесі сприйняття символу людиною розгортаються в її свідомості в естетичні уявлення і насолоди” [300,354]. Вони усвідомлювали, що кожен символ є відображенням процесу формування та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, має свою власну історію й може набувати різних смислових відтінків.

Безперечно, що у навчально-виховному процесі символіка має величезний вплив на студентську особистість, зокрема на формування її світогляду, свідомості, патріотичних рис. Адже, характеризуючи художній образ у творах декоративно-ужиткового мистецтва, символіка відтворює побутові звичаї та обряди українського народу, його прагнення та уподобання. Символіка виражає певну сукупність ідей народу, його переживань, ставлення до життя. Етнічна символіка – це ідейно-моральна, художньо-образна, емоційно-естетична пам’ять народу, в якій закарбована мінута українська дійсність, самобутнє етнічне світосприймання. Символіка містить ідейну спрямованість українського народу, його специфічні культурно-історичні традиції.

Велика сила символів узагальнювати основну ідею, смисл події, часу, епохи в конкретній дії та одиночному факті дає можливість їм виконувати виховну функцію. В символах міститься фантазія і дійсність, відображається широкий світ думок, ідей, мрій українського народу, розкриваються явища реального світу.

За допомогою засобів символіки українського народного мистецтва можна укріпити у свідомості студентів національні, демократичні, правові, моральні, та інші ідеї, і створити хороші умови для їх засвоєння. Символічні зображення надають необмежений простір для прояву уяви, фантазії, творчого мислення, що є поштовхом до виникнення бажання творити.

Глибоко усвідомлюючи зміст та значення того чи іншого символу студенти застосовували їх зображення при виготовленні власних мистецьких виробів, згідно їх утилітарного призначення. Засвоєння символічного змісту виробу, його оформлення та призначення стає сферою духовного життя студента, засобом висловлення думок і почуттів через реальність мислення.

Намагаючись дослідити й пізнати зміст різних символів, студенти дізнавалися, що в Україні з давніх-давен побутувало звеличення Сонця, як сили і розуму, як джерела світла і тепла, що дає життя на Землі. Втіленням сонця у творах декоративно-ужиткового мистецтва у прадавніх слов'ян був кінь. Він допомагав зростанню хлібів, трав, дерев, служив оберегом від злих сил: грому, блискавки, різних хвороб, був ідеалом вірності, побратимства, водночас волелюбства, свободи та незламного духу.

Студенти глибоко засвоювали те, що у віруваннях українців значне місце займало шанування Землі-годувальниці. Студенти усвідомлювали, що символічне зображення Землі – святиня, яка була і є оберегом, згадкою про рідну домівку, Батьківщину у подорожах, при розлученні з рідною землею. Земля є цілющою при різних хворобах, наділяє людину високими гуманними якостями – добротою, любов'ю до ближнього, відповідальністю за вчинки. Акцентувалася увага, що за традицією Земля-годувальниця зображалась в образі жінки-матері. Вона охороняла домашнє вогнище, продовжувала й виховувала рід, була носієм добра й любові, миру й злагоди в сім'ї та суспільстві. Жіночі фігурки наділялися магичною силою, що допомагала в праці, була оберегом врожаю. Така інформація пробуджувала у студентів любов до Батьківщини, рідного краю, повагу до матері, жінки. У них формувалися ідеали й почуття відданості й вірності своїй країні, своєму народові.

Студентам цікаво було дізнатися, що серед космогонічних символічних образів, які часто зображуються в творах декоративно-ужиткового

мистецтва, є місяць, як предмет обоження та поклоніння, що здатний допомогти в коханні, подоланні хвороб і навіть відвернути смерть. Зорі – відображають людські душі, що після смерті зносяться до Бога.

Особливе зацікавлення у студентів викликала інформація про символічне значення яйця, звичаї та обряди, пов'язані з ним. Адже немає жодного народу, в міфічних уявленнях, легендах якого не фігурувало б яйце. Увага студентів зверталася на те, що ще донедавна багато народів уживали в релігійних обрядах фарбовані і розписані яйця. Сьогодні між небагатьма націями, які ще дотримуються прадавніх звичаїв, пов'язаних з яйцем, українці, розписуючи закодованими орнаментами писанки, є чи не найпершому місці. Це, звичайно, викликало серед студентів неабияке захоплення, гордість й потребу за збереження традицій своїх предків.

Студенти дізнавалися, що яйце – загальнолюдський символ. Це символ життя, весни, джерело сонячної радості. Яйце птаха – символ Бога, Сонця, зародок життя, що започатковує його неперервність, провіщує добро, радість, щастя, любов і достаток. Це символ прихилення до добрих сил, захист людини від усього злого.

Особлива увага студентів зверталася на дослідження тваринної та рослинної символіки. У мистецьких творах одним із найулюбленіших персонажів є зображення півня, який є охоронцем домашнього вогнища, символом миру, добробуту і родинного щастя. Його стилізоване зображення можна побачити на дахах та шпилях будівель, скринях, рушниках.

Символом вдалого шлюбу, родинного благополуччя вважається олень, що зустрічається у вишитих, тканих виробках, різьбярстві, карбуванні та гравіюванні.

Акцентувалася увага студентів, що зображення рослин на творах декоративно-ужиткового мистецтва символізує невмирущу красу, вічне цвітіння.

Ми розкривали, що однією з найважливіших і найбільш шанованих рослин українського народу, оспіваною в піснях, що стала державним атрибутом, символом нескореності та невмирущості, є калина. З сивої давнини її символічне значення пов'язувалося з народженням всесвіту, вогненної трійці: Сонця, Місяця і Зорі, що має магічну силу неперервності – кола. Калина символізувала свято Коляди. Це священне для кожного українця дерево, як родове дерево. Червона калина символізує свободу і незалежність українського народу, його безконечне оновлення, зміцнення та відродження. Червона калина асоціюється з образом жінки. Студенти з'ясовували, що калина споконвіку була символом добра, любові до рідної землі, домівки. Символ калини присутній у всіх видах декоративно-ужиткового мистецтва, що підвищує, на думку студентів, його пізнавально-виховний потенціал.

Викликала зацікавлення студентів інформація, що священним деревом вважається дуб. Він уособлює Бога сонячної чоловічої енергії розвитку, життя – Перуна. Це дерево також стало символом України, символом непокірного козацького духу.

Досліджуючи твори декоративно-ужиткового мистецтва, студенти з'ясовували, що в мистецьких творах часто використовується поєднання цих двох символів – дуба і калини. Це уособлює єдність української родини, краси і сили всієї України, продовження і неперервність роду. Дослідження та вивчення значень символіки дуба, калини спонукало студентів до використання цих символів у своїх творах. Це виявляло прагнення студентів відчувати прихильність до Батьківщини, своїх пращурів, усвідомлення своєї невіддільності від долі своєї України, міцності й непереможності свого роду, як частини всього українського народу.

Ми з'ясовували, що у мистецьких творах рідну домівку, близьких людей ще символізувала верба. Вона у творах декоративно-ужиткового мистецтва є

символом краси та оновлення природи. У давнину верба вважалася магичним та символічним деревом, на якому перепочивали добрі духи-душі, а тому приносила щастя. Вона була втіленням мудрості предків, символізувала пам'ять про померших, повагу до їх дій та вчинків. Як і калина, верба асоціюється з отчим краєм, усією ненькою Україною.

Ми показували, що улюбленим українським символом є квіти маку, які оберігають родину від усякого зла. Мак символізує красу і молодість, незнищену пам'ять українського роду.

Часто у вишивці, писанкарстві, різьбі, писанкарстві зустрічається зображення вінка, що символізує щастя, правду, чесноти, любов, нагороду, щасливе одруження та життя, вічність. Студенти усвідомлюють, що в безконечності і красі вінка зображується неперервність українського роду, непохитність людських відносин. Ми наголошували на важливості нерозривності кожної окремої ланки для збереження міцності та неповторності всього вінка, всього українського суспільства.

Увага студентів зверталася на те, що одним із символів декоративно-ужиткового мистецтва, поширених по всій Україні є Березина – життєтворча Мати-природа, жінка-Мати, яка дарує світові сина і Дерево життя, що сформувало із мороку космосу чітку систему Всесвіту й міцно пустило коріння в земне буття. Присутність Березини та Дерева життя прослідковується у багатьох мистецьких творах. Студенти усвідомлюють, що таке зображення символізує непоборність і міцність українського духу, всього народу. Вони відчують себе гілками цього Дерева життя, тобто невіддільною частиною від Батьківщини.

Важливими символами, які спричиняють національне піднесення, викликають патріотичні почуття, безперечно є українські державні символи – герб, прапор. Вони символізують суверенітет країни, її народ з усіма його досягненнями та характеристичними особливостями. Глибоке засвоєння

студентами державної символіки сприяє формуванню в них громадянської самосвідомості, патріотичних і моральних почуттів.

Студенти з цікавістю сприймали інформацію про те, що атрибутами християнських свят і пов'язаних з ними українськими звичаями та обрядами є писанки, букети, віночки, свічки та інші предмети побуту. Студенти усвідомлювали, що у наших пращурів прототипами сучасної новорічної ялинки були “дідухи” та “павуки”. Дідух – сніпок із житнього, частіше з пшеничного колосся, який виконує роль обрядової різдвяної та новорічної прикраси. Значення дідуха в традиціях та обрядах студенти розуміли краще, коли ми пояснювали, що його назва походить від дідів – патріархів родоvodu. З ними український народ пов'язував “всю етнічну історію, оскільки дідівський закон вважався найвищою формою передачі традицій, їх утвердження і закріплення. У ширшому значенні це означало духовне життя народу і його культуру. Дідух символізував духовні начала етнічної самосвідомості” [252,111]. Студенти довідуються, що у віруваннях українців дідухи символізували неперервний ланцюг між минулим і майбутнім, а павуки – добробут і щастя, що уособлюють працьовитість, віщують наближення новини.

Усі вище згадані символи, що вивчаються на спецкурсах, є духовним центром, навколо якого об'єднуються історичні спогади про героїчну славу і жертви національно-визвольної боротьби, ідеали, мрії українського народу. Вони формують у студентів національну самосвідомість і впевненість у доброму майбутньому їх держави, гордість за те, що вони є представниками свого народу, який має таку неоціненну історію та культуру. Завдяки цьому національно-патріотичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва трансформується у внутрішній світ студентів. Діючи через сприймання, мислення, емоції, символи формують у студентів риси характеру і світогляду,

патріотичні погляди, переконання та ідеали, властиві всьому українському народу.

Вивчення та усвідомлення символів українського декоративно-ужиткового мистецтва допомагає студентам краще оволодіти українознавчим матеріалом, зрозуміти потребу збереження пам'яток матеріальної культури народу, стимулює їх внутрішній саморозвиток, налагоджує національно-патріотичне виховання студентів вищих навчальних закладів.

Досліджуючи твори декоративно-ужиткового мистецтва, студенти переконуються, що кожен народний мистецький виріб має своє колористичне вирішення й символічне значення кольорів. У різних видах декоративно-ужиткового мистецтва помітна перевага теплих і гарячих відтінків, їх високомистецьке споріднення, що активно впливає на емоції.

Студенти з'ясовували символіку кольорів у різних виробках декоративно-ужиткового мистецтва: вишитому одязі, рушниках, писанках та ін. Кожен колір має своє символічне значення. Наприклад, червоний колір – це символ Сонця, життя і радості; жовтий – символізує сонце, світло і радість, ознака багатства, але може провіщувати й заздрість, невірність й розлуку. Зелений колір – це символ весни, воскресіння природи, багатство рослинного та тваринного світу, мудрість предків; синій або блакитний колір є символом Всесвіту, неба; чорний символізує – невизначеність, страх перед смертю; сполучення чорного кольору з червоним символізує поєднання душ померлих. Ми зауважували студентам, що часто у творах декоративно-ужиткового мистецтва використовується поєднання 4-5 або й більше кольорів. Таке поєднання кольорів символізує родинне щастя, мир, любов та успіх.

Студенти переконувалися, що різноманітність видів декоративно-ужиткового мистецтва, їх орнаментики, символіки та колористики складають самостійну естетично-духовну систему. Вона володіє певною етнічною

своєрідністю, що вирізняє особливі риси народного мистецтва. Твори українського декоративно-ужиткового мистецтва є стержнем національної культури, її традицій, звичаїв та обрядів, що пробуджують особистісно-позитивне ставлення до історичних та культурних цінностей народу, надбаних протягом тисячоліть. Виховання сильної, самобутньої й яскравої особистості можливе лише за умови фундації на високих народних ідеалах, творчих традиціях рідного та інших народів. Завдяки декоративно-ужитковому мистецтву, його символам студенти ознайомлюються з процесом розвитку української культури, пізнають головних творців мистецького процесу в Україні.

Тому, щоб досягти кінцевої мети національно-патріотичного виховання, необхідно сформувати духовно і фізично розвинену, творчу особистість з моральними художньо-естетичними почуттями, патріота своєї держави. Для цього необхідно прилучати молодь до неоціненної скарбниці народного мистецтва та української культури, українських традицій, символів та обрядів, спонукати їх до вивчення та особистого примноження культурно-мистецьких національних надбань, відтворення духовної культури, нагромадженої в суспільстві.

2.3 Результативність експериментальної роботи з національно-патріотичного виховання студентів вищих навчальних закладів

В результаті проведення формуючого експерименту було виявлено ряд кількісних і якісних змін, тобто підвищення рівня сформованості знань, умінь та навичок в галузі декоративного ужиткового мистецтва, національно-патріотичної вихованості студентів.

Ефективність запропонованої нами методики національно-патріотичного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва визначалася за допомогою проміжних та кінцевого зрізів. Перевірка формуючого впливу проводилася на основі анкетних опитувань та усних творчих робіт, інтерв'ювань, аналізу художньо-образного змісту творів мистецтва, рефератів, індивідуальних бесід. З цією метою використовувався також метод узагальнення незалежних характеристик: висновки методиста педагогічної практики, класного керівника, в якого студент проходив педпрактику, куратора.

Всього до участі у формуючому експерименті було залучено 250 студентів. З них 125 чоловік у експериментальних групах і така ж кількість у контрольних групах.

Однією з основних форм експериментальної роботи було те, що поряд з нормативним курсом "Народні художні промисли" нами проводився спецкурс, передбачений програмою "Практикум з обслуговуючої праці", який супроводжувався впровадженням розробленої системи національно-патріотичного виховання.

Проміжний зріз, який був проведений після I-го етапу навчання, засвідчив зростання в експериментальних групах інтересу студентів до

декоративно-ужиткового мистецтва, відчуття себе частиною українського народу, що є творцем своєї культури, потреби у знанні та оволодінні техніками декоративно-ужиткового мистецтва.

З цією метою була розроблена анкета, надійність відповідей на яку ми перевірили повторним анкетуванням, використовуючи питання, подібні до тих, які використанні в першій анкеті. Результати анкетування були доповнені матеріалами вибіркового співбесід.

На запитання анкети "Чи підвищився Ваш рівень знань відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва під час навчання у вищому педагогічному закладі?" ми одержали відповіді, які вміщені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Динаміка рівня знань відносно національної культури,
декоративно-ужиткового мистецтва на різних етапах експерименту**

Етап підготовки	Група студентів	Підвищився	Не підвищився	Не дали відповіді
1-й етап	КГ	56%	32,8%	11,2%
	ЕГ	57,6%	32%	10,4%
2-й етап	КГ	58,4%	31,2%	10,4%
	ЕГ	64%	28%	8%
3-й етап	КГ	62,4%	28,8%	8,8%
	ЕГ	73,6%	19,2%	7,2%

КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Результати опитувань, в яких названі причини недостатнього підвищення рівня знань стосовно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва або не значного підвищення рівня знань, вказані в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Диференціювання студентами заходів для підвищення рівня знань відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва

Група студентів	Одержали достатній рівень	Не достатня кількість різних спецкурсів з цього профілю	Не достатня кількість годин спецкурсів	Не названо причини
КГ	8,3%	55,6%	27,8%	8,3%
ЕГ	22,5%	19,2%	58,3%	-

КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

На початковому етапі і в контрольній, і в експериментальній групах не спостерігається суттєвих відмінностей в зростанні рівня знань відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва.

Крім збільшення кількості годин лекцій, практичних занять, студенти пропонують урізноманітнити введення факультативів, гуртків, відвідування музеїв, виставок майстрів народного декоративно-ужиткового мистецтва. Значне місце у підвищенні рівня знань вони приділяють самопідготовці.

Дані, що вказані в таблицях 2.1 та 2.2 свідчать про те, що введення вказаних вище спецкурсів, спрямованих на національно-патріотичне виховання, сприяє прилученню студентів до національної культури, а також підвищенню рівня знань з декоративно-ужиткового мистецтва. Але вже на 2-

му та 3-му етапі, в контрольних групах, де здійснювалась традиційна система підготовки, відмічається значно нижчий рівень знань з декоративно-ужиткового мистецтва, національної культури, ніж в експериментальній групі. Зокрема, в контрольних групах хоч цей рівень і зростає, але не такими темпами, як в експериментальній групі.

Для наочного аналізу цієї таблиці наведено залежність рівня знань, одержаних у вищому навчальному закладі, відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва від етапу навчання (рис.2.1):

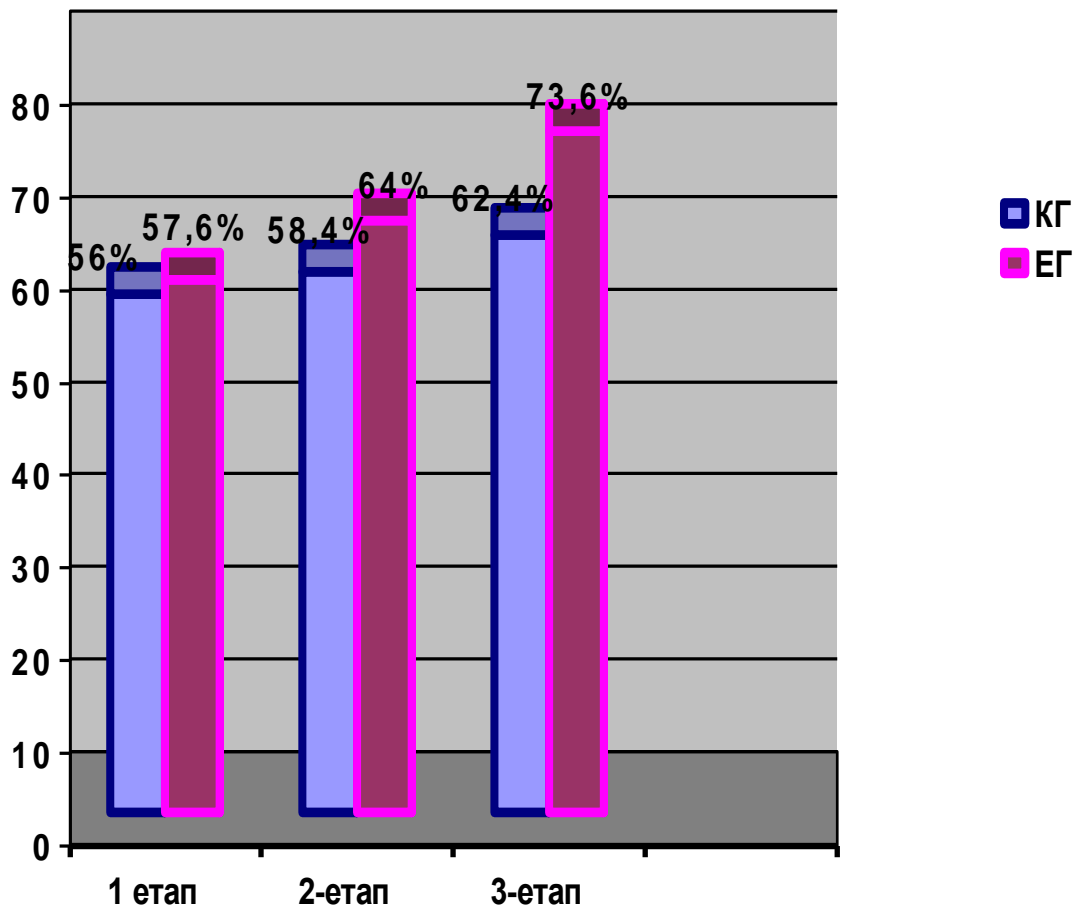

Рис.2.1. Залежність рівня знань, одержаних у вищому навчальному закладі, відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва від етапу навчання

Проведена нами робота дала можливість підвищити рівень знань студентів відносно національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва. Після опитування студентів: "Які заходи щодо впливу декоративно-ужиткового мистецтва найбільш ефективні для формування національно-патріотичних почуттів?", ми одержали відповіді, які відображаються в таблиці 2.3:

Ефективність форм впливу декоративно-ужиткового мистецтва на формування національно-патріотичних почуттів

Таблиця 2.3

№	Форми впливу декоративно-ужиткового мистецтва на формування національно-патріотичних почуттів	КГ(%)	ЕГ(%)	В(%)
1	Ведення лекцій, спецкурсів	32,8	36	38,5
2	Ведення практичних, семінарських занять, практикумів	40	56	61,5
3	Формування інтер'єру Вашої кімнати, їдальні	24	44	30,8
4	Формування навчальних приміщень	27,2	60,8	43,6
5	Відвідування курсії в музеї, визначні місця рідного краю	69,6	81,6	76,9
6	Завдання виконання виробів декоративно-ужиткового мистецтва	36,8	76,8	87,2
7	Інше	6,4	12	12,8
	За процентного відношення форм впливу декоративно-ужиткового мистецтва ($\sum S$)	236,8	367,2	351,3

КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Аналізуючи ці дані, ми прийшли до висновку, що студенти експериментальної групи значно вище оцінюють вплив декоративно-ужиткового мистецтва на формування національно-патріотичних почуттів, ніж студенти контрольної групи.

Для визначення показника усвідомлення впливу різних засобів декоративно-ужиткового мистецтва ми користувалися формулою запропонованою Ю.Гільбухом та М.Дробноходом [56]:

$$M = \frac{\sum S}{n}, \quad (2.1)$$

де M -показник усвідомлення впливу засобів декоративно-ужиткового мистецтва, S -процентне відношення окремого засобу декоративно-ужиткового мистецтва, n -кількість сформульованих засобів впливу в експериментальній групі.

Для зручності в подальшому викладі дисертаційної роботи показник усвідомлення впливу різних засобів декоративно-ужиткового мистецтва на формування національно-патріотичних почуттів будемо називати просто показник усвідомлення.

В експериментальній групі цей показник M усвідомлення впливу позначимо M_E :

$$M_E = \frac{367,2}{7} = 52,5\%, \quad (2.2)$$

В контрольній групі показник усвідомлення впливу засобів декоративно-ужиткового мистецтва позначимо M_K :

$$M_K = \frac{236,8}{7} = 33,8\%, \quad (2.3)$$

Отже, в експериментальній групі цей показник значно більший, ніж в контрольній групі, і перевищує майже в 1,6 разів.

Показник усвідомлення впливу засобів декоративно-ужиткового мистецтва у вчителів трудового навчання, які проходили курси підвищення кваліфікації при Дрогобицькому педагогічному університеті ім.І.Франка, позначимо M_B :

$$M_B = \frac{351,3}{7} = 50,2\%, \quad (2.4)$$

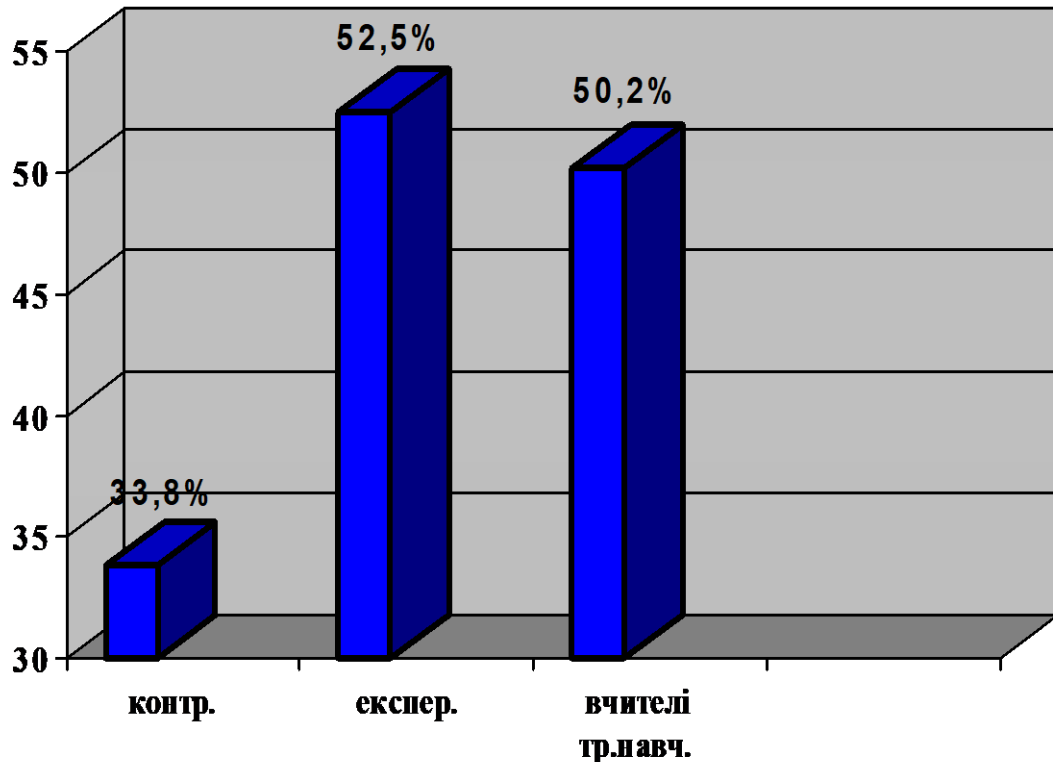
Багато вчителів трудового навчання, які закінчили вищий навчальний заклад до 1990 року, вказують у своїх відповідях на те, що навчання в інституті не сприяло підвищенню рівня знань відносно національної культури, а декоративно-ужиткове мистецтво, народні промисли не вивчалися взагалі. Зауважимо, що вчителі трудового навчання, працюючи у загальноосвітніх закладах й беручи участь у навчально-виховному процесі підростаючого покоління, старші за віком, від студентів вищих навчальних закладів, мають значну педагогічну практику. Тому вони більше усвідомлюють роль національної культури, декоративно-ужиткового мистецтва у національно-патріотичному вихованні.

Згідно з цим 89,7% вчителів трудового навчання вважають, що їх рівень знань відносно національної культури і декоративно-ужиткового мистецтва під час проходження курсів підвищення кваліфікації покращився. Показник усвідомлення M у вчителів трудового навчання загальноосвітніх шкіл значно вищий, ніж у студентів контрольної групи, але, навіть враховуючи їх

педагогічний та життєвий досвід, все ж таки є нижчий, ніж у студентів експериментальної групи.

Співвідношення показників усвідомлення впливу засобів декоративно-ужиткового мистецтва для формування національно-патріотичних почуттів у респондентів досліджуваних груп показано на рис.2.2.

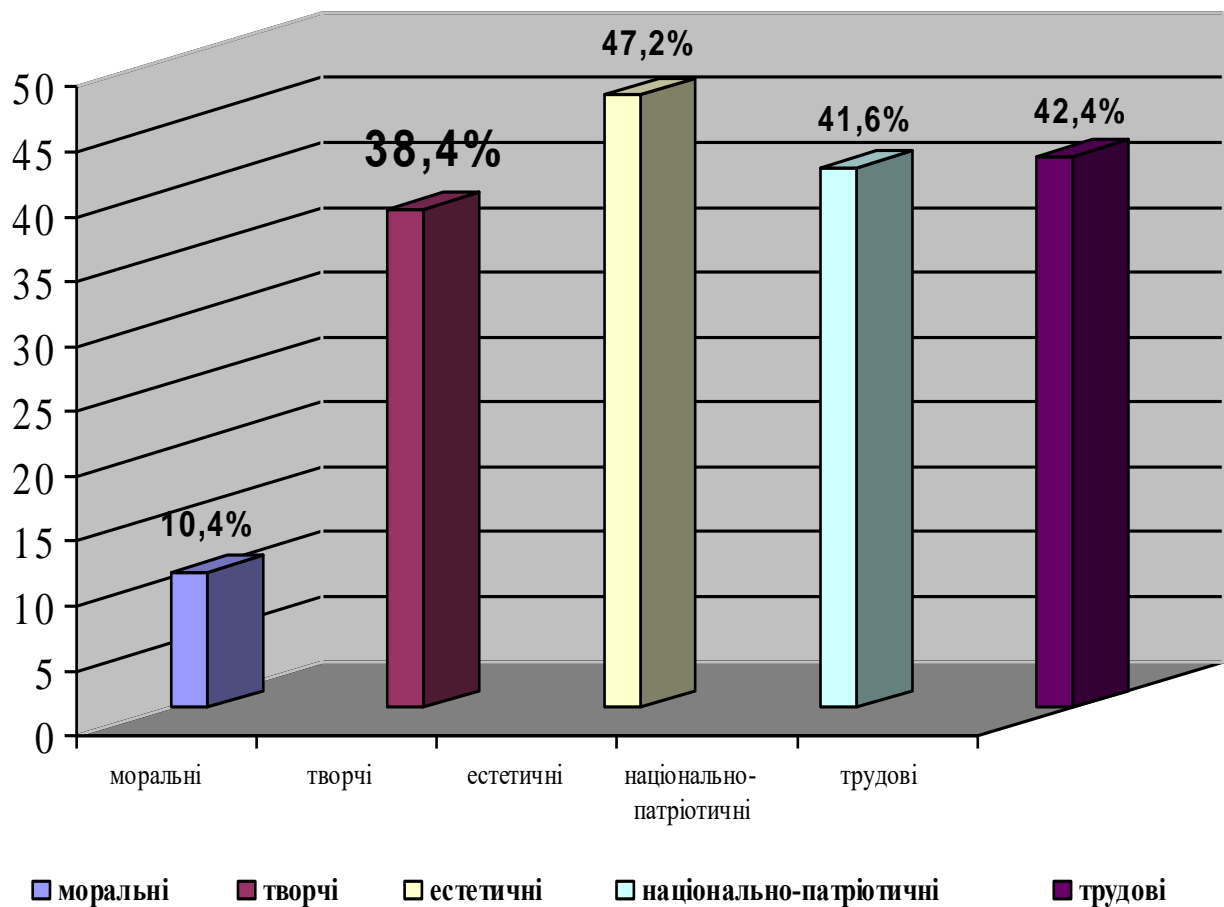
Рис.2.2. Показники усвідомленості впливу засобів декоративно-ужиткового мистецтва на формування національно-патріотичних почуттів у респондентів досліджувальних груп

Це ще раз дає змогу пересвідчитися в ефективності експериментальної роботи.

На запропоноване в одній з анкет запитання: “Які якості в людини формує декоративно-ужиткове мистецтво?” студенти в обох групах – і в

контрольній, і в експериментальній назвали моральні, творчі, естетичні, національно-патріотичні, трудові.

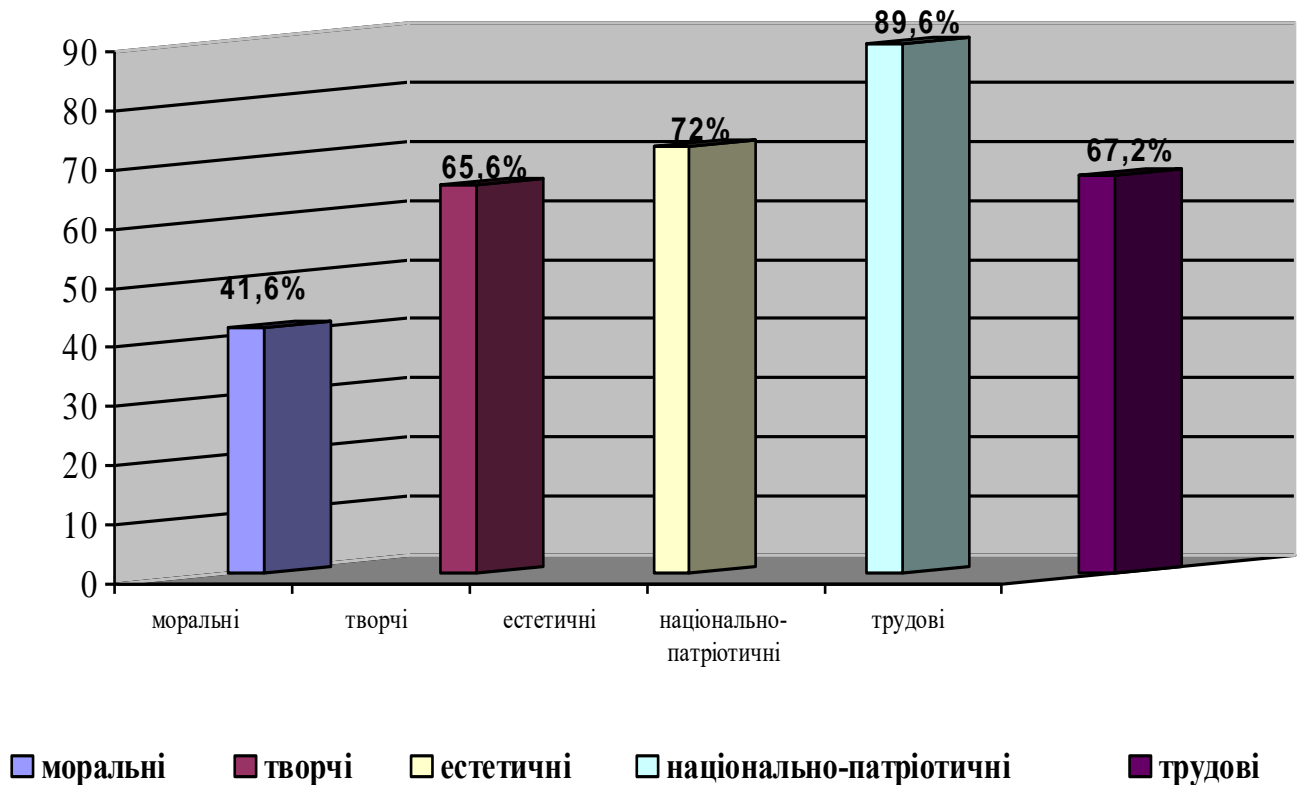
В контрольних групах вважають, що декоративно-ужиткове мистецтво розвиває моральні якості у особистості 10,4% опитаних, творчі – 38,4%, естетичні – 47,2%, національно-патріотичні – 41,6%, трудові – 42,4% респодентів (рис.2.3).

Рис.2.3. Сформованість загальнолюдських якостей засобами декоративно-ужиткового мистецтва в контрольних групах

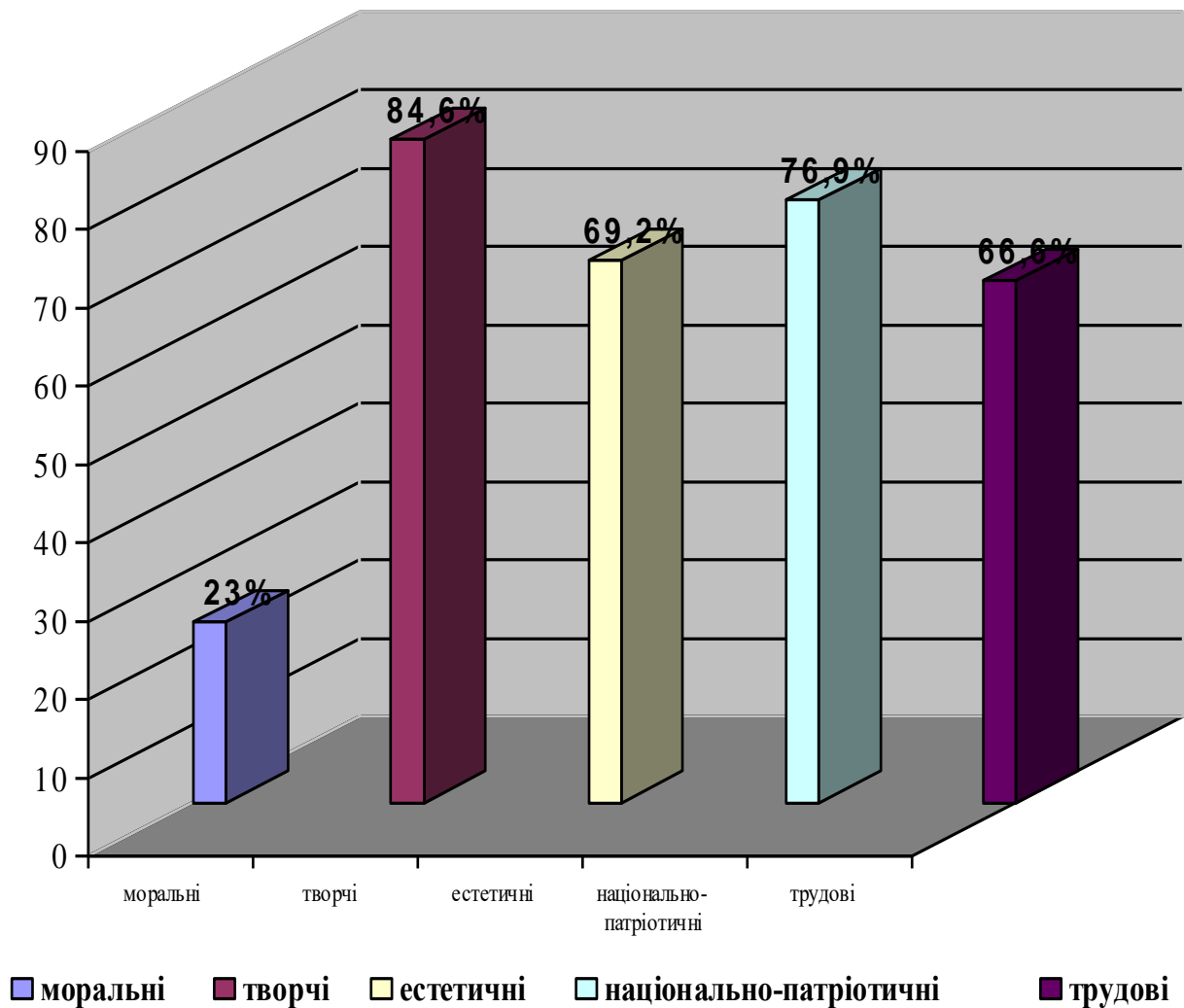
В експериментальних групах впевнені, що декоративно-ужиткове мистецтво впливає на формування в людини моральних якостей, – 41,6%

респодентів, творчі – 65,6%, естетичні – 72%, національно-патріотичні – 89,6%, трудові- 67,2% опитаних (рис.2.4).

Рис.2.4. Сформованість загальнолюдських якостей засобами декоративно-ужиткового мистецтва в експериментальних групах

Серед вчителів курсової перепідготовки з трудового навчання вважають, що декоративно-ужиткове мистецтво розвиває моральні якості – 23% опитаних, творчі – 84,6%, естетичні – 69,2%, національно-патріотичні – 76,9%, трудові – 66,6% (рис.2.5).

Рис.2.5. Сформованість загальнолюдських якостей засобами декоративно-ужиткового мистецтва серед вчителів

Отже, як бачимо, у контрольній групі респонденти вважають, що серед основних якостей, які розвиває декоративно-ужиткове мистецтво, це – естетичні, трудові, національно-патріотичні, аж потім творчі та моральні якості.

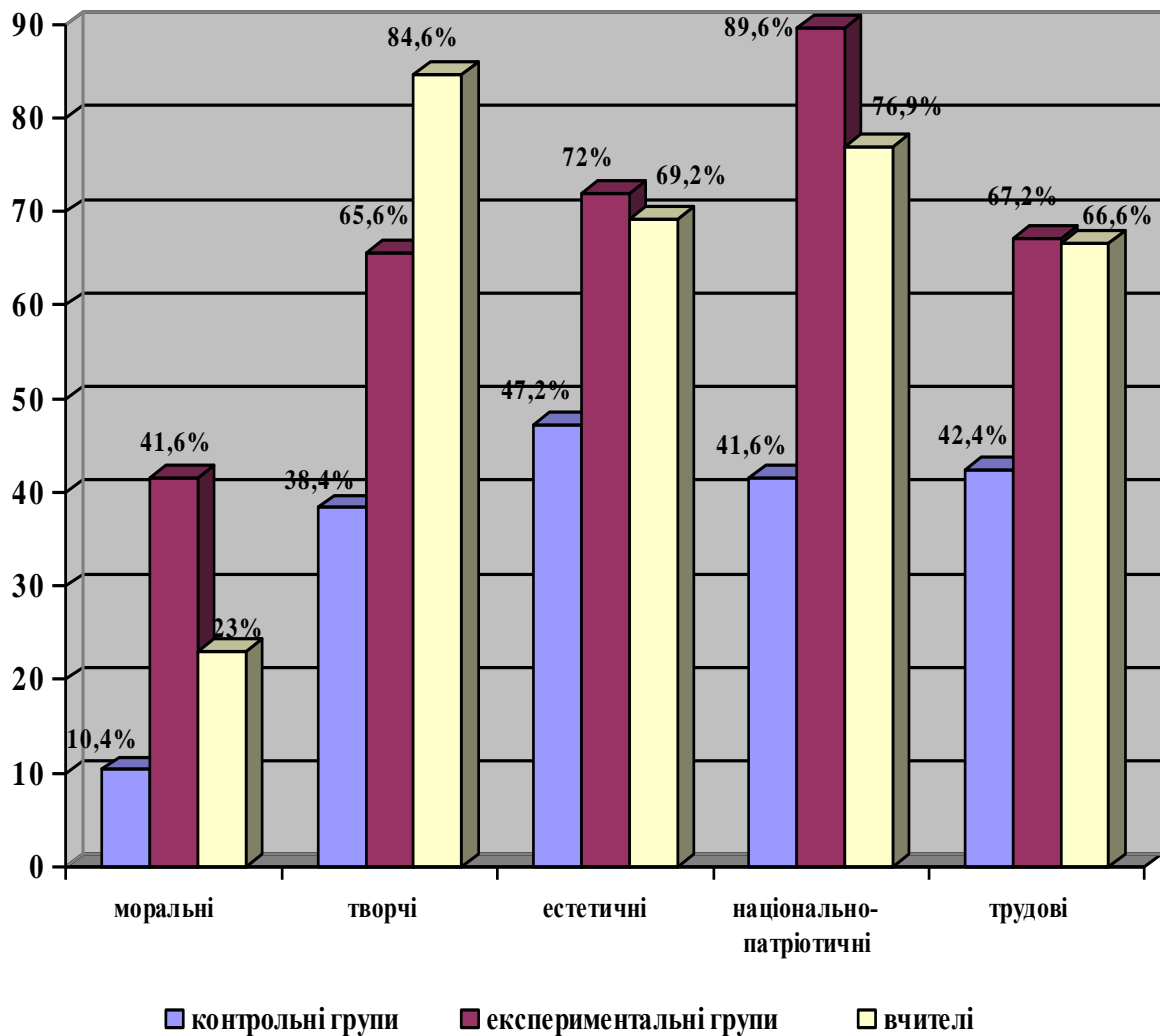
В експериментальній групі розвиток національно-патріотичних якостей засобами декоративно-ужиткового мистецтва респонденти ставлять на перше місце, а потім відповідно – естетичні, трудові, творчі і моральні.

Основою національно-патріотичних почуттів, поглядів, переконань студенти експериментальної групи вважають “вболівання за долю країни, гордість за історичне минуле, використання традицій, обрядів, звичаїв, народного декоративно-ужиткового мистецтва, свят у повсякденному житті, намагання своєю працею виховати почуття патріотизму і національної гордості у підростаючого покоління”.

Серед заходів, потрібних для кращого вивчення традицій історії та культури рідного краю, його етнічних особливостей, студенти експериментальної групи вважають необхідним введення до програми вищих навчальних закладів спецкурсів із одночасним збільшенням кількості годин вже існуючих навчальних дисциплін. При цьому вони пропонують поглибити роботу над художньою та історичною літературою, організовувати творчі звіти та виставки студентських робіт з дослідження історичних аспектів розвитку національної культури, зустрічі з майстрами декоративно-ужиткового мистецтва, творчими та цікавими людьми сьогодення, відвідування музеїв та історичних місць своєї місцевості. Студенти вбачають нагальну необхідність у відродженні національних традицій, звичаїв і обрядів, святкуванні національних та релігійних свят.

Так як саме на ці заходи в експериментальних групах при введенні спецкурсів звертається більша увага, ніж у контрольних групах, тому й показники в перших групах більші, ніж у других. Крім цього, у студентів експериментальних груп відмічається схильність до творчого пошуку. Студенти цих груп на основі традиційних мотивів народного мистецтва створювали нові, неповторні мистецькі вироби, організовували виставки виробів декоративно-ужиткового мистецтва.

Для порівняння рейтингу почуттів, які розвиває декоративно-ужиткове мистецтво у респондентів досліджуваних груп наводимо гістограму, зображену на рис.2.6.

Рис.2.6. Порівняння рейтингу почуттів, які розвиває декоративно-ужиткове мистецтво у контрольній, експериментальній групах та вчителів

Наведена гістограма ще раз вказує на те, що декоративно-ужиткове мистецтво має широкий спектр впливу на формування людської особистості.

Але крім знань, вмінь та навичок, отриманих у вищих навчальних закладах під час навчання чи курсів підвищення кваліфікації, велику увагу потрібно приділити самоосвіті та самовдосконавленню, що розвиває творчість, фантазію, художньо-естетичні здібності, національно-патріотичні почуття, високу громадську активність та соціальну відповідальність, прагнення працювати й творити для блага народу, для збагачення культури своєї Батьківщини.

Серед якостей, якими повинна володіти кожна молода людина, громадянин України, студенти називають такі:

- 1) усвідомлення особистістю своєї національної належності ;
- 2) бездоганне володіння мовою свого народу;
- 3) особисте сприяння розвитку національно-патріотичних почуттів;
- 4) відчуття власної причетності, відповідальності та гордості за долю свого народу, своєї країни, готовність особистим внеском піднести рейтинг своєї Батьківщини у своїй спільноті.

Після третього етапу нами було проведено повторний зріз. Ми опитали студентів експериментальної групи про потрібність проведених спецкурсів. 96,8% студентів вважають, що введення спецкурсів важливе й необхідне в національно-виховному процесі вищих навчальних закладів для формування творчої, патріотично налаштованої особистості, гідної зміни для українського народу. 94,4% опитаних задоволені проведенням спецкурсу і висловилися за збільшення кількості годин на їх викладання.

Студенти експериментальних груп переконані, що декоративно-ужиткове мистецтво “виховує почуття гордості за свій народ, залучає у світ прекрасного”, “удосконалює особистість, виховує людину патріотом свого народу”, “розширює світогляд особистості, приносить хвилини радості, відпочинку, заспокоєння”.

Проведене нами дослідження дало змогу визначити рівень національно-патріотичної вихованості студентів вищих педагогічних закладів, використовуючи узагальнені критерії вихованості, визначені Н.Монаховим [195].

Під вихованістю ми розуміли комплексну якість студента, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості у студента суспільно значущих якостей, що відображають її всебічний розвиток [195,45].

Основними критеріями національно-патріотичної вихованості студентської молоді, які ранжуються трьома рівнями: високим, середнім та низьким, є:

- знання історії Батьківщини, сучасних важливих подій в країні, інтерес до її майбутнього, почуття гордості за свою Батьківщину, її видатних людей;
- суспільна ініціативність і активність, патріотична свідомість і громадянська відповідальність;
- добровільна участь в праці на загальну користь, готовність трудитися для розвитку Батьківщини, підносити її авторитет;
- шанобливе ставлення до історичного минулого українського народу, його мови та духовних цінностей;
- досконале знання державної мови, постійне піклування про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту на міжнародному рівні;
- глибокі знання свого родоводу, культури, історії, традицій, звичаїв, символіки та мистецтва, духовних надбань рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як представника, спадкоємця й наступника;
- бережливе відношення до природи, народних досягнень, повага до батьків, старшого покоління;

– готовність захищати честь і гідність, свободу і незалежність свого народу.

Відповідно до цих критеріїв, керуючись результатами досліджень А.Альшевської [9], В.Мусієнка [197], С.Павх [221], С.Чебоненка [305], які запропонували трибальну систему, ми визначили рівні національно-патріотичної вихованості студентів:

Високий рівень: студент виявляє глибокі знання з історії культурно-історичного розвитку народу, історії та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, традицій, звичаїв, обрядів, а також виявляє зацікавленість у подальшому удосконаленню цих знань; досконало володіє мовою і охоче її застосовує у повсякденному житті; володіє техніками декоративно-ужиткового мистецтва, проявляє творчість у створенні мистецьких виробів; усвідомлює значення, місце і роль українського народу серед світового співтовариства й своєю працею прагне підвищити добробут свого народу; проявляє дисциплінованість, працьовитість, патріотичну переконаність; шанобливо ставиться до національних ідей, принципів, поглядів, переконань; знає особливості національної психології; має яскраво виражену потребу в самовдосконаленні й прагне досягти цього.

Середній рівень: студент володіє знаннями: знання з історії культурно-історичного розвитку народу, історії та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, традицій, звичаїв, обрядів, проте має поверхневі уявлення або відчуває труднощі в розумінні окремих понять; посередньо володіє мовою, але має бажання нею спілкуватися і вдосконалювати свої знання; володіє або поверхнево володіє техніками декоративно-ужиткового мистецтва, але не проявляє творчого застосування у створенні мистецьких виробів; усвідомлює значення, місце і роль українського народу серед світового співтовариства, але не докладає зусиль для підвищення добробуту свого народу; не достатньо проявляє дисциплінованість, працьовитість, патріотичну переконаність;

шанобливо ставиться до національних ідей, принципів, поглядів, переконань, знає особливості національної психології, але не виявляє достатньої зацікавленості цими питаннями; усвідомлює потребу в самовдосконаленні, але не прагне досягти цього.

Низький рівень: студент слабо володіє знаннями з історії культурно-історичного розвитку народу, історії та розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, традицій, звичаїв, обрядів і не має бажання вдосконалювати свої знання; посередньо, а іноді слабо володіє мовою й відсутнє бажання вдосконалювати свої знання мови; не володіє або поверхнево володіє техніками декоративно-ужиткового мистецтва; не бачить потреби виконання громадського і патріотичного обов'язків.

Проаналізувавши проведене дослідження, ми зробили висновок про підвищення рівня національно-патріотичної вихованості в експериментальних та контрольних групах на всіх етапах нашого дослідження. При чому, ми зауважили, що в експериментальних групах рівень національно-патріотичної вихованості значно вищий, ніж в контрольних групах. Особливо помічено стрімке підвищення рівня національно-патріотичної вихованості у студентів експериментальної групи на другому та третьому етапах дослідження. У переважній більшості студентів експериментальної групи відмічено високий рівень національно-патріотичної вихованості, так як у студентів контрольної групи переважає середній рівень національно-патріотичної вихованості.

Студенти експериментальної групи відзначаються більшою соціальною зрілістю, глибоким усвідомленням своєї належності до рідного народу, країни, високою патріотичною переконаністю та самосвідомістю, ґрунтовними знаннями закономірностей, шляхів розвитку українського народу, його історії, культури, традицій, звичаїв та обрядів, символів, декоративно-ужиткового мистецтва.

У студентів експериментальної групи відмічено якості стійкого характеру, гармонійне поєднання прав і обов'язків, загальнонаціональних і особистих інтересів. Студенти експериментальних груп порівняно із студентами контрольних груп більш відповідальні за свої дії, вчинки, дисциплінованіші, творчі, гуманніші у ставленні до людей, природи, культури та духовних надбань свого народу і всієї цивілізації.

Проаналізувавши проведені дослідження, ми вважаємо, що вищезгадані спецкурси повинні бути обов'язковими для студентів і введенні в навчальні плани вищих педагогічних навчальних закладів, педагогічних училищ, а також гімназій, ліцеїв, шкіл.

Високий професіоналізм викладачів, здійснення кваліфікаційного відбору і систематизації змісту навчально-виховного матеріалу спецкурсів сприяє розумінню майбутніми фахівцями державотворчих процесів, перетворень, які відбуваються в країні, світі, дозволяє студентам планувати своє місце в суспільстві в умовах ринкових відносин, стимулює зростання високоосвіченої культурної, творчої інтелігенції з глибокими національно-патріотичними почуттями.

Впровадження системи національно-патріотичного виховання студентів сприяло:

- формуванню та розвитку національної самосвідомості особистості;
- вихованню національного світосприймання, національно-патріотичних почуттів;
- ґрунтовній обізнаності молодого покоління з неоціненною скарбницею народної мудрості та творчості;
- любові до свого народу, прив'язаності до місця свого народження, до своєї Батьківщини;
- вихованню поваги до старшого покоління;

- творчому застосуванню здобутого в школі, в вищому навчальному закладі знань, вмінь та навичок;

- розширенню інтегрованих міждисциплінарних підходів, зв'язків між трудовим навчанням, історією, етнографією, літературою, народною творчістю, географією;

- активізації пізнавально-пошукової діяльності, спрямованої на глибше пізнання культури, духовності рідного народу.

Отже, основною метою національно-патріотичного виховання є формування у студентів вищих педагогічних закладів високого рівня інтелекту, творчості, духовності, самосвідомості, патріотичної переконаності, розвитку особистісних якостей, орієнтація на національні цінності, ідеї та ідеали, досконале вивчення і оволодіння культурно-історичним досвідом українського народу, включаючи традиції, свята, обряди, звичаї, декоративно-ужиткове мистецтво, які нерозривно пов'язані між собою, формування в особистості студента прагнення своєю працею підвищувати добробут свого народу, держави.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Відродження історичної пам'яті, традицій народу, оволодіння теоретичним і практичним потенціалом декоративно-ужиткового мистецтва – важливі фактори національно-патріотичного виховання студентів, що сприяє поліпшенню всього навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів, розвитку пізнавальної, трудової, творчої активності студентської молоді.

Глибоко пізнати духовні здобутки, народні звичаї, обряди, характер національного буття має кожен студент – майбутній педагог.

Рівень ефективності національно-патріотичного виховання засобами декоративно-ужиткового мистецтва, що базується на опануванні загальнолюдськими та національними цінностями, залежить від ступеня використання та засвоєння засобів української культури та мистецтва в навчально-виховному процесі.

Проведене дослідження показало, що чим глибше проникає студентська молодь у скарбницю національної матеріальної і духовної культури, осмислює найвищі досягнення своєї нації, тим глибші в неї патріотичні почуття, стійкіші громадянські позиції та поривання, усвідомлення своєї значимості у розвитку українського суспільства у продовженні його надбань і цінностей.

Національно-патріотична вихованість студентської молоді проявляється у сформованості національної самосвідомості особистості, у бережливому ставленні до свого історичного минулого, до національних надбань; потреби розширювати свій культурно-духовний кругозір, брати участь у відродженні та збереженні національної спадщини.

Для вирішення проблеми національно-патріотичного виховання студентів у вищих навчальних закладах необхідне створення таких програм навчальних дисциплін, виховної роботи, які сприяють усвідомленню студентською молоддю свого національного коріння, причетності до творення й розвитку історії та культури свого народу, ґрунтовному дослідженню та вивченню національних цінностей старших поколінь, усвідомлення свого місця і ролі в процесі державотворення. Такий підхід викликає у широких мас студентства усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації.

Провідним напрямом діяльності вищої школи на цілеспрямоване оновлення технології національно-патріотичного виховання студентської молоді є:

- створення нових програм навчально-виховної роботи з використанням засобів декоративно-ужиткового мистецтва, які сприяють національно-патріотичному вихованню;
- спрямування навчального процесу на засвоєння студентами теоретичних та практичних знань щодо декоративно-ужиткового мистецтва, українських звичаїв, обрядів і свят;
- використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва як в аудиторній, так і в позааудиторній роботі, що забезпечує безпосередній вплив народного мистецтва на особистість студента.

Активізації навчально-виховного процесу вищої школи для формування та розвитку національної самосвідомості студентської молоді, патріотичних рис, усвідомлення особистої ролі у розвитку національної та світової культури сприяє впровадження нових курсів лекцій, семінарських, лабораторних, факультативних та індивідуальних занять по вивченню декоративно-ужиткового мистецтва. При цьому доцільно враховувати послідовність та рівень складності технік, використовувати інтегровані

міждисциплінарні підходи, що розширюють і збагачують знання студентів з історії, етнографії, мистецтвознавства, краєзнавства, літератури, прилучають до скарбниці народного мистецтва. Така робота забезпечує формування світогляду та творчого потенціалу молодого покоління.

Використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва сприяє поліпшенню всього навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів, розвитку пізнавальної, трудової, творчої, політичної і патріотичної активності студентської молоді. Адже, зародившись на національному ґрунті, народне мистецтво якнайточніше і якнайповніше передає споконвічні прагнення, принципи та ідеали народу, відображає стиль різних епох, регіонів, зберігає духовно-моральні українські традиції.

Організацію нових спецкурсів у вищих навчальних закладах необхідно спрямовувати на оволодіння техніками різьби по дереву, народної вишивки, лозоплетіння, писанкарства, ткацтва, а також теоретичними знаннями про ці та інші види декоративно-ужиткового мистецтва. Це формує особистісні риси громадянина України: національну самосвідомість, духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову культуру, патріотичну переконаність та відповідальність перед своїм суспільством.

Впровадження спецкурсів закладає міцний фундамент для формування патріотичних рис особистості, збагачує її знаннями про історичне та культурне минуле свого народу, виробляє у студентів вміння аналізувати події патріотичного характеру, які відбуваються у суспільстві, давати їм свою оцінку, виходячи з власної позиції. Це формує в студентів почуття патріотизму, любові до свого народу, Батьківщини, прищеплює відповідальність, чесність і принциповість у виконанні громадських обов'язків.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукової літератури показав, що проблема національно-патріотичного виховання молоді, зокрема студентів, ще не розв'язана, розглядалися лише окремі аспекти. Недостатньо розроблено використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва в навчально-виховному процесі вищої школи. Відсутність ґрунтовних розробок національно-патріотичного виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва спонукала нас до вибору саме цієї проблеми.

Проаналізувавши зміст програм вищої школи, підручників, посібників та методичних розробок і опираючись на результати власного дослідження, ми прийшли до висновку, що залучення студентів до декоративно-ужиткового мистецтва у навчально-виховному процесі є ефективним засобом їх національно-патріотичного виховання.

Експериментальна робота підтвердила, що теоретичне та практичне оволодіння декоративно-ужитковим мистецтвом є надійною основою формування у студентів патріотичних почуттів, їх національної самосвідомості, відчуття невід'ємності від українського народу, Батьківщини, готовності до використання скарбниці рідної культури, продовження славних ідейно-естетичних традицій свого народу. Дотримання кращих набутоків історичного досвіду, декоративно-ужиткового мистецтва, мови українського народу, пізнання і застосування вищих досягнень інших народів сприяє поглибленню духовності студентської молоді, підносить особистість до вершин цивілізації.

Проведене нами дослідження дає підстави вважати, що національно-патріотичне виховання студентів буде ефективним, якщо у вищих педагогічних закладах забезпечується:

- систематичність засвоєння культурно-історичних, морально-духовних, ідейно-естетичних знань, цінностей, сконцентрованих у декоративно-ужитковому мистецтві;

- глибоке пізнання студентами – майбутніми вчителями, вихователями національних традицій, звичаїв, обрядів, символів, технік творення виробів декоративно-ужиткового мистецтва;

- оволодіння кожним студентом історичними аспектами, витоками, динамікою розвитку духовних цінностей декоративно-ужиткового мистецтва.

В результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що декоративно-ужиткове мистецтво пробуджує і виховує в студентів пошану до мистецьких традицій, формує в них захоплення красою, переконаність у необхідності реалізації високих духовних цілей, морально-естетичних, суспільно-політичних цінностей, ідеалів нашого народу. Розкриття студентам пізнавального і виховного потенціалу українських ідеалів сприяє формуванню в них національної і загальнолюдської гідності, гордості за постійну героїчну боротьбу наших предків з ворогами Вітчизни.

Результати дослідно-експериментальної роботи підтвердили, що розроблена нами система національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва довела свою дієвість, ефективність. Вона ґрунтується на розкритих у дисертації теоретико-методологічних положеннях, концептуальних основах національного виховання. Система національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва включає в себе:

- проектування і прогнозування цілеспрямованого формування в студентів національно-патріотичних якостей на основі особистісно орієнтованого застосування декоративно-ужиткового мистецтва;

– розкриття студентам історичних аспектів, витоків, динаміки розвитку національно-патріотичного потенціалу, сконденсованого в творах декоративно-ужиткового мистецтва;

– поетапну реалізацію національно-патріотичного виховання (визначення завдань, діагностику, шляхи і форми впливу на студентів, виховуючих відносин суб'єктів педагогічного процесу, моніторингу динаміки рівнів національно-патріотичної вихованості студентів);

– організацію різноманітних форм діяльності студентів, їхньої практичної роботи в створенні творчих виробів, творів декоративно-ужиткового мистецтва.

Ефективність нашої системи роботи забезпечувалася гармонійним поєднанням теоретичної і практичної мистецької діяльності кожного студента, глибоким осмисленням ним таких блоків наукової і художньої інформації:

- 1) сутнісно-змістової, образно-символічної, морально-духовної інформації;
- 2) історико-мистецької інформації;
- 3) навчально-пізнавальної інформації;
- 4) розвивально-виховуючої інформації;
- 5) практично-творчої інформації.

Глибоке засвоєння студентами таких блоків наукової і художньо-образної інформації забезпечувалося в ході різноманітної експериментальної роботи, у процесі читання спецкурсів, зокрема авторських. Проведення запропонованого нами спецкурсу "Практикум з обслуговуючої праці", до якого входили "Українська народна вишивка", "Бісерне рукоділля", "Різьба по дереву", "Українська народна писанка", "Українське народне ткацтво", "Українська архітектура (макетування)", забезпечило глибоке засвоєння студентами національних цінностей, світовідчуження і світорозуміння,

духовні зв'язки рідного та інших народів. Такі курси стали дієвим засобом формування в студентів патріотичних почуттів, поглядів і переконань, вболівання за досягнення й долю Української держави, готовності присвятити свою працю, життя служінню своєму народові. Наша система роботи з даної проблеми забезпечила емоційне сприймання змістовних, художньо-образних, символічних характеристик, історичних аспектів зародження і становлення етнонаціональних ознак декоративно-ужиткового мистецтва. Національно-патріотичне виховання студентів постійно поліпшувалося у зв'язку з тим, що вони все глибше усвідомлювали історичні форми світогляду (міфологічного, християнського та ін.) наших співвітчизників у минулі епохи, генезис національного характеру, його гуманістичних цінностей, патріотичних якостей.

Завдання національно-патріотичного виховання студентів засобами декоративно-ужиткового мистецтва успішно розв'язуються, як показало наше дослідження, при дотриманні таких педагогічних умов:

- пробудження інтересу до історичного минулого рідного народу, його героїчної боротьби за волю, свободу і незалежність;
- стимулювання захоплення високою духовністю, гуманістичними цінностями, глибоким патріотизмом наших предків, їхньою вірністю народу, відданістю його ідеалам;
- формування наукових засад національної ідентифікації особистості, розуміння критеріїв визначення рідної мови, культури, народу;
- оволодіння студентами традиціями, звичаями, обрядами нашого народу, в яких широко застосовується національно-патріотичний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва;
- формування системи знань про національні потреби, інтереси українського народу, його високі культурно-історичні, морально-духовні набутки;

- врахування особливостей виховання національно-патріотичних поглядів, переконань, ідеалів, цінностей особистості;
- виховання умінь і навичок, застосування, збереження і творення нових виробів, зразків декоративно-ужиткового мистецтва, практичної участі студентів у розвитку цього виду мистецтва;
- формування поваги до Конституції України, інших законів, правових норм нашої держави, почуття господаря рідної землі, володаря становища;
- виховання обов'язків перед родом і народом, рідною землею і Батьківщиною, відповідальності за розвиток своєї мови, культури і духовності, незворотності державотворчих процесів в Україні.

Результати дослідження переконливо свідчать про те, що поліпшення формування в студентів історичної пам'яті, національної свідомості і самосвідомості, національної гідності, глибоких патріотичних почуттів, поглядів, переконань засобами декоративно-ужиткового мистецтва здійснюється через такі структурні елементи навчально-виховного процесу вищої школи:

- створення нових підручників, посібників, методичних розробок; обов'язкові дисципліни; спецкурси; факультативи, індивідуальні заняття; педагогічну та технологічну практику; науково-практичні студентські та викладацькі конференції; науково-дослідну діяльність студентів; проведення вечорів, фестивалей, олімпіад; етнографічні експедиції, екскурсії до музеїв, виставок, визначних місць, на природу; створення етнографічних кутків, музеїв, світлиць, студентських кооперативів, осередків народних майстрів; зустрічі з видатними діячами політики, культури, освіти і науки, майстрами декоративно-ужиткового мистецтва; організація самоосвіти і самовиховання студентів.

Завдяки реалізації системи національно-патріотичного виховання студентів, дотримання виявлених нами педагогічних умов сприяло поліпшенню такої роботи, у них глибошали патріотичні почуття, доброта, гуманність, готовність і вміння піклуватися за свою родину, друзів, природу рідного краю. Студенти ставали значно активніші в громадській роботі, студентському самоврядуванні і діяльності молодіжних організацій. Вони швидше і глибоше усвідомлювали потреби та інтереси представників інших національностей, надавали їм допомогу брати активнішу участь у культурному, науковому житті, державотворчих процесах.

Ми дійшли висновку, що поєднання у виховній роботі засобів декоративно-ужиткового мистецтва, інших видів його з засобами споріднених галузей культури (художньої літератури, символіки, театру тощо) забезпечує комплексний вплив на емоційну, інтелектуальну і вольову сфери студентів, поглиблює їхні національно-патріотичні погляди, переконання, ідеали.

Узагальнення експериментальних даних, результати дослідження сприяли виробленню таких рекомендацій, реалізація яких забезпечить поліпшення національно-патріотичного виховання студентів у масштабах нашої держави:

1. Підготувати і видати ряд науково-методичних підручників, посібників, в яких розкрити сутність і особливості національного, національно-патріотичного виховання студентської молоді засобами мистецтва, зокрема декоративно-ужиткового.

2. Студентам – майбутнім педагогам доцільно читати спецкурси, спецсемінари, факультативи на актуальні теми, проблеми національно-патріотичного виховання особистості (національне і загальнолюдське в культурі і мистецтві, наукові критерії національної ідентифікації тощо).

3. Організувати вивчення перспективного досвіду національного, патріотичного виховання молоді в країнах близького і далекого зарубіжжя, домогтися поширення його в кожному ВНЗ України.

Основні положення, ідеї нашого дисертаційного дослідження, реалізована система національно-патріотичного виховання студентів пройшли теоретичну та практичну апробацію. Їхнє широке впровадження в навчально-виховний процес вищої школи України сприятиме поглибленню в студентів якостей патріота, громадянина, підвищенню їхньої духовності, зміцненню згуртованості і консолідації нашого суспільства, побудові цивілізованої Української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулина О.А., Загрязкина Н.Н. Педагогическая практика студентов.–2-е изд., перераб. и дополн.–М.:Просвещение,1989.–175 с.
2. Абдулина О.А.Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования.–М.:Просвещение,1990.–141 с.
3. Абетка етнополітолога (авторський колектив: Ю.Римаренко, О.Мироненко та ін.).–Т.1.–К.: Школяр,1996.–224 с.
4. Абетка етнополітолога (авторський колектив: Ю.Римаренко, О.Мироненко та ін.).–Т.2.–К.: Школяр,1996.–235 с.
5. Авер'янова Н. Українознавчі основи виховання особистості / Рід.шк.–2000.–№10.–С.15–16.
6. Азархин А.В. Мироззрение и эстетическое развитие личности.–К.:Наукова думка,1990.–192 с.
7. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія.Теорія: Підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вузів / Міжнародний фонд «Відродження».–К.:Либідь,1998.–560 с.
8. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навчальний посібник.–К.:ІСДО,1993.–220 с.
9. Альшевська Л.А. Формирование национального самосознания старшеклассников в учебно-воспитательной работе: Автореферат дис...канд.пед.наук:13.00.01.–Минск,1993.–18 с.
- 10.Антонець М.Я.Джерело педагогічної наснаги//Рідн.шк.,1992.-311-12.-С.23.
- 11.Антонець М.Я. Проблеми національної самосвідомості молоді//Рад.шк.–1991.–№2.–С.5–9.
- 12.Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво.–Львів: Світ,1993.–272 с.

13. Антонович Є.А. Педагогічне керівництво образотворчою діяльністю школярів. Ч.2 / Прикарпатський університет. – Івано-Франківськ, 1995. – 111 с.
14. Антонович Д. Українська культура. – К.: Либідь, 1993. – 589 с.
15. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М.: Высш. шк., 1980. – 368 с.
16. Багринець В. Коли і як виникли назви Україна, українці? // Час. – 1995. – 12 липня.
17. Балл Г.О. Проблеми розвитку сучасної освіти: Зб. статей та розробок / Г.О. Балл та ін. – Запоріжжя, 1994. – 282 с.
18. Батухтіна О.Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1999. – 232 с.
19. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К., 1996.
20. Бех І.Д. Психологія цінностей і виховний процес // Педагогічна газета. – 1996. – вересень. – №9. – С.2.
21. Бойківщина: історично-етнографічні дослідження / За ред. Ю.Л. Гошко. – К.: Наукова думка, 1983. – 324 с.
22. Бойко А. Національно-культурні традиції українського народу як педагогічний феномен // Збірник наукових праць. – Вип. 1/5. – Полтава, 1999. – С.20-28.
23. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж-Київ-Львів: Українське слово, 1992. – 125 с.
24. Богуш А.М., Лисенко Н.В. Українське народознавство в дошкільному закладі: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 398 с.
25. Бондаренко Ю., Пасічник Є. Школа: проблеми ментальності та національної свідомості // Слово і час. – 1993. – 6. – С.70–77.
26. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.144-150.

- 27.Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські погляди та вірування.–К.:Довіра,1992.–415 с.
- 28.Варваринець О. Ростити патріотів: Виховання у дошкільників любові до рідного краю засобами народного мистецтва // Дошк.виховання.–1990.–№5.–С.18–19.
- 29.Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків.–Т.1.–Полтава:Полтавський вісник,1994.–196 с.
- 30.Ващенко Г. Комунізм, інтернаціоналізм і виховання любові до Батьківщини // Лондон: Визвольний шлях,1956.–С.298.
- 31.Веліготська Н.І. Сучасне українське народне мистецтво:Альбом.–К.,1976.–188 с.
- 32.Вервес Г. Біля джерел новітньої культури // Слово і час.–1993.– №3.– С.12–18.
- 33.Выготский Л.С. Психология искусства / Под ред.М.Г.Ярошевского.–М.:Педагогика,1987.–344 с.
- 34.Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т.–М.,1982.–Т.2.–504 с.
- 35.Виклади давньослов'янських легенд або міфологія / Укладач П.Ф. Головацький.–К.:Довіра,1991.–91 с.
- 36.Винниченко В. Відродження нації: Частина 1: Репринтне відтворення вид.1920 р.–К.: Політвидав України, 1990.–328 с.
- 37.Виховання учнівської молоді в умовах розбудови незалежної України.–Кіровоград,–1992.–74 с.
- 38.Вишневський О. Національно-духовне відродження в українській школі: на допомогу вчителям і студентам педінститутів.–Трускавець,1992.–47 с.
- 39.Вишневський О.І. Орієнтири національного виховання // Рідна шк.–1994.–№5.–С.42-46.

- 40.Вишневський О. Сучасне українське виховання.–Львів: педагогічні нариси,1996.–238 с.
- 41.Від ремесла до творчості: Збірник / Упоряд. Ю.Г.Легенький.–К.: Час,1990.–152 с.
- 42.Вовк Л.П. Громадянсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості) / МО України. УДПУ ім.М.П.Драгоманова.–К.Міжнародна фінансова агенція,1997.–179 с.
- 43.Вовк Л.П.Духовне відродження нації //Рід.шк.–1995.–№2–3.–С.16–20.
- 44.Вовк Л.П. Педагогічна традиція у системі освітніх інновацій // Пульсар.–2000.–№9.–С.45–46.
- 45.Волков Г.Н.Этнопедагогика. Чебоксары: Чуваш.кн.изд-во,1972.–376 с.
- 46.Волков Г.Н. Неотёмлимая часть народной культуры // Сов.педагогика.–1989.–№7.–С.98–103.
- 47.Волошин А. Педагогіка і дидактика.–Ужгород,1924.–С.70.
- 48.Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис.–Частина І.–К.:Оберіг (репринтне вид.),1991.–457с.
- 49.Вугрич В. Вивчення українознавства – основа національно-патріотичного виховання учнів / Українське народознавство і проблеми виховання учнів.–Концепція національного вих.–Освіта.–1996.–26 жовтня.Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 10–12 жовтня 1995 р. Ч.П.–Івано-Франківськ,1995.–МО України Академія педагогічних наук України. Прикарпатський університет ім.В.Стефаника.–С.56–63.
- 50.Галузинський В.Н.,Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія.–К.:Вищ.шк.,1995.–237 с.
- 51.Гамаль Л. Категорія “національного” в системі освіти України на межі століть // Гуманітарна освіта України на межі століть. Зб.наук. праць.–Вип.4.–Дрогобич,2001.–С.71–75.

- 52.Ганжа П.О. Відродження традиційних осередків народного мистецтва // Народна творчість та етнографія.–1989.–№4.–С.61.
- 53.Гапон Ю.А. Виховання як соціальний процес.–Д, 1993.–44 с.
- 54.Гасюк О.О., Степан М.Г. Художнє вишивання: Альбом.–6-е вид., стер.–К.:Вища шк.: Головне видавництво,1989.–247 с.,287 іл.
- 55.Героїчний епос українського народу: Хрестоматія. Навчальний посібник/ Упор. О.М.Таланчук.–К.:Либідь,1993.–432 с.
- 56.Гильбух Ю.З., Дробноход М.І. Інноваційний експеримент у школі: на допомогу початкуючому дослідникові.–К.,1994.–90 с.
- 57.Говорун Д.И. Творческое воображение и эстетические чувства.–К.:Вища шк.,1990.–142 с.
- 58.Горленко В.Ф. Ремесла і промисли українців // Рад.шк.–1990.–№5.
- 59.Гончаренко М.В. Мистецтво і естетичне виховання.–К.,1963.–234с.
- 60.Гончаренко М.В. Українська культура серед інших культур світу// Слово і час.–1991.–№5.–С.70–78.
- 61.Гончаренко С.У., Ляшенко О.І.,Мальований Ю.І., Савченко О.Я. Державний стандарт загальної середньої освіти.–К.:Генеза,1997.
- 62.Гончаренко С.,Мальований Ю. Берегти і примножувати славні традиції української педагогіки // Шлях освіти.–№3.–1999.
- 63.Гончаренко С.У.,Мальований Ю.І. Світоглядні функції загальної середньої освіти // Педагогіка і психологія.–1994.–№1.–С.49.
- 64.Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методичні поради молодим науковцям.–К.: АПН Укр.,1995.–45 с.
- 65.Гончаренко С. Український педагогічний словник.–Київ: Либідь,1997.–376 с.
- 66.Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т.–Т.1.–К.,1963.
- 67.Грінченко Б. Тяжким шляхом.–К.,1992.–112 с.

68. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа.–К.:Лыбидь,1991.–397с.
69. Грушевський М. Про українську мову і українську школу.–К.,1991.–48 с.
70. Грядунова Л. Споконвічний зв'язок: Народна педагогіка як феномен духовної культури суспільства // Дошк. вих.–1990.–№5.–С.4–5.
71. Гумилёв Л.М. Искусство и этнос: Постановка и проблемы// Декоративное искусство СССР.–1972.–№1.–С.36–41.
72. Гуревич А.Я. Проблемы средневековой народной культуры.–М.,1981.–359с.
73. Гуслистий К.Г. До питання про утворення української нації.–К.,1967.–53с.
74. Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження.–К.:Наукова думка,1987.–345 с.
75. Давидюк В.Ф. Українська міфологічна легенда.–Львів: Світ,1992.–176 с.
76. Даниленко Л.І. Активізація навчально-творчої діяльності учнів (конспект лекцій з курсу “Основи педагогічної творчості вчителя”). МО України. НПУ ім. М.П.Драгоманова.–Київ:НПУ,1998.–18 с.
77. Данилюк А. Українська хата.–К.,1991.
78. Данченко О.С. Народні майстри.–К.: Рад.шк.,1982.–128 с.
79. Данченко Л. Невмируще джерело: Бесіди про українське народне мистецтво.–Київ: Мистецтво,1975.–192 с.
80. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура.–К.,1993.–164 с.
81. Декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво: історія, теорія, практика / Ред.кол.: Є.П.Мисько та ін.–Львів: Світ,1991.–106 с.
82. Дем'яненко Т.Д. Народознавство в школі: досвід, проблеми, пошуки.–К.,1993.–80 с.
83. Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ ст.”).–К.:Райдуга,1994.– 62 с.

84. Джуринский А.Н. История зарубежной педагогики: Учебное пособие для студентов высших педагогических заведений, обуч. по пед. спец. – Москва: Форум, 1998. – 272 с.
85. Дзюба Е.Н. Просвещение на Украине (втор. пол XV – перв. пол. XVII в.). – К.: Высшая шк., 1987. – С. 19.
86. Дзюба І. Національна культура як чинник майбуття України // Слово просвіти. – 2001. – С. 17.
87. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу: Матеріали Українсько-Руської етнології. – Т. 9. – Львів, 1907. – 347 с.
88. Дмитренко М. Народні повір'я. – К.: Бібліотека часопису “Народознавство”, 1994. – 67 с.
89. Добривода О.І. Духовні скарби українського народу в житті молоді. – Тернопіль: МП Чумацький шлях, 1994. – 304 с.
90. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.
91. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К., 1991. – 196 с.
92. Дорогова Л.Н. Декоративно-прикладное искусство. – М.: Знание, 1970. – 64 с.
93. Дорошенко О.Л. Из джерел народної педагогіки // Рад. шк. – 1990. – № 11. – С. 29–37.
94. Дубасенюк О.А. Професійне становлення педагога. – Житомир: ЖДП, 1993. – 106 с.
95. Духнович А.В. Народная педагогия в пользу ученику и учителю сельской школы. – Львов, 1957. – Ч. 1. – 92 с.
96. Духовне оновлення суспільства / В.П. Андрущенко, Є.М. Бабаєв, Л.В. Губерський та ін. – К.: Либідь, 1990. – 200 с.
97. Енциклопедія українознавства в 2-х т. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – С. 293–296.
98. Еременко Т.И. Рукоделие. – 3-е изд., стереотип. – М.: Легпромбытиздат, 1992. – 160 с.: ил.

99. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С. А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520 с.
100. Етнонаціональний розвиток України (терміни, визначення, персоналії) / За ред. Ю. І. Римаренка, І. Ф. Кураса. – К., 1993. – 617 с.
101. Етнопсихологія: Навчально-методичний посібник / За ред. Л. Е. Орбан, В. Д. Хруща. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. – 83 с.
102. Євтух М. Б., Галузинський В. Н. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні. – Київ, 1995. – 168 с.
103. Єнтіс Л. С. Формування у підлітків художньо-творчих інтересів засобами декоративно-прикладного мистецтва: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 1997. – 192 с.
104. Жмир В. Ф. На шляху становлення української національної самосвідомості // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – 3. – С. 143-163.
105. Жоголь Л. Декоративне мистецтво в інтер'єрі житла. – К.: Будівельник, 1973. – 112 с.
106. Жолтковський П., Мусієнко П. Українське декоративне мистецтво. – К., 1963. – 140 с.
107. Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя // Сторінки призабутої спадщини. – К.: Дніпро, 1990. – 447 с.
108. Закон України про загальну середню освіту // Освіта України, 1999. – № 25. – 23 червня.
109. Закон України “Про освіту”. – К.: Генеза, 1996. – 36 с.
110. Закон України “Про освіту” // Освіта. – 1991. – 25 червня.
111. Залізник Л. Походження українського народу. – К., 1996. – 86 с.
112. Захарченко Р. Виховання в школярів національної самосвідомості // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1996. – № 1-2. – С. 24-27.

113. Здоровега Н.І. Нариси народної духовної обрядовості в Україні.–К.:Наукова думка,1974.–159 с.
114. Зейлигер-Рубинштейн Е.И. Очерки по истории воспитания и педагогической мысли.–Л.:ЛГУ,1978.–108 с.
115. Зязюн І.А.,Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: навчальний посібник.–К.,1997.–302 с.
116. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація.–Дрогобич,1994.–218 с.
117. Іванченко Р.П. Історія без міфів.–К.,1996.–476 с.
118. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти / Навчально-методичний посібник.–К.:Інститут змісту і методів навчання,1997.–252 с.
119. Іларіон М. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія.–Вінніпег,1965.–424 с..
120. Іларіон М. Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє рідне.Ідеологічно-історичні нариси.–Вінніпег,1956.–164 с.
121. Ільїн І.А. Про християнський націоналізм // Віче,1991.–№43.–С.176.
122. Історія українського мистецтва: В 6-ти томах. Том 6.–К.:Мистецтво,1968.–451 с.
123. Історія української культури / За ред.І.Крип'якевича.–К.:Либідь,1994.–656 с.
124. Каган М.С. Социальные функции искусства.–Л.:Знание,1978.–154с.
125. Каган М.С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа.–М.–1974.–328 с.
126. Канцедикас А. Искусство и ремесло. К вопросу о природе народного искусства.–М.: Изобразительное искусство,1977.–120с.
127. Канцедикас А. Народное искусство.–М.: Знание,1975.–56 с.

128. Капська А.Й. Основні закономірності художньо-естетичного виховання учнівської молоді // Нові технології навчання: Зб.наук.статей/ Відп.ред.С.В.Кириленко.–К.:ІСДО,1995.–С.96–105.
129. Кара-Васильєва Т.В. Творці дивоствіту.–К.: Наук.думка,1984.–126 с.
130. Кара–Васильєва Т. Українська сорочка: Альбом.–К.: Томіріс,1994.–32с.:іл.
131. Карасевич А.О. Обрядовість і формування нового мислення.– К.:Знання,1990.–189 с.
132. Каргин А.С. Нравственно-эстетическое формирование личности.–М.:Знание,1981.–64 с.
133. Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу. Дис...кан.пед.наук:13.00.01 / Прикарпатський університет ім.В.Стефаника.– Івано-Франківськ,1996.–182с.
134. Каплан Н.И., Митлянская Т.Б. Народные художественные промыслы.–М.:Высшая шк.,1980.–176 с.
135. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному осмисленні.–Львів: Кобзар,1994.–Т.1.–134 с.
136. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному осмисленні.–Львів: Кобзар,1994.–Т.ІІ.–242 с.
137. Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України // Рідна шк.–1991.–№5.–С.33-40.
138. Кичук П.В. Формування творчої особистості вчителя.– К.:Либідь,1991.–96 с.
139. Кловак Г.Т. Традиції української етнопедагогіки як фактор формування національної самосвідомості молодших школярів.: Дис...канд.пед.наук:13.00.01 /Університет ім.Т.Шевченка.–К.,1996.–198 с.

140. Коба Л.А. Як виховували дітей східні слов'яни – предки українців // Початкова школа.–1994.–№4.
141. Коваль В. Уроки словесності в системі національно-патріотичного виховання // Рідн.шк.–2000.–№6.–С.53–55.
142. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного.–К.:Рад.шк.,1983.–120 с.
143. Ковальчук О. Українське народознавство.–К.,1992.–436 с.
144. Коломієць Ю.В. Трудове виховання учнів 8–9 класів на традиціях і звичаях українського народу: Дис... канд.пед.наук:13.00.02.–К.,1998.–191с.
145. Колос С. Кролевецькі рушники // Народна творчість та етнографія.–1991.–№2.–С.17.
146. Коменський Я.А. Демократизація освіти і суспільства. (До 400-річчя від дня народження Я.А.Коменського). Укладач Л.Вовк.–К.,1992.–70 с.
147. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т.–М.:Педагогика,1982.–С.209.
148. Коменский Я.А.,Д.Локк,Ж.Ж.Руссо,И.Г.Песталоцци. Педагогическое наследие. М.:Педагогика,1989.
149. Коменський Я.А. Педагогическое наследие.–М.: Педагогика, 1989.–С.271.
150. Кононенко П.П. Українознавство: Підручник.–К.:Либідь,1996.–384 с.
151. Концепція дошкільного виховання в Україні.–Київ,1993.–С.5.
152. Концепція національного виховання //–Освіта.–1994.–26 жовтня.–С.6.
153. Концепція національного виховання // Рідн.шк.,1995.–№6.–С.18–25.
154. Концепція національного виховання.–Освіта.–1996.–26 жовтня.
155. Концепція національного художнього виховання дітей, учнівської та студентської молоді в умовах відродження української національної культури // Освіта.–1995.–№33.
156. Концепція українського національного виховання учнів загально-освітньої школи в умовах Прикарпаття // Інформаційний бюлетень

- управління освіти Івано-Франківської облдержадміністрації.–Ів.–Фр.–1995.–№8.–С.15.
157. Костомаров М.І. Дві руські народності: історія філософської України.–К.: Либідь,1993.–56 с.
158. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко.–К.:Рад.шк.,1989.–608 с.
159. Кошіль М. Народне мистецтво – джерело національного виховання // Рід.шк.–2000.–№6.–С.52–53.
160. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу: історико-етнографічний нарис.–К.,1966.–198 с.
161. Красильников Ф. Украина и украинцы: Геогр.-этнографический очерк,1918.–55 с.
162. Красовська О.О. Виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України. Дис...канд.пед.наук.–Рівне,1999.–231 с.
163. Кривцун О.А. Искусство и мир человека.–М.:Знание,1986.–111 с.
164. Кудін В.О. Мистецтво і духовний світ молоді.–К.:Рад.шк.,1983.–96 с.
165. Кузик О.Є. Методичні поради по вивченню курсу “Народознавство”.–Львів,1995.–19 с.
166. Кузь В.Г. Готуємо вчителя національної школи // Пед.вісник.–1995.–№3.–С.6–8.
167. Кузь В.Г. Народна педагогіка – основа теорії національного виховання // Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи. Збірник наукових праць.–Умань,1994.–С.3–9.
168. Кузь В.Г. Руденко Ю.Д.,Сергійчук З.О.Основи національного виховання.–Умань,1993.–64 с.
169. Культура і побут населення України: Навчальний посібник / В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх,В.Ф.Горленко та ін.–К.: Либідь,1991.–232с;іл.

170. Культурне відродження в Україні / Авторський колектив: М.М.Алексієць та ін.–Львів.: Астериск,1993.–222с.
171. Левчук В.Л. Червоними і чорними никами.–К.: Реклама,1986.–64 с.,іл.
172. Липа Ю. Призначення України.–Львів: Світ,1992.–75 с.
173. Лозко Г.С. Українське народознавство.–К.:Зодіак,1995.–368 с.
174. Лозова В.І., Троцько Г.В. Питання теорії виховання.–К.,1994.–160с.
175. Лосев А.Ф. Філософія. Мифологія. Культура. – М.: Политиздат,1991.–524 с..
176. Лосюк П.В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі.–К.,1979.–136с.
177. Лук А.Н. Мышление и творчество.– М.:Политиздат,1976.–144с.
178. Луначарський А.В. Про літературу і мистецтво.–К.:Мистецтво,1986.–263 с.
179. Ляшенко І.Ф. Українська художня культура: Навчальний посібник / За ред.І.Ф.Ляшенка.–К.: Либідь,1996.–416 с.
180. Мазепа В.І. Мистецтво і духовне багатство людини.–Київ: Мистецтво,1967.–107 с.
181. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) / За ред.В.І.Лугового.–К.,1992.–196 с.
182. Майборода В.К. Національна школа України: історія, розвиток, уроки // Рід.шк.–1994.–№7.–С.65–71.
183. Маланюк Є.Нариси з історії нашої культури.–К.:Обереги,1993.–80 с.
184. Мартинюк І.В. Національна система виховання: шляхи реалізації // Рід.шк.–1994.–№3.–С.18-20.
185. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія.–К.: Вища школа,1995.–256 с.
186. Марушкевич А.А. Народна педагогіка і українознавство в спадщині І.Огієнка // Рідна школа.–№4.–С.35–37.

187. Марчевська О. Вчимися у народі // Дошкільне виховання.–1995.–№5–6.–С.24–27.
188. Мацейкив Т.И. Народные традиции трудового воспитания подростящего поколения и их использование в современных условиях.–К.,1988.–187 с.
189. Матейко К.І. Український народний одяг.–К.,1977.
190. Мелов А. Природа художественного творчества.–М.:Просвещение,1981.–278 с.
191. Методи дослідження ціннісних орієнтацій учнівської молоді // За ред.Р.Скульського, В.Костіва.–Івано-Франківськ,1997.–132 с.
192. Мигунов А.С. Роль духовной культуры и искусства в формировании мировоззрения личности: Сборник.–М.:Знание,1986.–64 с.
193. Митин Г.Д. Подготовка студентов пединститутів к осуществлению патриотического воспитания младших школьников: Дис...канд.пед.наук.–К.,1992.–196 с.
194. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник.–3-є вид.,доп.–К.,2001.–608 с.
195. Монахов Н.И.Изучение эффективности воспитания: теория и методика: (опыт экспериментального исследования).–Москва:Педагогика,1981.–144с.
196. Мороз О.Г.,Сластьонін В.О.,Філіпенко О.І. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація.–К.,1997.–168 с.
197. Мусієнко В.Д., Захарченко Р.О., Сидоренко В.К., Тхоржевський Д.О. Прилучення учнів до національної культури у процесі трудового навчання.–К.,1996.–131 с.
198. Найдєн О.С. Орнамент українського народного розпису: Витоки, традиція, еволюція.–К.:Наукова думка,1989.–432 с.;іл.
199. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / Відп. ред.Я.П.Запаско.–Львів,1969.–191 с.

200. Народна архітектура українських Карпат XV-XXст.–К.,1987.
201. Народознавство: Програма курсу для педагогічних навчальних закладів України.–К.,1992.–12 с.
202. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта.–2002.–№26.–С.2–4.
203. Національна самосвідомість студентської молоді (соціологічний аналіз).–Львів:Канадський інститут українських студій,1993.–158с.
204. Національне виховання учнів засобами народознавства: Посібник для вчителів під ред.Р.П.Скульського.-Івано-Франківськ,1995.–178 с.
205. Неменська А.А. Эстетический характер самосознания // Сов.педагогика.–1990.–№12.–С.9–11.
206. Немиро М. Хрестоматія з народознавства.–Рівне:Державне редакційне підприємство,1993.–164 с.
207. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу.-К.: Обереги,1992.–58с.
208. Николаева Т.А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье.–К.: Наукова думка,1988.–248 с.
209. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма.– К.:Либідь,1996.–176 с.
210. Нові технології навчання і виховання у сучасній зарубіжній школі. Тези наукового семінару / АПН України інститут педагогіки.–К.,1994.–82с.
211. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу.–К.:Абрис,1991.–272 с.
212. Омеляненко В.Л., Омеляненко С.В. Особливості діяльності вчителя в системі загальнолюдських цінностей // Зб. наук.праць.–Умань.–1993.–С.141-143.
213. Опанащук М. Концепція єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України // Мистецтво і освіта.–1998.–№1.–С.2–6.

214. Орієнтовний зміст виховання в національній школі: Методичні рекомендації / МО України.ІЗМН.Кол.авт.за заг. Ред. Є.І.Коваленко.–Київ:ІЗМН,1996.–136 с.
215. Орлова А.П. Народные традиции и современные проблемы воспитания // Советская педагогика.–1989.–№7.–С.106–111.
216. Оршанський Л.В.,Криванчик Р.Ф. Технологія художньої обробки деревини: Навчальний посібник для студентів педагогічних закладів освіти.–Дрогобич: Коло,2001.–228 с.:121іл.
217. Основы декоративного искусства в школе / Под ред. Нешумова Б.В., Щедрина Е.Д.– М.: Просвещение,1981.–175 с.
218. Основи національного виховання / За заг.ред.Кузя В.Г.,Руденка Ю.Д.–К.: ІВЦ Київ,1993.–145 с.
219. Особливості формування світогляду студентської молоді: Метод. рекомендації / Укл. В.О.Долгих, Ю.Д.Руденко, В.І.Шпак.– К.:ІЗМН,1997.–36 с.
220. Островська Т. 155 знаків стародавніх українських вишивок.–К.: Соняшник,1992.–72 с; іл.
221. Павх С.П. Національне виховання учнів гімназії в процесі трудового навчання: Дис... канд.пед.наук:13.00.02.–К.,1999.–225с.
222. Панченко Г.Д. Використання освітньо-виховного потенціалу гуманітарних предметів в екологічному вихованні школярів.–К.,1997.
223. Пастырь И.В. Формирование в будущих учителей готовности к патриотическому воспитанию младших школьников средствами изобразительного искусства: Дис...канд.пед.наук:13.00.01.–К.,1988.–215 с.
224. Пащук-Трач О. Народне мистецтво як виховний засіб // Народна творчість та етнографія.–1992.–№4.–С.51–54.
225. Педагогический словарь.–М.: Изд.Академии пед.наук,1960.–С.86.

226. Перший Український Педагогічний Конгрес, 1935.- Львів: Накл. Тов. "Рідна шк.", 1938.-252с.
227. Поліщук О.В. Підготовка студентів до естетичного виховання дошкільників засобами українського народного декоративно-прикладного мистецтва: Дис... канд.пед.наук:13.00.01.-Умань, 1996.-246 с.
228. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій.-К.:Либідь, 1994.-320 с.
229. Попова Л.Д., Гошовська В.А. Шляхи і форми педагогічної підготовки учителів в вузах Харкова в ХІХ ст. Шляхи підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі та педагогічному вузі.- Харків: ХДПУ, 1994.-Ч.ІІІ.-С.4-9.
230. Попович М.В. Національна культура і культура нації.-К.:Знання, 1991.-69 с.
231. Програма з "Педагогіки" для педагогічного університету / Укл. Л.Вовк, Г.Панченко.-К.:Національний пед.університет ім. М.П.Драгоманова.-1999.-32 с.
232. Радевич-Винницький Я. Етнос і субетноси (До питання про перспективи бойків і Бойківщини)/Літопис Бойківщини.-Ч.1/61(72).-Головна управа товариства "Бойківщина": ЗСА-Канада-Україна, 2001.-С.49.
233. Римаренко Ю. Національне виховання // Етико-національний розвиток України.-К., 1993.-670 с.
234. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи.-К., 1995.-189 с.
235. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х-поч. ХХ ст.): Нариси.-Київ: Рад.шк.-1991.-381 с.
236. Руденко Ю.Д. Основи національного виховання: концептуальні положення / За заг.ред.В.Г.Кузя, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергійчук.-Умань, 1993.-108 с.

237. Руденко Ю.Д. Українська національна система виховання: конспект лекцій.–К.:КДП,1991.–48 с.
238. Руденко Ю.Д.Українська педагогіка // Освіта.1992.-27 березня.
239. Рудницька О.П., Болгарський А.Г., Свистельникова Т.Ю. Основи педагогічних досліджень: Навчально-методичний посібник.–К.: Експрес-об'ява,1998.–141 с.
240. Рудницька О.П. Мистецтво у контексті розвитку духовної культури особистості / Художня освіта і проблеми виховання молоді.–К.:ІЗМН,1997.– С.3–10.
241. Русин М.Ю. Фольклор: традиції і сучасність.–К.,1991.–99 с.
242. Русова С.Д.Дошкільне виховання.–Катеринослав,1928.–158 с.
243. Русова С.Мої спомини.–К.:Укр.–Віта,1996.–208 с.
244. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї.–К: Знання,1993.–112 с.
245. Світзинський А. Роздуми з приводу програм розвитку української культури // Сучасність.–1993.–№9.–С.107–121.
246. Сензюк П. Композиція в декоративном исскустве.–К.:Рад.шк,1988.– 344 с.
247. Синєкоп Л. У наших руках – майбутнє нації // Дошк.вих.–1994.–№7.– С.9.
248. Сиротенко Т.А. Подготовка студентов до руководства кружковой работой учеников по украинскому декоративно-прикладному искуству (на примере кружков декоративно-прикладного искуства специальностей “Обслуживающий труд”): Дис... канд.пед.наук:13.00.01,13.00.02.–К.,1992.– 184 с.
249. Скуратівський В.Т. Берегиня: Художні оповіді, новели.– К.:Рад.письменник,1987.–278 с.
250. Скуратівський В.Т. Місяцелік: Український народний календар.–К.: Мистецтво,1992.–208 с.;іл.

251. Скуратівський В.Т. Обереги пам'яті.–К.: Рад.письменник,1992.–105 с.
252. Скуратівський В. Покуть: Народознавчі матеріали про знаменні віхи людського буття, давні українські звичаї та обряди.–К.: Довіра,1992.–236с.
253. Словарь по етике // Под ред.А.А.Гусейнова,И.С.Кона.–6-е изд.–М.:Политиздат,1989.–С.244–245.
254. Словник символів / За заг.ред. О.І.Потапенка,М.К.Дмитренка.–К.:Редакція часопису “Народознавство”,1997.–156 с.
255. Стельмахович М.Г. Використання народної педагогіки, фольклору та етнографії у роботі первинних організацій Педагогічного товариства: Методичні рекомендації.–Івано-Франківськ,1990.–47 с.
256. Стельмахович М.Г.Мудрість народної педагогіки.–К.:Знання,1971.–46с.
257. Стельмахович М.Г.Народна педагогіка.–К.,1985.–312 с.
258. Стельмахович М. Наука українського національного виховання // Обрії.–1996.–№1(3).–С.19–20.
259. Стельмахович М.Г.Національне виховання – традиція українського народу // Педагогічна газета.–1995.–№12.–С.1-2.
260. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка:Навчально-методичний посібник.–К.:ІЗМН,1997.–232 с.
261. Степовик Д.В. Скарби України: Науково–художня кн. / Худож. оформл. Д.О.Заруби.–К.: Веселка,1991.– 192 с.:іл.
262. Ступарик Б.М.,Моцюк В.Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939рр).–Коломия,1995.–173 с.
263. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення.:Навчально-методичний посібник.–К.,1998.–333 с.
264. Ступарик Б.М. Про мету національного виховання в Україні // Педагогіка і психологія.–1996.–№2.–С.87-94.

265. Ступарик Б. Сутність і мета національного виховання // В кн.: Людинознавчі студії.–Зб.наук.праць.–Вип.–Дрогобич,2000.–С.87–109.
266. Сундуй Г.Д. Народные истоки нравственности и нравственного воспитания / К проблемам обучения и воспитания в национальной школе.– М.,1992.–186 с.
267. Супруненко В.П. Народини. Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців.–Запоріжжя: Берегиня,1992.–136 с.
268. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // Шлях освіти.–1996.–№1.–С.26–38.
269. Сухомлинська О.В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні // Пед.газета.–1995.–№12.–С.12.
270. Сухомлинський В. Вибрані твори у 5 т.–т.3. –Київ:Рад.шк.,1987.– С.131–134.
271. Сухомлинський В.О. Естетичне виховання і культура почуттів // Вибр.тв. у 5 т.–Т.1.
272. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості.–Вибрані твори: В 5–ти т.–Т.1.–К.:Рад.шк,1976.–С.55–206.
273. Сухомлинський В.О. Теоретичні і практичні проблеми, які висуваються життям в процесі здійснення ідеї всебічного розвитку особистості.–Твори в 5 т.–К.,1976.–653 с.
274. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр.тв.:в 5 т.– К.:Рад.шк.,1977.–т.5.–С.169–446.
275. Сявавко Є.І. Народно-педагогічні та науково-теоретичні засади педагогічного процесу в національній школі // Актуальні проблеми становлення і розвитку національної школи.–К.,1992.–С.80–130.
276. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку.–К.: Наукова думка,1974.–152 с.

277. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навчальний посібник / За ред. Д.О.Тхоржевського.– К.:ІЗМН,1998.–150 с.
278. Теоретичні основи педагогіки / За ред. Вишневського О., Кобрій О., Чепіль М.– Дрогобич: Відродження,2001.–424 с.
279. Тимків Б.М. Шляхи вдосконалення занять з декоративно-ужиткового мистецтва в школі.–Івано-Франківськ,1996.–50 с.
280. Тищенко О.Р. Декоративно-прикладне мистецтво східних слов'ян і давньоруської народності (Іст. До н.е.–сер.ХІІІст.н.е.)–К.:Виш.шк.,1983.–110 с.
281. Тищенко О.Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (ХІІІ–ХVІІІ ст.): Навч.посібник.–К.:Либідь,1992.–192с.;іл.
282. Ткач М. Різновиди символів // Українська культура.–1994.–№1.–С.30–31.
283. Тхоржевський Д.О., Захарченко Р.О. Національна самосвідомість у школярів.–К.:Україна–Віта,1996.–168 с.
284. Українознавство: Посібник / Укладачі В.Я.Моцюк,В.Г.Пугач.–К.:Зодіак,1994.–399 с.
285. Українська вишивка: Альбом / Авт. тексту та упоряд. Т.Кара–Васильєва.–К.: Мистецтво,1993.– 264 с.: іл.
286. Українська душа // Зб.наук.праць.–За ред.В.Храмової.–К.:Фенікс,1992.–128 с.
287. Українська культура. Лекції за ред.Д.Антоновича / Упор. С.В.Ульянівська.–К.: Либідь,1993.–592 с.
288. Українська минувщина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьов, Л.Ф.Артюх, Т.В.Косміна та ін. К.: Либідь,1993.–256 с.;іл.
289. Українські символи / За заг. ред. М.К.Дмитренка.–К.:Редакція часопису “Народознавство”, 1994.–140 с.

290. Ухвали секції “Перспективи освітньо-виховної роботи в Україні та зарубіжжі”, сформульовані в резолюції, прийнятій III Всесвітнім форумом українців // Слово просвіти.–Ч.23.–2001.–С.3.
291. Ушинський К.Д.–Вибр. твори в 2-х т.–К.:Рад.шк.,1983.–Т.І.–С.46.
292. Ушинський К.Д. Питання про народні школи // Твори: в 6 т.–К.,1954.–С.67-93.
293. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні.–Вибр.тв. у 2 т.–К.: Рад.шк.,1983.–Т.1.–С.89.
294. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання.–К.:Рад.шк.,1974.–151с.
295. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіта. Вибрані пед.твори:У 2 т.К.,1983.–т.1.–С.47.
296. Файник Т.М. Проблеми художньо-естетичного виховання школярів засобами народного мистецтва // Актуальні проблеми становлення і розвитку національної школи.–К.,1992.–С.74–75.
297. Федоров В. Формування елементів професійних вмінь і навичок на традиціях народу // Рідн.шк.–2000.–№6.–С.47–48.
298. Філіпчук Г. Етнокультура в змісті національної освіти // Пед. газета.–2000.–№2.–С.3.
299. Філіпчук Г.Г. Українська етнокультура в змісті національної та педагогічної освіти. Дис...д-ра.пед.наук:К.,1995.–469 с.
300. Філіпчук Г.Г. Українська етнокультура в змісті національної та педагогічної освіти.–Чернівці,1996.
301. Філософський словник.–К.,1986.–800 с.
302. Философский словарь / Под ред. Фролова И.Т.–М.: Политиздат,1991.–559 с.
303. Формування національної самосвідомості засобами туристично-краєзнавчої роботи / Методичні рекомендації з курсу “Загальної і соціальної педагогіки”.–Івано-Франківськ, 1998.–48с.

304. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця / Твори: т.22.–с.15.
305. Чебоненко С.О. Зміст та методика навчання старшокласників карбуванню: Дис... д-ра.пед.наук:13.00.02.К.,1997.–464 с.
306. Целевич В. Нарід, нація, держава.– Вінниця,1993.–98 с.
307. Чепіга Я. Проблеми виховання і навчання.–К.,1913.–126 с.
308. Чепіль М.М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.): Монографія.– Дрогобич: Відродження, 2001.–503 с.
309. Чижевський Б.Г. Актуальні проблеми побудови системи виховання в умовах державотворення // Педагогіка і психологія.–1997.–№5.–С.111-118.
310. Чижевський Д. Історія української літератури.–Нью-Йорк,1956.
311. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.–К.:Орій,1992.–228 с.
312. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор: Очерки теории.– М.:Наука,1986.–304 с.
313. Чубук Н. Як у краплині роси: розповіді про народних майстрів декоративно-прикладного мистецтва України.–К.,1982.–63 с.
314. Чугай Р.В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини.–К.: Наукова думка, 1979.–142 с.
315. Шевцов Е.В. Эстетическое воспитание.–М: Знание,1988.–59 с.
316. Шевчук Л.В. Декоративно-прикладное искусство в школе.– М.:Просвещение,1981.–211 с.
317. Шевчук Л.В. У світі фантазій українського народу // Передмова до книги “Огнений змії”.–К.: Либідь,1990.–С.4–5.
318. Шинкарук В. Феномен української культури: методологічні засади осмислення / Відп. ред. В.Шинкарук, Є.Бистрицький.–Київ:Фенікс,1996.–476 с.

319. Шкурко І., Гадзецький Б. Система підвищення кваліфікації керівників освіти // Освіта і управління.–№1.–Т.1.–1997.
320. Шмалько Г. Національне виховання як цілісна система // Рід.шк.–2000.–№7.–С.32–33.
321. Щербаківський В. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані твори / Упоряд., вст.ст.В.Ульяновського.–К.: Либідь,1995.–326 с.
322. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3 т./ Ред.кол.:П.С.Сохань та ін.–К.,1990.–592 с.
323. Янів В. Нарис української культури.–Нью-Йорк,1985.–96 с.
324. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал.–Мюнхен–Тернопіль:Діалог,1992.–28 с.
325. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах: З виступу на пленарному засіданні Першої Української конференції 1935 р. // Рідн.шк.–1992.–№5–6.–С.88–92.
326. Szczepanowski S. Ojczyście wsory w wychowaniu polskich tradycjach.–Lwow.–1912.–S.40–41.

ДОДАТКИ